

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

BALLAGI ALADÁR.

MÁSODIK ÉVFOLYAM.

MÁSODIK FÜZET.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA.

1892.

TARTALOM.

	Lap
Eszterházy Pál nádor versei. <i>Dr. Merényi Lajos</i>	129
Calanus és Aretinus Athilája. Új adalék régi plágiumok történetéhez.	
<i>Ballagi Aladár</i>	146
A nyelvtörténeti szótárból kimaradt szavak. (II. közlemény). <i>Szeremlei Samu</i>	152
Arany János összes műveiből kimaradt egyik verséről. <i>Kara Győző</i>	158
Jókai Mór a finn irodalomban. <i>Chalupka Rezső</i>	160
Attila-e vagy Atilla? <i>Ballagi Aladár</i>	165
Tárcza: Milotai Nyilas István. <i>Bakóczy János</i> . — Eszterházy Pál nádor Litániái. <i>Ballagi Aladár</i> . — Helyreigazítás. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	176

KRITIKAI ROVAT.

A magyar szépirodalom története. <i>Irta Kardos Albert. Széchy Károly</i>	180
A Philologiai társaság és védnöke. <i>Ballagi Aladár</i>	193

ADATTÁR.

»Attila« a kutya-fajzat. XVI. századi olasz költemény. (I. közlemény.)	
<i>Ballagi Aladár</i>	204
Kocsi Csergő Bálint levele gályarabságából. 1675. <i>Mokos Gyula</i>	223
Péczei József két utlevele a külföldi akademiákra. <i>Illéssy János</i>	225
Nagy Ignác önéletrajzi adatai. <i>Szily Kálmán</i>	227
Atilla bibliographiája. Kéziratok és nyomtatványok 1472—1700. (I. közlemény). <i>Ballagi Aladár</i>	229
Szatsvay Sándor aphorismái. <i>B. A.</i>	270
Új könyvek.	271
Szerkesztői üzenetek	272

— 6 —

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Szerk.

ESZTERHÁZY PÁL NÁDOR VERSEL.¹

Újabb történetirodalmunk méltán fordul egyre fokozódó figyelemmel az első *Hg. Eszterházy* személye felé.²

A XVII. század második felének vezéregyéniségei közül csak kevesen igényelhetnék e figyelmet több joggal a *királyi Magyarországon*. Kiváló képviselője ő itt úgy kora műveltségének, mint — katonai és államférfiúi minőségében egyaránt — a törökverés *nemzeti politikájának*.

Ha ez irányt nem öröklötte volna már nagynevű atyja — gr. Esterházy *Miklós nádortól*, és a vezekényi csatasíkon hősi halált halt *László* bátyjától: okvetlen rá kelle térnie dicső eszményképének, a költő gr. Zrinyi Miklósnak nyomdokain, kihez ő — zsenge kora óta — a rokonlelkek mély vonzalmával viselteték.

Meleg közvetlenséggel tanuskodnak e felől azon sajátkezű sorai, melyekben az alig hét esztendőös gyermek (1642. évi) benyomásai következőkép nyernek kifejezést:

»Nagyhöflánba vitetett atyám uram bennünket. Orsicskát is. A hová maga is eljövén, — Zrinyi Miklós uram csakhamar odajött. —

A kertben sétálván azért Zrinyi uram, engem meglátván, magához hívott. Kezemet fogván, fölemelt a földről s megcsókolt, mondván Tar Mihálynak, a ki akkor ott állott:

— Nem sok ember tudja, micsoda gyermek legyen ez! Kire monda Tar Mihály:

— Talán szerencsés leszen, mert hetedik gyermeke az úrnak; igen is szereti, majd jobban a többinél. Kire felele Zrínyi Miklós:

¹ E közlemény egy *egészen új* nevet igtat költészetünk történetébe. Szerk.

² *Bartalus István*: »Adalékok a magyar zene történetéhez. Budapest 1882.« És »A magyar palotás-zene eredete. Századok 1892. I.«

Thaly Kálmán: »Az 1683-iki táborozás történetéhez. Budapest 1883.«

Szilágyi Sándor: »A gróf Eszterházyak családi naplója. Budapest 1888.«

— Bár sok ilyen gyermek volna Magyarországon! Kit én ugyan igen szívembe vettem akkor, s tekintvén Zrínyi uramat, eszembe vettem, hogy egyféle természetűek vagyunk. Kit nekem atyám uram már esztendővel azelőtt megjelentett vala.«¹

Ez a gyermek, kit Zrínyi kézszorítása és csókja ennyire boldogít, férfivá serdülve is eszében tartja s az életnek akkor igen-igen mozgalmas színpadán is fényesen igazolja, hogy hős példányképével ő »egyféle természetű.« 1663-ban már mint tábornok játszik előkelő szerepet a török háborúban. Ebben az évben vert tönkre, éppen a költő Zrínyi Miklós társaságában, egy török hadosztályt Érsekújvárnál.

S a mint e jelentékeny végvár eleste után új lángra lobbant a harci tűz, ismét Zrínyi mellett látjuk őt harcolni a Drávánál, Berzencze, Mohács, Baranya, Babocsa, Pécs, Barcs, Türbék, Segesd vívása és a török nagyszerű eszéki hidjának felégetése körül tüntetvén ki magát. Kanizsa ostrománál, melyet Zrínyi 1664. április 28-án zárt körül, a fiatalos hévvel előretörő Eszterházy Pálnak egy ellenséges golyó kalpagját sodorta le fejéről.

Hősies magatartását Zrínyi kitüntető elismeréssel jutalmazta. Arczképével is e táborozás izgalmas napjaiban lepte meg Eszterházyt, ki a fővezér rokonszenvének e maradandó emlékét érthető örömmel sietett hazaküldeni Kismartonban aggódó nejéhez.

Nem volna helyén e lapokon kiterjeszkednem Eszterházy egész mozgalmas pályájára, — melynek levéltári adatok alapján megírt hű képe csak imént jelent meg Kassa tudós püspökének nagyfényű »Cornarójában«.²

A lelki rokonság azon erős érzetére azonban, mely őt Zrínyi Miklóshoz oly állandóan vonzotta, — úgy hittem, — okvetlen utalnom kell akkor, midőn eddig kéziratban maradt verseiből szándékom szemelvényeket közölni.

Kétségtelennek tartom ugyanis, hogy a kismartoni főlevéltár »Fraknoi Gróf Esterhás Pál Éneki« czímen őrzött kötetkéje, ha versei eredetét nem is, de összeírását okvetlen a Zrínyitől nyert impulsusnak köszöni.

¹ Kismartoni főlevéltár. Rep.: 84.

² *Bubics Zsigmond*: »Cornaro Frigyes jelentései Buda ostromáról és viszszafooglalásáról. Budapest 1891.« A *Bevezetésben* XLVI—LXVIII: »Gr. Eszterházy Pál Magyarország Nádora«.

Megerősít e véleményemben azon külső körülmény, hogy Eszterházy Pál nádor idézett énekeskönyve fiatalabb öt évvel az „*Adriai tenger sirénájánál*“.

Mennyire sikerült Eszterházynak nagy példányképét ezen a téren is megközelítenie; — arról tegyen tanúságot im e közlemény:

AZ KIKELETRŐL VALÓ ÉNEK.

1.

Vesd föl szemeidet és tekincs az égre,
Amaz Aquilónak kegyetlenségére;
Viszont Zephyrusnak gyönyörűségére
Mezőket újító ékes kikeletre.

2.

Serkengeti földét az napnak ereje,
És megvidámítja szép sugár zsengeje
Ki után megvidul Hesperus mezeje
S vigasságra fordul Napeák elméje.

3.

Szép kifolyó kutak kikeletben folynak
Helicon völgyéből eredetet hoznak
Gyönyörűségesen magokban ujlaknak,
Az napnak fényétől ugyan megtisztulnak.

4.

Kiknek forrásokhoz az vadak járulnak
Szomjuságoltásra oda folyamodnak
Gyönyörűségektől szörőkben tisztulnak
Éhséget mulatván pázsiton lakoznak.

5.

Az égi madarak szárnyokkal röbdöznek,
Az szép zöld erdőben fákra szökdécsölnek
Kis fülemilék is hajnalban fölkelnek
Vértajtékot turván szépen énekelnek.

6.

Idegen helyekről darvak is megtérnek,
Heveteges helyről közelebb készülnek,
Bulka ¹ forrásához sietve röpködnek
Hol az kikeletről feleletet vesznek.

¹ A Rozáliahegy oldalán Fraknóvár fölött fakadó Vulkapatak.

7.

Rárók, kelecsenek, solymok megtisztulnak
Kikeletet érvén, magokban ujulnak ;
Töredezett tollat szárnyokról szaggatnak
Szárnyok sugárral röpülést tanolnak.

8.

Kertek illatoznak sok drága füvekkel
Mezők fölöltöznek gyönyörűségekkel
Ékes liliomok szép fejérségekkel
Rozmaring és cyprus ékes zölldségekkel.

9.

Méheknek seregi az mezőben dongnak,
Mert Aristaeusnak sok hasznokat hoznak,
Virágok színéről édességet színak
Kikkel kosárokbán lépeket ragasztanak.

10.

Parnassus megindul kifolyó kutakkal,
Hol Apollo sétál az kilencz Musákkal,
Verseket számlálnak zöngő rithmusokkal
Szíveket gerjesztik szép musikájokkal.

11.

Az szép kikeletnek minyájan örülnek,
Jupiter mérgétől többé nem rettegnek,
Menyüő követől mert sohol nem félnek,
Laurus koronákat ő fejekre téznek.

12.

Egy szóval mindenek mostan vígan élnek,
Erdők, vizek, mezők örömet követnek,
Ékes Nymphák, Musák virágokat szednek,
S verseimben véget gondolom már tesznek.

Vége.

EGY KIS KARVOLY MADÁRRÓL VALÓ TÁNCZ-ÉNEK.

1.

Isten hozzád karvolykám
Gyönyörű kis madárkám
Noha talán többé nem lát orcám :
Nem felejt el még is, higyed, pennám.

2.

Légyen tehát irgalma
Végzetetlen hatalma
Rajtad a nagy Istennek oltalma,
Fényeskedjél mint szép arany alma.

3.

Áldassál váraidban
Magas kőfalaidban
Semmit ne szenvedj szép házaidban
Nyugodjál kedves nyoszoláidban.

4.

Bővelkedjél arannyal
Pázsitszínű smaragddal
Piros vérhez hasonló rubinttal
Tűzzel vetekedő szép gyémánttal.

5.

Előtted szép virágok :
Tarka kis tulipánok
Térdet hajtsanak zöld rozmaringok
Udvaroljanak amarintusok.

6.

Légyen szolgálód : rózsza,
Bortöltőd : szép viola,
Étekfogód : jó illatú ménta
Legkedvesb inasod : majoranna.

7.

Szekfű légyen szakácsod,
Izsóp kedves barátod,
Magas spanyor bodza asztalnokod,
Ékes narcissus is pohárnokod,

8.

Spikinárd zsállyával,
 Hiacintus ruttával,
 Jó balzamum kedves illatjával
 Pézma tartson téged szép szagával.

9.

Gyöngyvirág musikásod
 Szarkaláb virginásod,
 Verőfény virág légyen dobosod,
 Harang virág hangos trombitásod.

10.

Kerted teljék cyprussal,
 Zöldelljék szép laurussal,
 Gyümölcsözzék illatos cedrussal,
 Vetekedjék híres Parnassussal.

11.

Mulatságod Zephyrus
 Légyen, vagy Favonius;
 Semmi kárt ne tégyen nagy Aeolus
 Feretgetet hozó gonosz Eurus.

12.

Pázsiton mulatozzál,
 Árnyékban játszadozzál
 Fényes palotákban ugrádozzál,
 Énekesedről is álmodozzál!

13.

Légy kedves egésségben
 Ki vagy minden szépségben
 Termeted pedig van deliségben
 Barátodhoz való kegyességben.

14.

Igy végzem énekemet
 Enyhítvén én szívemet,
 Ha már tőlem elvontad kedvemet
 Ottan vedd jó néven kis versemet.

Vége.

ARIANNA HISTÓRIÁJA.

1.

Isten az embernek vezérli ő dolgát,
 Megjegyezte Isten mindennek határát,
 Senki nem gondolja ő általhágását,
 Nem fél még nem látja utolsó romlását.¹

2.

Tebrusnak vizénél az szép Arianna
 Nyugszik vala egykor gyöngé nyoszolába',
 Mert Cupido mutat örömet álmába
 Azt tudja, hogy fekszik Theseus ágyába.

3.

De fülemilének ékes szólásával
 Fölzendült elméje igen gyorsasággal,
 Felnyitá szép szemét, látja, hogy szép hajnal
 Előljön röpdösve harmatos szárnyával.

4.

Ölelni kívánván Theseus szerelmét,
 Gyöngén tapogatva viszi ágyba kezét;
 De semmit nem talál, csak ő üres helyét,
 Meghidegült ágyát és keserves jelét.

5.

Ott mindjárt elájul, de elméje megtér,
 Mihelyen eloszlék szívéből az szép vér,
 Ágyából kifutni mert mesztelen is mér,
 Keres, de nem talál, és ismét ő betér.

¹ Egyik variánsban e sor után még a következő három versszak olvasható:

Egykor nyilat vett volt Cupido kezébe,
 Theseus királynak kit löve szívébe,
 Hogy Ariannának esnék szerelmébe,
 Elfelejtethetlennül venné elméjébe.

Mindkét részről éget már haragos nyila,
 Sütötte szívöket megemésztő lángja.
 Nyughatatlanná lön ékes Arianna
 Csak szép Theseussát mindenkor óhajtja.

Álnok kis Cupido megveté hálóját,
 Gyorsasággal vévén elől ő keziját.
 Szép Ariannába lövi sebes nyilát,
 Ily módon csalá meg édes királynéját.

6.

Üti fejr mellyét, szaggatja szép haját :
 »Theseus szerelmem !« nagy erővel kiált,
 Kifut Tebrus partra, ki maga folyását
 Tengerbe adóul önti hamarságát.

7.

Az tengeren szemét szélllyel el forgatja
 Az partot üresen emberektől látja,
 És semminek másnak szavát nem hallhatja,
 Csak Echónak, kinek kösziklán lakása.

8.

De ez is bánattal szól Ariannának,
 Csinál öregbülést válaszzsal bujának ;
 Mert ha ő panaszol, szól az kösziklának,
 Echo bus válaszzsal nevet bánatjának.

9.

De im az sötétben egy szép hajót láta,
 Dagatt vitorláját hogy könnyű szél hajtja.
 »Theseus !« ismétlen »Theseus !« kiáltja,
 De amaz nem hallja, mert nem is hallhatja.

10.

Int és visszahíja gyöngé kezeivel,
 De az hajót viszi nagy szél sebességgel,
 Elkéséri végig könyves szemeivel,
 Hajó szeme előtt még tengeren tűn el.

11.

Akkor leszaggatja szép aranyos haját,
 Körörmzéli kézzel gyönyörű orcáját ;
 Ott nem messze szemlélt egy magas kösziklát,
 Fölhág rá s tengernek így kezdi panasztát :

12.

Oh én szerencsétlen ! már eltörött kobzom,
 Bizonyítja igyemet elpöndült hurom.
 Roszul éltet engem keserves világom,
 Mert elmúlt éntőlem gyönyörű virágom.

13.

De nem ragatt senki más Theseus téged,
 Csak Cupido, az te nagy hitetlenséged ;
 Hol van, kit mutattál, az te ékes képed ?
 Talán vitorláddal szélnek eresztetted.

14.

Kinszerző Cupido ! keményebb vagy ércznél,
Elmentél kegyetlen ; elmentél mint gyors szél,
Engemet bús szívben és gyászban kevertél,
Sótt örök halálban éppen eltemettél.

15.

De ha hajód ottan lelkemet hordozza,
Mért hogy testemet is magával nem huzza !
Nem oly nehéz, elhidd, ez az Arianna,
Hogy te fényes hajód ily terhet ne birna !

16.

Mért nékem nem adtál szívet és tanácsot,
Ki után láthattam volna az világot ?
Ah ! miért nem csaptad nyakamba az kardot,
Csináltad volna meg előbb koporsómot.

17.

Bizol : országodba, hogy mensz triumfussal ;
Gondolod : hogy vagy már bővelkedő jóval.
De jaj ! tudom bizony Theseus is meghal,
Ha megtudja, társa elveszett mimóddal.

18.

Az én könyvem árvíz, és tenger bánatom,
Magamat immáron csak alig állatom ;
Mert több bú vér engem, azt igazán látom,
Hogysem hab kösziklát ! Im szörnyű halálom.

19.

Ez szók után bátran az szép Arianná,
Magas köszikláról magát lebocsátá.
Egy szempillantásban az hab elburítá,
Ez szép drága rózsát szerelem így rontá.

20.

Ó mely gyakran velem kis Cupido mulat,
Keserűt, édesset mind egyaránt mutat.
Mulasson bár velem, annyit nem tréfálhat
Hogy jól ne ismérjem : magával mit hozhat.

Vége.

EGY SÓLYOM MADÁRRÓL VALÓ ÉNEK.

1.

Állj meg édes sólymom, bátor ne sokáig,
Ámbár csak fél óráig ;
 Ne irtózzál tőlem,
 Ládd-e mint ég szívem,
Lelkemet ne veszesse.

2.

Szállj le én madárkám az én kezeimre,
Hallgass szép beszédimre ;
 Elloptad szívemet,
 Elvontad kedvemet,
Ne kinozd már lelkemet.

3.

Tarka tollacskáid vannak ékességben,
És gyönyörű szépségben
 Ragyogó szemeid,
 Kiálló begyeid,
Tündöklő szép füleid.

4.

Termetes fejcskéd, czifornyás járásod,
És tánczra termett lábod,
 Könnyű röpülésed
 Magassan menésed
Van, s minden kegyességed.

5.

Az magas egekből jőjj le, ne félj tőlem,
Mert már megfogtál engem :
 Szép ifjúsággal
 Vitézi karommal
Ugy bánhatsz mint prédáddal.

6.

Találok én néked kedves vigasságot,
Sokféle mulatságot,
 Akár vadászatban
 Vagy madarászatban,
Akár szép halászatban,

7.

Kertjeim is vannak, kikből szépen folynak
 Erei forrásoknak ;
 Ott laknak szép műzsák
 Járnak ékes nimphák,
 Vigadnak is poéták.

8.

Phoebus is nem messze lakik én házamtól,
 Magas kőfalaimtól,
 Hol lantját pöngeti,
 Hárfáját zöngeti,
 Híveit serkengeti.

9.

Hajnalban fölkelnek fekete kis fecskék,
 Ékes fülemilécskék.
 Szépen énekelnek
 Erdők ugyan zengnek
 Örök Istent dicsérnek.

10.

Az vadak járulnak kifolyó kutakhoz,
 Gyönyörű forrásokhoz :
 Pázsiton füvelnek,
 Kedvesen legelnek,
 Hévségben delelnék.

11.

Sűrű Cedrusfák is árnyékot tartanak
 Kiket ősze foglalnak,
 Fáknak cseresnyéje
 Édes berkenyéje
 Böven van, s gesztenyéje.

12.

Ha virágot kívánsz, lilium és rózsák
 Vannak árva violák
 Szép animoniák
 Kedves junceliák,
 Illatos majorannák.

13.

Fogyatkozás nem lesz hangos muzsikában
 Hegedő- vagy dudában ;
 Tánczot is járhatunk,
 Többet is várhatunk,
 Képeket írhatunk.

14.

Lábaidra kötök szép aranylánczocskát
 Tündöklő gyémántocskát,
 Hogy el ne szaladhass
 Én velem maradhass
 Mindenkoron vigadhass.

15.

Végzém reménységben ez kis énekemet,
 Talán megszánsz engemet,
 Én kedves sólymocskám
 Gyönyörű madárkám
 Lészesz talán én mátkám.

Vége.

ÉGI MADARAKRÓL VALÓ VERSEK.

1.

Tekéncsed az nagy *sast*, madarak királyát,
 Ki az többi között elnyerte az pályát,
 Az levegőt hajtja mint szélvész az gályát,
 Sebességgel gyakran járja fölhök allyát.

2.

Ez után mit mondjak magas *strucz* madárrul,
 Ki sebesen futhat, nem is él az fárul,
 Kemény havasokban forrásokhoz járul,
 Hol jövődőt vészen kívánatos nyárrul.

3.

Követik ezt *darvak* magas röpüléssel,
 Kik nem szükölködnek nádasban éléssel,
 Fejér tollat adnak fa olaj kenéssel,
 De hamar meghalnak goromba veréssel,

4.

Mely kevélyen sétál *páva* az kertekben,
Véli: Diánánál hogy jár sokkal szebben,
Kiterjeszti tollát mentől ékebben,
Minden állatoknál járkál kevélyebben.

5.

Nézzed: fejér *hattyúk* vízben mint uszkálnak,
Különbféle *kácsák* jégen mint csuszkálnak,
Magasnyakú *golyák* békákat vájkálnak,
Nagy torkú *gödények* habot hajtokálnak.

6.

Mint kákognak *gémek*, mikor *solymot* látnak,
Mint üvölnék *baglyok*, mikor *rárót* látnak,
Mint futosnak *tyúkok*, mikor *héját* látnak,
Mint félnek az *szarkák*, *kerecsent* hogy látnak.

7.

Mint szereti Vénus szép *galambocskáját*,
Buzával hizlalja kedves madarkáját;
De még Cupido is sebes *karvolykáját*
Ölelgeti gyakran jövendőmondóját.

8.

Nézzed mint karattyol *szajkó* nagy erdőkben,
Miként pattogatnak *fürjek* az mezőkben,
Mint hazudoz *kakuk* mélységes völgyökben,
Igéteret térszen hosszú esztendőkből.

9.

Mely igen krákognak *hollók* az fölőkben,
Keresvén holt testet, bujdoznak ködökben,
Mert ők gyönyörködnek csak bűdös dögökben,
Életeket tartják számos esztendőkből.

10.

Varjúk is kiáltnak megromlott házakon,
Halálmadár gyakran üvölt az ablakon,
Fészket raknak *vércsék* nagy erős tornyokon,
Kákogatnak *csókák* az puszta falokon.

11.

Ékes *publikánok* mely szépen szóllanak,
Emberszót követvén kevélyen állanak,
Kik miatt kalmárok gyakran kárt vallanak,
Mikor értek sok pénzt adni sokallanak.

12.

Nézzed az *bak tuzok* mely kevélyen sétál,
Kit sok vadászoknak puskájok megtréfál,
Tekintsd az him *póka* mely haraggal sétál
Tyuk-, lud-seregekben mikoron ő bé áll.

13.

Halljad *alcyonnak* szavát az hegyekben,
Ki társát siratja s lakik kegyetlenben,
Keserves panaszát foglalja versekben,
Gyönyörködik ottan szomorú énekben.

14.

Látod-é mint kotyog *vadgalamb* az erdőn,
Prédáját mint lesi *ölyv* madár az kelőn,
Éhgyomorral lévén széllyel jár az mezőn,
Megtáradván, magát hűti az szép szellőn.

15.

Babuta az lopót mely csufossan hítja,
Ez minden dolognak bűdössét kiszítja,
Gonosz tolvajoknak prédáját kirítja,
Mely csácsogásának rossz falat az díja.

16.

Nézd az *sárga rigók* mely vigan sipolnak,
Kiknél szemlélheted szépségét az tollnak;
De az *seregélyek* embermódra szólnak,
Faluk szőlejére nem jót tanácsolnak.

17.

Istenét mely szépen *pacsirta* dicséri,
Mely kedvessen csereg, még az felhőt éri,
Gondolnád hogy alig vagyon egy csöpp véri,
Mégis szüntelenül eledelét kéri.

18.

Szemléld *czinegének* gyakor ugrálását,
Avagy kan *verébnek* kevés koplalását,
Hajnali *fecskének* szobákban szállását,
Vizek mellett fákon *süket fajt* állását.

19.

Embernek mely kedves *pintyek* éneklése,
Tengelicz, sármányok gyakor röpülése,
És mely vidámitó *csíz* szökdécselése,
Kikből sokszor vagyon embernek élése.

20.

Kis *fülemilék* is hajnalban fölkelnek,
Kifolyó kutakhoz gyakorta sietnek,
Ottan szünetlenül nagy Istent dicsérnek,
Vértajtékot turván szépen énekelnek.

21.

Gyönyörködszik éjjel vizek zúgásában,
Nem is sokat nyugszik tüskés szállásában
Fülemile s iszik Nymphák forrásában,
El foglalja magát versek folyásában.

22.

Mindenféle madár az Istent dicséri
Maga erejével, az ki mint föléri,
Embernek elméje eztet föl nem éri,
Azért Istenéhez föl nem buzdul véri.

23.

Hogy Lánzsér várában volnék betegségben,
Magamat érzénem lenni könnyebbségben,
Noha nem juthatna most az egészségben :
Ez verseket szerzém higyed nem vénségben.

24.

Irtam most ez uttal égi madarokról ;
Ha ad Isten erő, írok az vadakról.
Kit ha véghez viszek szólok az halakról ;
Énekelek osztán rettentő hadakról.

Finis.

PALAS S ESTER¹ KEDVES TÁNCZA.

1.

Fényes palotákban ékes kőfalokban
 Vigadjunk
 Vetett asztalhoz járuljunk
 Malosa borokat igyunk.

2.

Az sopronyi bort is ha elől hozzák is
 Nem bánom
 Jó kedvvel azt is megiszom
 Barátimat is jól tartom.

3.

Hozzanak jó étket, de nem turós étket,
 Házunkban,
 Légyen részünk az sült ludban
 Avagy kövér pókahusban.

4.

Bosporos kappan is, sütt malacz nyársban is
 Jó lészen
 Majd szakácsom lepént vészen
 Vajas béles légyen készen.

AZ UGRÓJA:

5.

Keljünk föl asztaltól, ha jól laktunk bortól,
 S tánczoljunk
 Szóljon hegedű sétáljunk,
 Dudás is bőgjön mulassunk.

6.

Gyer járjunk egy tánczot, ki ne lászon gáncsot
 Lassacskán,
 Ugorjunk bizvást vigacsán
 Lábunkat rakjuk czipracsán.

¹ Anagr.: Esteras (Eszterházy) Pál. Közlöm e tánczéneket mint *helyreigazító* adalékot Bartalus Istvánnak Cserei Mihály kiegészítésével a f. é. »Századok« I. füzetében megírt »biztos« állításához, mintha dudaszó mellett csak kalamajkát lejtethetett volna a fejedelmi pár. Dr. M. L.

7.

Az polepsit vonják, mert az urak hagyák,
Rendessen
Hogy azt járassák kedvessen
Nézzék is egymást édesen.

8.

Fordítsd már az tánczot, s vonj szép oláh tánczot
Ékessen
Hadd járjuk ezt is elméssen
Sőt igen köllemetessen.

9.

Magyar tánczot vonhatsz te Dudás is fujhatsz
Immáron
Az közrend is hadd tánczoljon,
Innét senki ne oszoljon.

10.

Kobzos ide járulj, engem el ne árulj
S musikálj;
Pöngesd hurjaidat s itt állj
Lássad senkit meg ne tréfálj.

11.

Trombita, dob szóljon, vigasság hadd foljon
Ez házban,
Légyen minden vigasságban
Senki nem lesz szomjuságban.

12.

— Hagyják el az nótát, verje Lantos lantját:
Hadd halljuk,
Füleinket vigasztaljuk
Mesterségét magasztaljuk.

13.

Énekes jer elől, ne menj székem mellől
S mondj nótát:
Hozd elől Nymphák mivoltát
Szép Diana vadászatját. —

14.

Meg köll immár szünni (mert le köll fekünni)
 Musikának;
 Vegye kiki szállásának
 Utját elől s jó ágyának.

15.

Oltsák el az gyertyát: Cupido ő lantját
 Hadd verje;
 Ember szívét hogy nevelje
 Örömét is fölemelje.

Vége.

A kismartoni főlevéltárból

DR. MERÉNYI LAJOS.

CALANUS ÉS ARETINUS ATHILÁJA.

Új adalék régi plágiumok történetéhez.

Spanyolországi bűvárlataim közben, az Escorial fejedelmi könyvtárában egy XV. századi díszes hártya-codex vonta magára figyelmemet, melynek címlapján e sorok olvashatók:

Iuvenci Celij Calani Dalmate historia de Athila hunorum regis incipit. Ugyancsak a címlapon, korona alatt, dísztelen könyvtári bélyeg, e körirattal: »Real biblioteca de San Lorenzo del Escorial à cargos de los PP. Agustinos.« E munka szövege a 4-rétű gyűjteményes codex 39—46. lapjait foglalja el; könyvtári száma: Plut. III. arm. g. nro 18.

Bibliographicus címmásolatot vettem a codexről, szokás szerint följegyezvén kezdő és végző sorait.

Hazatérve, midőn beosztanám gyűjteményembe, a kéziratok csoportjában egy sárospataki codex-másolatra bukkantam, mely szóról-szóra megegyezik az escoriali codex kezdetével. S mivel Calanusnak Attilája három ízben kiadatott, egész szövegét összehasonlítottam a sárospatakiéval; eredményül — egy plagiumot fedeztem föl. És pedig nem közönséges, nem mindennapi plagiumot, mert a plagiator valóban illustris szerző, Italia csillaga (legalább az volt pályafutása idején.) A sárospataki ev. ref. főiskola könyvtárában lévő XV. századi Attila-codexen ugyanis, mely nem egyéb mint Calanus Athilájának jóformán szolgálai másolata, Leonardus Aretinus van szerző gyanánt megnevezve. Az a Leonardus Brunus ab Aretio« (t. i. Arezzóból; szül. 1370, megh. 1443), kiről elogiú mában (Ep. LI.) azt mondja Aeneas Sylvius: »Magnus Heturriae

splendor, quo nemo post Lactantium Ciceroni proximior fuisset.« Tehát halála után is oly adoratio tárgya, mint volt életében. Hire, neve, dicsősége az Alpokon túl még tán nagyobb volt, mint hazájában. Spanyolok és francziák járják Florenczet csak azért, hogy szemtől-szembe lehessenek a tudomány e hatalmas bajnokával. Egy spanyol ember, zarándoklata czélját érven el Aretinus személyében, térdre bukik előtte, s csak nagy fáradsággal lehet talpra állítani. Girolamo Tiraboschi (Storia della letteratura Italiana. Milano, 1834. XVI. 85) egyéb jellemző részlettel együtt, így írja le azt az épületes jelenetet: »Leonardo fu avuto in conto di uno de' più dotti uomini del suo tempo; e Vespasiano, citato dal co. Mazzucchelli, afferma, di aver veduti egli stesso più forestieri spagnuoli e francesi venuti a Firenze sol per conoscerlo di presenza; e che uno Spagnuolo fra gli altri, che dal suo re era stato incaricato di visitarlo, gli s'inginocchiò innanzi, e a gran fatica s'indusse a rialzarsi; e aggiugne che Alfonso, re di Napoli, invitollo colla speranza di grandi onori alla sua Corte, ma inutilmente.«

És a kit kortársai ekként magasztaltak, azt kell ím vádolnunk a legnagyobb irodalmi bűnnel, azt kell elmarasztalnunk a plagium vétségében. Még pedig milyen plagiumében.

A plagiumnak három főfajtája van. Az egyiket szívesen nevezem az angolokkal »literary coincidences«-nek, melyet mi reminiscenciáknak hívunk (de csak a költészet terén). Ép most jelent meg 1/3 1a sz angol könyvpiaczon egy kis kötetke (Literary Coincidences, by Mr. W. A. Clouston. Glasgow, Morison Brothers, 1892.), melyben egyebek közt el van mondva, hogy Disraeli az alsóházban Wellington haláláról szólva, jó részben Thiersnek egy maréchal de France fölött tartott emlékbeszédét szavalta el. A két beszéd közti találkozást csak Disraeli holta után vették észre, midőn a nemes lord régi jegyzetei közt meglelték Thiers beszédének kivonatát, melyet összehasonlítván a parlamenti beszéddel, világossá lett a tényállás. Ennek azonban, oly eredeti főről lévén szó, mint Disraeli, Mr. Clouston szerint egyszerűen Disraeli memoriája lehetett az oka, mely oly enormis volt s oly assimiláló képességgel bírt, hogy öntermelte színben tüntette fel azt is, a mit csak kölcsönvett.

Ugyanott említve, hogy Disraeli egy novellája egyik fejezetét Macaulay lord Byronról írt essayje ezen kezdő soraival kezdte: »We know no spectacle so ridiculous as the British public in one of its periodical fits of morality.« Ezt már azonnal észrevették. Disraeli felelt: ha ő »literary impostor« vagyis plagiator, bizonyára elrejtí ama fényes pávatollakat, s nem teszi ki szem elé, nem tűzi a fejezet élére. Macaulay maga is jó szívvel elfogadta e magyarázatot, s még inkább úgy vehette, midőn a novella legközelebbi kiadásában az incriminált mondat már »a celebrated living author«-nak van a szájába adva.

Ilyen irodalmi találkozások igen sűrűn fordulnak elő kiváló íróknál is. Így került bajba Leibnitz (l. Historische Zeitschrift. 1864.

XI. 130) és Dumas, ki Schiller Don Carlosából, a maga Henri III.-jába vett át egy részletet (l. Börsen-Courier, Berlin. 1883. V. 26.), vagy nálunk Csiky Gergely, ki a Proletárokbán szereplő honvéd-özvegyet egy »fiatal regényíró« munkájából zsákmányolta volna (l. Magyarország, 1881. 19. sz.).

Ha e vádak mind igazak és ámenek is, akkor is csekély jelentőségűek. Kiket ilyféle vád ér, ha *egész* működésük eredetiségének pajzsa alá állhatnak, maguk sem sok ügyet vetnek rájuk. S mindenesetre vigasztalódhatnak egy újabb francia íróval: »il paraît si difficile d'inventer, que toute oeuvre un peu forte est toujours accusé de plagiat.«

Ugyanide tartoznak a maradandó nagy eszmék, melyek ép azzal dicsőülnek meg, ha közprédává válnak. Így zsákmányolta ki Virgilius Homert, Tasso Virgiliust, János evangyelista Plátót, Dante Aquinói Tamást és a Doctor seraphicust. A nagy gondolatok eme hajcsöves elterjedésére vonatkozólag a napokban egy hirlapi cikkben classicus enuntiációra akadtam, melyet legyen szabad ide igtatnom: »Some of the happiest things ever said are inimitable, for the simple reason that their wit or humour depended altogether on momentary conditions, which could not possibly be reproduced. But the great ideas and the most charming conceits of mankind must be liable to reproduction. To accuse every reproducer of plagiarism and crime would be about as absurd as to accuse the Mint of to-day of having plagiarised upon the gold coins of Alexander or of Elizabeth.« (The Daily News. London, 13. Apr. 1892. No 14,361.)

Másik fajtája a plágiumnak az átdolgozás, midőn a feldolgozott anyag merőben idegen. Így készült Budai Ferencz polgári lexicon a Budai Ézsaiás magyar történelme Sinay Miklós kézírataiból, Decsi Sámuel Osmanographiája Istvánfiból, s hogy egy újabb példát hozzunk fel, Hugó Károly Báró és bankárja, a mint Emődy kimutatta, egy franczia novellából. Tudományos műnél ily eset rend szerint már a plagium rovatába tartozik, költőinél esetről-esetre bírálandó el. Mennyit kölcsönzött Shakspeare obscurus régi íróktól, s mégis igaza van Landornak, hogy »Shakspeare azért eredetibb volt az eredetieknél, mert holt-tetekbe öntött életet, s mozgósítá az előtalált bábúkat.«

A harmadik fajta plágium, az igazi, a tizenhárompróbás plágium: az egyenes kiírás meglévő könyvekből. Még ebben is van azonban enyhébb beszámítás alá eső. Megesett nem egy kiváló írón, hogy kényelemszeretetből elővette egy vagy más jegyzetét, s oly helyen alkalmazta, hol maga sem fektetett rá semmi súlyt. Így Dumas fiú irodalmunkban mint »irodalmi szarka« mint »irodalmi Rózsa Sándor« volt bemutatva (A Nők Munkaköre, 1873. 1. sz.) a miatt, mert Bécsben Frau von Storm albumába szó szerint belefördította Petőfiből, hogy »Szabadság, szerelem, e kettő kell nekem« stb. Shelleyről olvastam »A forged letter of Shelley« című közle-

ményben, hogy Grahamhez írt levelébe egy jó hosszú passzust azon mód vett át lord Bolingbrokenak Swifthez írt leveléből. (l. The Athenaeum. London, jan 12. 1889. No 3194, p. 51).

Ide sorolom az élczeket, melyek gyűjteményem tanúsága szerint, feltétlenül nemzetközi közvagyonul tekintetnek, s a mi élczeink ép úgy körutat tesznek a föld kerekiségén, mint a hogy mi átvesszük idegen nemzetek ebbeli termékeit.

Az igazi plagiumoknak jelenleg sehol sincs oly melegágya, mint magunkfajta secundarius nemzetek irodalmában. Ezer a csábítás. Nagy irodalmak kész művei intenek a mesterember-írók felé, kiknek elszaporodása különben is európai tünet. S a ki pénzért vagy mellékczelokért dolgozik, kinél az irodalom művelése nem benső szükségérzet kifolyása: az hamar megérti a recipét: »nimm zwei Bücher und mach' ein drittes.«

Nálunk a régi világban nem sokat adtak az eredetiségre. Elmaradt kis irodalmunk, alig egynehány mű kivételével, merő fordítás, vagy átdolgozás. S még ez az alantas írói funktió is oly érdem, hogy megtámadásnak alig volt kitéve. Csak a gorombább fajta, t. i. magyarból azon mód eltulajdonított szöveg ment plagium számba. Ezért fakad ki Pázmány Imadsaagos Keönyve második kiadása (Pozsony, 1610) előljáró levelében, hogy a mult évben egy eperjesi predikátor maga nevével nagy részént kinyomtatá Bártfán, az ő imádságos könyvecskéjének első kiadását. Ilyen pl. Czeglédi Nyíri István Ighen szep historiája (Debreczen, év n. XVI. század), melynek versejei koppintanak a plagiátor körmére, mert azokból nem Czeglédi Nyíri uram neve jó ki, hanem ez a mondat: »Giöke Ferencs az bibliaban találta.«

Legujabb irodalmunkban ritka jelenség az olyan Czeglédi-féle plagiator. Még legközelebb áll hozzá a Geschichte der österreichischen Militärgrenze magyar szerzője, mint a ki a Határőrvidékről írt egy kötetes művét Vaniceknek egyetlenegy, ugyanazon nyelvű, nyolcz évvel azelőtt Bécsben nyomtatásban, csaknem ugyanazon cím alatt megjelent négy kötetes munkájából kivonatolta, s azt ugyancsak Bécsben és Teschenben, nyomtatásban a maga műve gyanánt adta ki (l. Századok, 1884. 65. l.).

Modern plagiatoraink rend szerint nem egy, hanem több műből ragasztgatják össze műveiket, úgy hogy helyesebben compileroknak nevezhetők. Ezeknek typicus alakját, igen érdekes lenne ugyan párhuzamba állítani a renaissance legkiválóbb plagiatorával; de (ép e számban) sem kedvünk, sem terünk nincs rá. Nagy ideje visszatérnünk Aretinushoz, kinél megfejtésre vár, mikép vetemedhetett afféle hitványságra? Minden plagium kulcsa az illető író jellemében keresendő. Aretinusnál Tiraboschi (l. c.) vezet nyomra, ekkép nyilatkozván a nagynevű szerzőről. »Se ne lodano comunemente i savi ed onesti costumi (ez bizonyára a renaissance felfogása szerinti »onore«); e l'unico vizio che, secundo Raffaello Volterrano (Comment. I. 21.), in lui videsi, fu l'*avarizia*. Ei fu lontano

comunemente dalle ostinate e furiose inimicizie che ardevano allora fra' letterati, e solo contro Niccolò Niccoli ei si rivolse con un' amara invettiva, che è inedita, intitolata »Oratio in Nebulonem maledicum«, del che abbiamo altrove esaminata l'origine (Burckhardt is ismer-teti, II. köt.), e abbiám veduto che in questa occasione non si può Leonardo difendere dalla taccia o di adulatore, o di calun-niatore.»

Azon kor íróinak egyetemes nyavalyája a fősvénység, a lopás anyja, mi ha akkor is feltűnt, nagyon magas fokú lehetett. Im ez teszi Aretinust irodalmi tolvajjá. Egy-egy kézirat abban az időben esetleg egy pensióval ér fel, ha jól el tudják helyezni. Aretinus ily célra szánta úgy látszik a Calanus Attiláját, melyet készletben tartott, hogy alkalom adtával dedálja, s anyagi jutal-mát lássa.

Toldy Ferencz ismerte a sárospataki codexet, s a Magyar Tud. Akadémia kézirtatárában lévő jegyzetei közt, melyeknek »Leonardi Aretini Atila« a felirata (Történelem, 4-rét, 30. szám) plajbászszal írt következő sorai olvashatók: »Mindannyi író, ki Leonardus munkáit felhossa, egy sem ismerte Atiláját. Tán nem csal sejtelmem, hogy ő ezt Zsigmond császár (és király) bőkezű-ségére számolva írta, s ajánlotta fel a magyar királynak, bár az egy fennmaradt vagy legalább eddig ismert codexben ajánló-levél nincsen.«

Könyvek ajánlása a XV. században valóságos keresetforrás. S épen Aretinusról igen jellemző adatom az, hogy van egy szin-tén hozzánk, Jankovich Miklós gyűjteményébe került, szintén plagium gyanuja alatt álló történelmi műve, mely Julianus bibor-nokhoz intézett dedicatióval van ellátva. Czime: Leonardi Aretini de bello Italico adversus Gothos gesto libri IIII. incipiunt, ad R. P. D. Julianum Card. scti Angeli. (Cod. membr. sec. XV. 4-o.).¹

Bármiként álljon az ajánlás ügye, a dolog lényegén mitsem változtat. Aretinus oly szemérmetlenül plagizált, hogy állítólagos művéhez a maga emberségéből alig adott egyebet a három soros czímnél; mire nézve bizonyítékul három részletet közlök: a mű elejét és végét, s találomra egy pontot a közepéből:

*Iuveni Celij Calani Dalmate
historia de Athila hunorum rege
incipit.*

*Leonardus Aretinus in vitam et mor-
tem Attilae regis Vngarie.*

Hvnni qui et auares nunc au-
tem vngari in ultima meothida
quae palus est scitharum inter

Hunni qui et anares (!) nunc vero
Vngari in vltima meothida que pa-
lus est Scitharum inter glaciale Th-

¹ Aretinusnak még egy történelmi műve volt Jankovich birtokában: »Leonardi Aretini Chronicon sui temporis. Cod. chart. sec. XVI. in fol.« Ld. Pertz: Archiv der Gesellschaft für ältere Geschichtskunde. Hannover, 1838. VI. 145.

glacialem tanaim et maffageta-
rum immanes populos vt per-
hibent plerique chronographorum
habitauerunt.

nany et Maffagetharum immanes po-
pulos vt perhibent plerique Cronogra-
phorum, habitauerunt.

Modico vero temporis post hoc
spacio interiecto athila solus cupi-
ens imperare bledam fratrem dolo
interemit vt quidam tradidere ve-
neno, alii percussoribus immis-
sis qui eum continuo interimerent.
Sed, licet de specie mortis in
historiographis dissensio sit, de
nece infidiis facta, nulla discre-
pantia est. Regnum igitur hun-
norum, interemto fratre, athila
solus obtinuit.

Modico vero post spacio temporis
interiecto Attila folus cupiens impe-
rare, Bledum (!) fratrem dolo intere-
mit, vt quidam tradidere veneno, alij
percussoribus immis-
sis, qui eum conti-
nuo interimerent: *eo quod quedam
recusauerat, que Attila fieri absolute
mandauerat.* Sed licet de specie mortis
inter historiographos dissensio sit, de
nece de infidijs facta nulla est discre-
pantia. Regnum igitur Hunnorum, in-
teremto fratre, Attila solus obtinuit.

Vixit autem athila annos lvi. vt
plerique historicorum in litteras
retulerunt. Ea die qua iulius caesar
qui primus romanorum singulare
arripuit imperium natus est, et
ea nocte fluxu sanguinis interem-
tus, qua mensis die idem caesar
in fenatu acceptis uulneribus con-
fossus interiit — *Deo Gracias.*

Vixit autem annis quinquaginta sex,
natus, ut plerique historicorum in lite-
ras retulere, ea die, qua Julius, qui
primus romanorum singulare arripuit
imperium, natus est. Et ea *die* nocte
fluxu sanguinis interemptus, qua men-
sis die idem caesar in fenatu acceptis
uulneribus confossus interiit. — *Amen.*
Et sic est finis hystorie Attilae.

A csak kissé ovatos plagiator az eltulajdonított művet
legalább is megfajeli és megtalpalja, hogy ne lehessen azonnal
ráismerni. Aretinus még ennyi elővigyázattal sem élt. Jelentéktelen
változtatásai mind olyanok, melyeket a mű másolása közben is
megejthetett.

Arról az íróról, ki ily műveletre képes, az erkölcsi világ
változhatatlan törvényei szerint, föltehető, hogy nem csupán akkor
plagizál (vagyis lop), mikor rajtaérik; föltehető, hogy írói mun-
kássága általában a plagiumon sarkallik.

Aretinus, kinek csak Brunet (Manuel du libraire et de
l'amateur de livres. Paris, 1860. I. 396—401) nem kevesebb mint
22 művét ismeri, épen mint historicus, tényleg több ízben állott
plagium vádjá alatt. A gótok történetét Procopius görög eredeti-
jéből fordította, s a maga neve alatt adta ki, a miért Paulus
Jovius (Elog. cap. 116) keményen megtámadta. (V. ö. Vossius:
De historicis latinis, p. 558.) Ugyanígy járt el a Bellum Punicum

megírásánál, melyet Polybiusból fordítva, a maga neve alatt árult. Bayle (Dictionnaire historique et critique. Basle, 1741. I. 302, 303) mentegeti ugyan, Hamberger meg azt állítja, hogy Procopiust és Polybiust nem csupán fordította, hanem más szerzőket is felhasználott említett munkáihoz; de az ő Attilájának provenienciájára vonatkozó jelen cikkem után biztosra veszem, hogy mind a két mű eredetisége nagyon gyenge lábon áll, értékök meg semmikép sincs arányban azzal a dicsőséggel, mely Aretinus emlékét mind eddig övezte.

Már csak úgy vagyunk a plagiátorokkal, hogy a kit egyszer annak ismertünk fel, semmiféle művében nem tudunk bízni. Toldy Ferencz is, a ki Aretinus Attiláját ki akarta adni, kutatásai közben Jovius vádjára bukkanván, jegyzetei közé két helyt is bevezette: »NB. megnézni Procopot, nem innen vette-e Atilát.« S az egyiknél plajbászszal oda írta »Nem.« Mind a mellett gyűjtői dús tapasztalatai visszatartották e munka kiadásától, bár sohasem jött rá, hogy Aretinus Calanustól plagizálta Attiláját.

BALLAGI ALADÁR.

A NYELVTÖRTENETI SZÓTÁRBÓL KIMARADT SZAVAK.

(II-ik közlemény.)

Álomfák. »Egy álomfák borítása minden hozzátartozandók nélkül,« munka ára 1 frt 15 kr v. p. Csongrádmegyei limitatio 1812-ből. (megjel. ily czim alatt: »1812-dik esztendei böjtmáshava 29-ik s következő napjaiban Szegvár helységében tartatott tekéntetes nemes Csongrádvármegyének közgyűlése alkalmatosságával a czéhbeli mesteremberek kéziműveik s munkáik ára, a szegődött cselédek, szolgák és napszámosok bére, egyéb e tárgyra ügyellő és a közrendtartásra megkivántató némely közrendszabásokkal egyetemben a törvény erejével s fenytéke alatt e következő módon határozottak meg.« Leghátul: »felolvasta és kiadá Horgosi Kárász Miklós t. n. Csongrád vármegyének h. főnótáriusa.« Szegeden nyomtatott Grün Orbán betűivel. Folio 65 lap.) A nyeregjártók árszabásában.

Barom. (Marhanyáj) »Hogyha a barom avagy gulya öreg számban 500 darabot felül nem halad, a gulyásnak esztendei fizetése készpénzben 250 firtokra és 15 drb. marha teletetésre határoztatik«, i. o. 59. l. »Tapasztalni lehet, hogy majd minden baromnál és ménésnél felesleg számú bojtárok találhatnak.« Csongrádm. végzése a közbátorság ügyében 1807. decz. 1-ről. (Nyomtatásban megjelent, folio) 7. lap »Zsarkó barmára kihajtatta a marhát«, »Deák barom«, »Kardos göboly«, — gyakori kifejezések Hódmezővásárhely város régi jkönyveiben s irományaiban.

Csiga. »Egy csigára egész selyem fonyás munka mentére, két nadrágra és dolmányra — mentekötővel«, ára 14 frt. »különösen egy dolmányra hasonló csigás munka 5 frt.« Csongrádmegyei limitatio. Gombkötők árszabása. 12. l.

Csikmák. (Nudeln, Ballagi Magy. Ném. szót. Pest 1867. 4.º cocetum, Szenczi Molnár Alb. Dictionaryum Ungarico-Latinum Francofurti 1644. — mákos csik, mákos laska) »Vörös csikmákszűrő kétfülű 15 kr, dtto hosszú nyelű 12 kr« u. o. Fazekasok és kósók árszabása.

Csikojtó. (Czikolto; vinculum ligneum in conjunctione jugorum bovinorum; czikoltoszeg: clavus ligneus vinculi jugalis, Sz. Moln. Alb. i. m.; — das Jochband, Ballagi i. m.) »Egy csikojtó három pereczre való megvasalása.« Munkadíja 36 kr. U. o. kovácsok árszabása. (A szótárban sikoltyu név alatt előfordul.)

Faragó. (Az az ember, ki a régi parasztházakat készítette s azoknak rendszerint minden munkáját elvégezte.) »A magyar faragók és házrakók«. »Minden faragó és házrakó tavaszi és őszi napokban reggeltől fogva estelig« — dolgozik 30 krért; — »gazda eledelén 18 krért.« Csongrádmegyei limitatio 54. l.

Fásli. »Egy folyó öl párkázat 29—32 hüvelyk magasságig, a hol a függő fő fáslit (Hängplatte) kőfaragó munkából faragott kövekkel kell kirakni.« Készítési ára 3 frt 48 kr. »Ugyanezért 32—35 hüvelyk magasságig hasonlóképp kőből a függő fő fáslit« — jár 4 frt 19 kr. u. o. 44. l. Kőművesek árszabása. (E szónak másik jelentése die Windel, die Leibbinde, die Binde der Wundärzte. Ballagi i. m.).

Fergettyű. (1. das Kammrad in der Mühle 2. der Vorreiber. 3. der Trilling Ballagi i. m.). »Egy szekérbe való fergettyű rövid rakonczával« készítették 30 krért. Csongr. vm. lim. Kerékjártók árszabása. (Miskolczon egy gyermekjátékot is így hínak, melyet madzaggal hoznak forgásba.)

Flastrom. (das Pflaster) »Egy quadrat öl fekvő téglá flastrom földalatt és földszint a föld elegyengetésével együtt« készítendő 20 krért. »Ugyanannyi flastrom terméskő táblákból« készítendő 39 krért. U. o. kőművesek árszabása 44. l.

Furás. »Szebenyi posztóból egy sing, egy furásos szűr dolmány« készítési ára 1 frt 30 kr, »furás nélkül 1 frt.« Csongrádm. lim. szűrszabók árszabása 11. l.

Futrassirozó. »Egy pár futrassirozó kötél, 6 öles« készítenő 48 krért. U. o. kötéljártók árszabása 49. l.

Hevederfa. »Ugyanannyi« (egy folyó öl) »hevederfák (Brustriegel, Hängriegel, Jagdbänder) tölgyfából« elkészítendő 17¹/₂ krért. U. o. Ács munkák árszabása 39. l.

Gerenda. Váltógerenda. »Egy öl váltógerenda (Wechsel) tölgyfából« elkészítendő 19 krért. U. o.

Iha. 1. (Juha, das Wechselbret Ballagi i. m.) »Egy kocsi iha« készítették 7 krért. U. o. Kerékjártók árszabása. 2. Ovis, vide Juh Sz. Molnár Alb.

Joh. (Hepar, Iepar Sz. Molnár Alb. die Leber, Ballagi) »Szivem szerint szánom ez népet. Azaz ugyan megindult és felbuzdult az én szivem és ioham is fay belé, ugy keserülöm.« Bornemisza Pét. Negyedik része az evangéliomokból és epistolákból való . . . tanóságoknak 253. l.

Jankli. »Egy janklinak varrásaért« jár 45 kr. Csongrádm. lim. Német szabók árszabása 10. l.

Janót (die Genetkatze Ballagi) »Egy nagyobb mentének fekete janóttal való prémezéseért béllés nélkül« fizetendő 7 frt. »Egy janot avagy macska ugy görény és vidrabörök csávalása-ért.« U. o. Szűcsök árszabása.

Kapiczán (der Kappzaum, Ballagi) »Egy kapiczán orr vas-sal és kikötő szarakkal« készítették 2 frt 30 krért, u. o. magyar szíjjártók árszabása. »Egy öl keskenyebb terhellő vagy kapiczánra való kikötő« ára 9 kr. Kötéljártók árszabása. 49. l.

Kapocsfá (der Holm, die Waschklammer, die Kluppe; das Jochschliessen, der Traumbaum. Ballagi) »Egy folyó öl kapocsfák (Anker Schliessholz) négy felől megfaragva«, — készí-tési ára 7 kr. U. o. Ács munkák árszabása 40. l.

Karsetli. »Egy karsetlinek szoknyával együtt varrásaért« fizetendő 1 frt, u. o. fehér személyeknek való ruházatok ársza-bása 10. l.

Kicséri. »Kutásoknál az első öl mélységre« fizetendő a kőmivesnek 1 frt 20 kr. »Két öl mélységre a kitséri föld hanyás-ért és a kutaknál a víz meregetéséért minden kubik ölhöz adódik« 1 frt. U. o. Kőmivesi munkák árai. 43. l.

Korba. »Egy négy személyre való fél fedelű hintó, korba ajtóval, kemény oldallal« — készítették 26 frtért. U. o. Kerék-jártók árszabása. »Egy pár hámfa szíj ugynevezett Tritelreim, nyeregjártó adván minden hozzátartozandókat«, — ára 3 frt. »Egy pár hasonló szíj, mely a korba ütközését tartóztatja«, — ára 1 frt 45 kr. U. o. nyeregjártók árszabása. »Csészakorbának megvasalása« 4 frt. U. o. Kovácsok árszabása.

Kordon. »Egy folyó öl téglából kirakott 12—15 hüvelyk magasságu kordonokért épületeken« — fizetendő 33 kr. U. o. Kőmivesek árszabása.

Köcsög. (der Milchtopf; der Steinkrug, Ballagi i. m.) »Egy legnagyobb tejes köcsög« ára 7 kr. »Egy vajas abroncsos köcsög-nek itszéje 3 kr. U. o. Fazekasok és korsósok árszabása.

Kötőfa. »Ugyanannyi« (egy folyó öl) »kötőfák (Dachriegel, Dachband, Springband, Gesperr, Balkenanzügel) tölgyfából«, — elkészítési ára 15 kr. U. o. ács munkák 39. l.

Lésenék. »Egy quadrat öl lésenék és párkányok« — készí-tési ára 31 kr. »Az architecturához tartozó lésenékre teendő kőből való oszlop pártázatért 12—18 hüvelyk szélességig« — fizetendő 39 kr. »A korinthia és római rendhez tartozó lésenékre teendő kapitálért 12—18 hüvelyk szélességig«, — fizetendő 2 frt 14 kr. U. o. Kőmivesi munkák árai 44. l.

Litra. »Sodrott selyem 5 és $1\frac{1}{2}$ litra« 6 frtjával. »Pamut 1 és $1\frac{1}{2}$ litra« 1 frt 15 krjával. »Sodrott selyem 6 litra és 20 dram« 6 frtjával. H.-m.-vásárhelyi görög kereskedők jószágainak conscriptioja 1752-ből, a város levéltárában.

Menetelesség. (Meneteles abhångig, abschüssig, schief, Ballagi i. m.) »A szebb toscaniai rend fő pártázatjáért kőből lésenékre, a melynek szélessége 3 láb, menetelessége (Abdachung) 18 hüvelyk magasságu«, — jár 6 frt 56 kr munkadij. Csongr. megyei limit. Kőmivesi munkák árszabása 46. l.

Méhely. (Műhely) »Beretválásért a méhelyben 3 kr, érvá-gásért a méhelyben 10 kr.« U. o. borbélyok árszabása 51. l.

Mihók »Mázos legnagyobb kancsó azaz mihók ára 1 frt.« »U. o. 50. l, Fazekasok és korsósok árszabása.

Neste 1. (Anasia, n. prae foem, Sz. Molnár. — Neste más-kép Neszte, Anastasie, nőnév, Ballagi). 2. »A szegényec az kazda-gokat kevély nestenek szidgyac, az kazdagoc őket szegény nesté-nek.« Bornemisza IV. 140.

Oszlopfá. »Küszöbfa (Schweller), oszlopfá (Stuhlsäule), fog-laló fá (Pfetten) tölgyfából« — elkészítésének ára folyó öletől 23 kr.

Függőoszlop. »Ugyanannyi« (egy folyó öl) »függő oszlop (Hauptsäule) tölgyfából« — elkészítésének ára 17 kr. U. o. ác-s-munkák árszabása 39. l.

Páczolni. »Páczolt képrámának lábnyi hosszasága« kerül 12 krba az anyagon kívül. U. o. Asztalosok árszabása.

Pája. »Egy pántlikás pája reklivarrásaért« — fizetendő 1 frt 45 kr. U. o. magyar szabók árszabása 6. l.

Pászta vagy **palászta** (der Strich, der Streifen z. B. bei Schnittern, Ballagi) »Papere dombján egy pászta 50 utból álló szőlő« Vásárhely városi jkönyv 1732-ből. »Egy pászta 40 utból álló szőlő« U. o. 1768-ból. »Vinczellérnek esztendei fizetése min-den pásztátul, mely 100 utat, minden utat 50 tőkével számítván, készpénzben 8 frtot« stb. tesz. Csongrádm. limitatio 1812-ben 60 l. Vinczellérek bére.

Párnafa (das Polsterholz, párnafák die Mauerbänke, Mauer-latten, Ballagi). »Egy négyszögöl padlásért, deszkázásért, egy felől gyalult és két felől öszveeresztett deszkákból a párnafák lerakása nélkül« — számítandó 32 kr. »Egy gerendának azaz ugynevezett párnafának letétele s beigazítása« — 10 kr. »Egy

folyó öl párnafák (Polsterholz) két felől való megfaragással és bétevéseért — tölgyfából« 7 kr. U. o. Ácsok és asztalosok árszabásai.

Pártázat (die Bordierung; das Gesims, die Zinne, der Saum; die Corniche, das Kranzgesims, Ballagi. — Limbus, praecinctio, praecinctura, cinctura, Sz. Molnár Alb.). »Téglából rakott oszlop pártázatért (Schaft-Gesims) 6—8 hüvelyk magasságig« fizetendő 36 kr. »Azon pártázatok, architravok és oszlop-pártázatok, melyek a tornyokon a fal padja (Mauerbank) alatt lévő faltul felfelé rakudnak a napszamosokat is ide foglalván, a felyebb kitett áraknak egy negyed részivel drágábbak«. »Egy kő ajtószár.... melynek a pártája egyenes.« »Egy folyó öl 7—8 hüvelyk magasságu pártázásért stukatura alatt.« — U. o. Kőmivesi munkák árai 45—47. ll.

Pittli (die Gelte, Ballagi) »Kemény fából való ló-itató dézsza ugynevezett pittli« U. o. Kádárok árszabása. 37. l.

Pontom. »Szebenyi posztóból egy sing három pontomos szűrdommány« — ára 2 frt 30 kr. »Magyarországi posztóból 4 és 5 pontomos öreg szűr« — ára 6 frt. »Három és két pontomos 5 frt 30 kr.« »Egy pontomos és két singes 5 frt.« U. o. Szűr-szabók árjegyzéke.

Pruszlík (der Brustfleck, Ballagi) »Magyar asszonynak egy közönséges leibli ugynevezett pruszlik« varrása 30 kr. U. o. 8. l.

Puskázni. »Egy kerék puskázásáért, külső végibe uj vasból« — 12 frt. U. o. Kovácsok árszabása.

Raj. »Rajdeszkának munkájáért hasonló fizetés« (egy láb nyomától 1 denár) »lészen, de két szálát egybe vévén.« U. o. deszka-, lécz- és zszindelycsinálók árszabása. 54. l.

Rakoncza (die Aufhaltgabel; der Schlittenbaum, Ballagi. Subscus quidam currum fulciens. Nincsen a viznek rakonczája. Prov. Jucundissima navigatio juxta terram, ambulatio juxta mare. Sz. Molnár A.). »Egy pár alsó oldalfában való füles szeg vagyis rakoncza« ára 8 kr. Csongrádmegyei limit. Kovácsok árszabása. »Szekérbe való fergettyű rövid rakonczával« — készitendő 30 krért. U. o. Kerékjártók árszabása.

Ravó. (Praefectus tributorum exactor Sz. Molnár A.). »Ravók, fukarok, emengek, harminczadosak voltak«. Mélius Vál. Préd. 143. V. ö. Ugyanott, 144.

Sas. »Egy pár szekéroidalnak vasalása két sassal uj vasbul« — ára 1 frt 12 kr. Ugyanazon munka »egy sasra uj vasbul« — 42 kr. Csongrádm. lim. Kovácsok árszabása.

Sík (das Flittergold, das Rauschgold; die Tresse, Ballagi. Aluta inaurata, Sz. Molnár A.). »Sík — négy karika.« »Sík galand« 4 vég 85 krjával. Vásárhelyi görög kereskedők jószágainak conscriptiója. i. h.

Sib (der herumziehende Comödiant, der Taschenspieler, Ballagi. Ludio, Agyrta, Sz. Molnár A.). »Fajtalan sib lator.« Bornemisza IV. 140.

Suhogó (fn. eine lange, dünne Peitsche; die Schmitze; die Reitgerte, — mn. säuselnd, Ballagi). »Közönséges suhogó« — ára 3 kr. »Dupla suhogó« — ára 5 kr. Csongrádm. limitatio, kötéljártók árszabása. (Borsodban és Biharban a hajlékony s verésre alkalmas vesszőt és pálczát is hitták suhogónak).

Szabasnan. »Szél, nagy futt napnyugotról Szabasnan épen a templom felé.« »Csavarodott a láng észak felé szabasnan.« »Szüret után ismét recrudescalt« (rajta a hideglelés) »szabasnan.« Szilágyi András vásárhelyi rektor kézirati naplója 1730-ból.

Szár. Egy folyó öl gyalulatlan ajtó és ablak szár tögy fábul« — elkészítendő 12 krért. »Egy kő ajtó szár, elhelyeztetéséért, . . . kő ablak elhelyeztetéséért templomokon és tornyokon« stb. Csongrádm. lim. Ácsok és kőmivesek árszabásai.

Szépelkedik, szepélkedik. (Nitor, annitor, Szenczi Molnár A.) Bornemisza IV. 41.¹

Tok juh. (Toklyó) »Tok juh és bárány bőr« — darabja 20 kr. »Birge tok juh bőr szattyánnak cserrel kikészítve«, — készítésének ára 36 kr. Csongrádm. lim. 2. 3. ll.

Töndül. »A disznajok jobban megtöndül az én pusztáimon, mint más jószágomban az csepegő makkon.« Gr. Károlyi Fer. levele a vásárhelyi bírákhoz 1756-ból a város levéltárában.

Tusli. »Egy tuslinak és szoknyának varrásáért — 1 frt 30 kr. Csongrádm. limitatio 10. Fehér személyeknek való ruházatok árai.

Termész. (Termés) »Az bornak jó természe.« Monoszlai Apologia 506. l.

Zabolaj. »Zabolaj, segesvári, kötőnek való« — 21 rőf 14 krjával. Vásárhelyi görögök jószágainak conscriptiója i. h.

Záp (die Schwingen an einem Leiterwagen; die Speiche, die Radspeiche, Ballagi.). »Egy« (kocsi vagy szekér) »oldalba való záp« készítéseért jár 5 kr. Csongrádm. limit. Keréjjártók árszabása.

Vagyolkodik. (Vagyolkodás: studium, conatus, intentio. Sz. Molnár A.). »Ne legyünk nagyra vagyolkodók.« Bornemisza IV. 257.

Vesszőzet. »Egy folyó öl tögy fa garádicsért egy vesszőzetel« fizetni kell 32 krt. »Ugyan azért vesszőzet nélkül« 16 krt »detto gyalulatlanért« 13¹/₂ krt. »Egy folyó öl, 6—8 hüvelyk vastagságú vesszőzetért« — toronyfedeleknél 27 krt. »Egy folyó öl téglából rakott vesszőzet a fáslival (Rundstab, sammt Plattel), mely a tornyokon, templomokon az architrav helyett vagyon.« Csongrádm. limitatio, ácsok és kőmivesek munkabérei.

SZEREMLEI SAMU.

¹ A IV. részben sehol nem lelem.

ARANY JÁNOS ÖSSZES MŰVEIBŐL KIMARADT EGYIK VERSÉRŐL.

Az Arany János és Petőfi Sándor között folyt levelezésből tudjuk, hogy Arany 1848-ban Aradon tartózkodott »köznemzetőr minőségben«. Az 59. számú levél Aradon kelt november 7-én s abból kiviláglik, hogy Arany az október 31-ke és november 5-ike közti 5 nap valamelyikén indult el Arad felé. November 5-én már Aradon volt, mert — mint az idézett levélben írja — az nap »reggel volt egy kis komédia, a várbeli kitértek Uj-Arad felé, de visszaverettek«. Éppen két hetet töltött Aradon, a hová csak »más két századot felváltani« jött s a hol 6-ra virradóra »a szalontai első század remekül viselte magát a gyujtogatásban«. — Mint a 61. számú levélből kitűnik, »november hónap 18-án szombaton este 10 órakor« már Szalontán volt ismét, megpihenve babérjain. Aradon már az időben is élénk zsurnalisztikai élet folyt. Két magyar és ugyanannyi német heti lapból értesült a közönség az ország dolgairól. A magyar lapok közül az »Arad« igen ügyesen szerkesztett lap volt. 1848 július elsején indult meg Bangó Pető szerkesztése mellett, de már ugyanazon év végével meg is szűnt. Kimerítő politikai tudósításai mellett szépirodalmi cikkeket és verseket is közölt. Sárosy Gyula, az időben aradi váltótörvénytörvénybíró, Gyulai Pál, Petőfi s maga Bangó Pető írtak verseket a lapba.

Maga Arany is érintkezett aradi tartózkodása alatt Bangóval. Erre vonatkozólag azt írja a 61. számú levélben Petőfihez: »Aradon Bangóval ismerkedtem meg, ki téged végtelenül tisztel, de keserűen panaszkodik, hogy te ő rá neheztelsz, stb. Azt mondja, ő nem Sárosi irányodban . . . szóval, igen magasztal, még pedig, a mint hiszem, teljes őszinteséggel. Azonban quid ad te irodalmi magasztalás most?«

De úgy látszik, Petőfinek mégis jól esett Bangó magasztalása, mert míg a lapban megjelent eddigi verseit [»Élet vagy halál«, »Tiszteljétek a közkatonákat«], Bangó az »Életképek« után közölte, a december 23-ki számban csak egyszerűen Petőfi Sándor aláírással közli az »Elpusztuló kert ott a vár alatt« kezdetű verset »Erdőd« czímen, a mi arra enged következtetni, hogy e verset magától Petőfitől kapta közlés végett.

Aranytól a december 16-ki számban közöl egy verset, melyet hiába kerestem a Ráth Mórál 1883—1885-ben megjelent »Arany János összes munkái« nyolcz kötetében, hiába az ugyanott 1888—1889-ben megjelent »Arany János hátrahagyott iratai és levelezése« négy kötetében.

A vers arra az időre vonatkozik, midőn Kolozsvár eleste után 1848. november végén egész Erdély a magyar kormányra nézve elveszett s Czech alezredes Csucsára volt kénytelen vonulni az

erdélyi sereg romjaival, hogy aztán Bem vegye át a fővezérletet. Horváth Mihály »Magyarországi függetlenségi harcának története« 2. kiadásának második kötetében a 130. oldalon az ügyek illetően fejlődésének okát kutatva, egy szemtanú elbeszélése szerint azt írja: »Magok azon urak, kik minden polgári s katonai hatalmat magokhoz ragadtak s másoknak semmi befolyást nem engedtek, — ők juttatták tönkre Erdélyt, ők játszották azt, habár akaratlanul is, az ellenség kezére.«

Ez eseményt tárgyalja a vers, mely a maga egészében a következő:

ERDÉLY.

I.

Megtörtént. Nem mondom, a mit érdemeltél —
A mit a sors mért rád szegény, szegény Erdély!

Nyomorúvá gyötre százados rabságod,
Tört erőd nem bírja meg a szabadságot.

Lánczaid lehulltak s ím azontul soká
Félve lépdél lábad, a mikép megszoká.

Gazdagon sütött rád a szabad nép(!) fénye
S még mindig szemedben börtönödnék éje.

Kialudt, kiégett volkán vagy ma, — benned
Ama régi lángból egy szikra sem gerjed.

És ha tán gerjedne, és ha tán gyuladna,
Azt elfojtja kebled tehetetlen hamva.

Megesett, — ha nem is amit érdemeltél, —
A minek szükségkép esni kellett, Erdély.

II.

Avvagy a történet nincsen-e megírva,
És nem emlékeznél régi napjaidra?
Elfeledted volna multad annyi hőst, —
Míg szerencse pártolt s méginkább dicsőség?
Elfeledted volna — hiszen nem volt régen —
A vergődő sast az oroszlány körmében?
És hogy a kinek most lába szennyét nyalod,
Fejét ingatá az óriásnak karod?

Fájdalom s gyalázat! igen, elfeledted,
 Az idők hulláma összecsap feletted:
 A történet elhagy, s lapjain tenéked
 Nem szentel jövőre egy betű emléket.
 Bocskai, Rákóczi, Bátor és Betlen
 Nagysága beárnyaz törpe lételedben:
 Ah, e dönthetetlen sziklái a multnak
 Elhúnyó napodtól szégyenben pirulnak!

Szív valál a multban, mely szünetlen vertél,
 A szent szabadságért lángoló szív, Erdély:
 Mikor zsibbadás ült minden külső tagon,
 Te valál az, a ki lüktetél szabadon.
 Most mi vagy? megromlott, sántabéna kézláb;
 Tehetetlenségnek szolgasága néz rád:
 Zsarnokod nem fárad többé lánczra tenni,
 Megtanulta már, hogy — — nem birsch szabad lenni!

KARA GYÓZÓ.

JÓKAI MÓR A FINN IRODALOMBAN.

Jókai Mór közelgő írói félszázados örömmünnepe alkalmából talán nem lesz érdektelen, ha — tudva a jubilálandó munkálkodásának világirodalmi jellegét — Jókai finn nyelven megjelent fordításainak könyvészeti összeállításával gyarapítom a már-már önálló szakmává nőtt Jókai- s vele együtt a magyar bibliographiai irodalmat.

Örömmel megvallom, hogy e könyvészeti összeállítás nem egyedül az én érdemem. Dr. Almberg (Jalava) Antal, a helsingfors-i egyetem rektora, a »Kisfaludy-társaság« tagja, ki már eddig is Jókainak több munkáját (l. alább) s szinirodalmunk egynémely jelesbbjeit átültette a suomi irodalomba és hazánk történelmét s ethnographiai viszonyait tárgyaló nem egy szakmunkával implementálta a kört, melyet történelmi rokonságunk központjából rajzolt 1875-ben Ahlqvist, a »Kieletär. Tutkimuksia, arvosteluja ja muistutuksia Suomen kirjallisuuden ja kielitieteen alalta« kötetében, majd 1877—78-ban I. R. Aspelin »Muinaisjäännöksiä Suomeen suvun asumusaloilta. Antiquités du Nord Finno-Ougrien Publiées par I. R. Aspelin. I—III livraison. Hels.« címlapú és szintén a 70-es évekből »Suomalais-ugrilaisen muinaistutkinnon alkeita« felíratú munkájában, — volt szíves velem az adatok legtöbbjeit közölni, melyek alapján regényírónk finn fordításban s úgy könyv alakjában, valamint a finn hirlapi sajtóban szórványosan és időközönként eddig megjelent összes munkáiról hű bibliographiai képet nyújthatok.

A műveket a kiadás sorrendjében közlöm:

1. »Jókai Mór' in teoksia. I. *Carinus*. Historiallinen novelli Unkarin kielestä käänsi Koloman.« Helsingfors. 1875. 88 lap. 8: o. Kiadó a fordító.

Jókai ezen történeti beszélyét bizonyos Koloman pseudonymus fordította, helyes nevén Päivärinta Jakab, ki dr. Jalava szerint 1875-ben a helsingforsi egyetem hallgatója volt s Jókaitól többet is szándékozván fordítani, azért adta közrovatúl: Jókai Mór' in teoksia. I. = Jókai Mór munkái. I. E vállalatból azonban csak az első füzet jelent meg tényleg; fordított-e többet is Päivärinta = Koloman, Jalava nem tudja. Levelének szavai szerint: P. J. most lyceumi tanár Mikkeli nevű városban.

2. »*Pakolaisen Päiväkirja*. Kirjoittanut Jókai Mór. Suomenos Unkarinkielestä.« Helsingfors. 1877. 31 lap. nagy 8: o. — Kiadó az Uusi Suometar.

»Bújdoso naplója.« Fordította Blomstedt Oszkár, a finn és magyar nyelv volt magántanára a helsingforsi egyetemen, a ki 1871-ben, nagy reményekre jogosító fiatal korában meghalt. E fordítás még a 60-as évek végével készült, nyomásban azonban csak a fordító halála után 6 évvel később jelent meg, az »Uusi Suometar«, a legnagyobb finn politikai hírlapban, melynek tárczacikkét képezte az 1877. évi IV., VI., IX. és X-ik számokban. — Külön lenyomat a hírlapból fenti cím alatt.

3. »*Uusi Tilanhaltia* Mauri Jokai'lta. Unkarin kielestä suomentanut Antti Jalava. Tekijän elämäkerran kanssa.« Helsingfors. 1878. XIII. + 383 lap. Kis 8: o. Kiadó Churberg Valdemar.

»Az új földesúr.« Fordította Jalava Antal, eredeti magyar szövegből. A bevezetés XIII oldalát Jókai Mór életrajza foglalja el. Jalava hozzám intézett levele szerint: »Ezen gyönyörű kis életrajz, melyet Budenz József tanár által német nyelven kaptam, Jókai maga írta 1870 évi XII. 6. Kertbenyhez.«

Jókai életrajzaról levén szó, engedessék meg nekem, mint a ki »Jókai Mór élete és munkái« cz. irodalomtörténeti monographián immár évek óta szakszerűen dolgozom s gyűjtöm e műhöz az adatokat, irodalomtörténeteink, kalauzaink s a Jókai életét eddig kisebb-nagyobb terjedelemben és szerencsével tárgyaló irodalmi essayk ama közös és következetes tévedésére figyelmeztetnem, mely a regényíró születése dátumául 1825 febr. 19-ikét veszi fel. Igaz, a rév-komáromi emléktáblán ugyanezen adat van bejegyezve s Silberstein, Jókainak tudtommal eddig legterjedelmesebb életrajza, ki munkáját »Beiträge zu einer Biographie Moriz Jókai's« cím alatt az ugyanő által fordított s Boroszlóban, Schottlaendernél 1885-ben megjelent »Durch alle Höllen. — Historischer Roman von M. Jókai. Mit einem biographischen Beitrag und dem Portrait (Radirung) des Verfassers« előszavául mellékelte s ki nyilván avval dicsekedik vala, hogy e biographia adatait maga Jókai mondotta volt tollába, szintén azt jegyzi, hogy »Jókai wurde am 19. Febr.

1825 in Komorn geboren.« De ezen adatok hibásak. — Jókay Károly¹ — Mórnak 1814 május 3-án született testvérbátyja — Budapestről 1891. XII. 18. e tárgyban hozzám intézett levelében — többek között — ezt írja: »ásvai Jókai Móricz öcsém született, az atyám feljegyzése szerint, Komárom megye, Rév-Komárom városában, 1825. évi február hó 18-án s így a házon, melyben született, az emléktáblán tévesen febr. 19-ike van feljegyezve, mint születési napja.« Hogy tehát a következőes 19-ike mégis honnan ered, tudni fogjuk, ha ideiglatom a r.-komáromi ev. ref. lelkészi hivataltól Jókai Mórnak általam megszerzett hivatalos anyakönyvi kivonatát, mely következőleg hangzik: »Jókay Mór született 1825-ik évi február 19-ikén. Atyja: nemes Ásvay Jókay József, hites ügyvéd, Komárom vármegye alügyviselője; anyja: nemes Pulay Mária. Keresztszülei: Tek. Konkoly Thege László, Komárom megye főbírája; nems. Benkovits Susanna; Ns. Molnár Mihály; Ns. Takó Susanna; Ns. Szabó Lajos, hites ügyvéd s táblabíró; Fogthüi Erzsébet; Ns. Kalicza János; Ns. Czike Klára; Ns. Nagy Sámuel; Ns. Czike Susanna; Ns. Beöthy Gáspár; Kovács Katalin; Öreg Varjú János; Tuba Lidia; ifj. Szarka János és Töltéssy Lidia; keresztlő lelkész neve: Csepy Mihály.« Kérdést intézván újból a »keresztelesi« datum iránt, Bajcsy Gyula r. komáromi ref. s. lelkész úrtól hivatalosan ezeket vevém: »A régi anyakönyvekben csak egy datum van bevezetve, nem úgy, mint a mostaniakban, hogy a *születés* napja és a *kereszteles* napja is külön-külön bent van. Én erre vonatkozólag kérdést intéztem főt. püspök úrhoz, s tőle azon választ nyertem, hogy a régiak csak a *kereszteles* napját vezették be; így tehát a közölt datum nem a *születés*, hanem egyedül *csak a keresztelesi* napot mutatja. S evvel a febr. 19-ike fejtve van. A kik t. i. az anyakönyv szerint indultak, hibásan fogadták el a kereszteles napját a születési nap dátumául, lévén febr. 19-ike tévesen »születési« időpontnak bejegyezve, holott az febr. 18-ika s a keresztelesi nap 1825. febr. 19-ike.

4. »*Rakkaita sukulaisia*. Kirjoittanut Mauri Jókai. Unkarin kielestä suomentanut Antti Jalava.« Helsingfors. 1879. 54 lap. nagy 8 : o. Kiadó az: Uusi Suometar.

»A jó atyafiak«. Fordította eredeti magyar szövegből dr. Jálava Antal.

5. »*Kymmenen M. Jókain Novellia*. Unkarin kielestä suomentanut Arvid Genetz.« Helsingfors. 1881. 80 lap. 8 : o. Kiadó: Weilin és Göös.

Jókai Mór tíz novellája. Magyarból finnre fordította Genetz Arvid, ki akkor lyceumi tanár volt s jelenleg a finn nyelv és irodalom tanára a helsingforsi egyetemen. — A kötet tartalma a következő: 1. Arria. 2. A libapásztor. 3. Az utolsó csatár. 4. Jól

¹ 1848. márcz. 15-én csak Jókai Mór köszönt le neve »y«-járól.

el kell tenni a pénzt. 5. Mit beszél rólunk a világ. 6. Húsz év múlva. 7. Karácsonyi dolgozó. 8. Az ellenség levele. 9. Violanta. 10. A koldúsgyermek.

Arvi Jännes, költői néven Genetz Arvid, kiváló finn literátor, kiváló műfordító s a finn lyrikusok legelőkelőbbje, évekkel ezelőtt huzamosabb időt töltött Magyarországon s nyelvünket tökéletesen megtanulta. Csak két évvel ezelőtt is megjelent kötetnyi költeményeinek irodalmunkat érdeklő műfordításai közül kiemelendő főleg Vörösmarty Mihály »Szózat«-ának (mely már Genetz előtt két ízben fordított finnre), Arany János »Ágnes asszony«-ának s a Toldi-trilogia egynémely részleteinek igazán művészi kézzel eszközölt finn fordítása. Viszont Genetz finn eredeti költői munkássága sem ismeretlen hazánkban s csak újabban is bemutatta Vikár Béla úr szerzőnek »Ébredj Suomi« cz. kiváló lyricus költeményét, mely egyúttal Finnország nemzeti dala. (Vasárnapi újság füz. 1890. évi 483—484 l.)

6. »*Rakkanilen narrit*. Kirjoittanut Maurus Jókai. Suomennos. Helsingfors. 1881. 195 lap. Nagy 8 : o. Kiadó: A finn irodalmi társaság könyvnyomdája.

»Szerelem bolondja«. E regényt német fordításból fordította finn nyelvre Löfgren Viktor, az Uusi Suometar főszerkesztőjének neje: Löfgren Erzsébet.

7. »*Satakuvia 1848 ja 1849 vuosisista*. Kirjoittanut Maurits Jókai. Unkarin kielestä suomennettu. Porvoo. 1884. 31 lap. 8 : o. Kiadó: Söderström Verner.

»Csataképek 1848—49-ből.« Magyar eredetiből fordította Krohn Gyula, a helsingforszi egyetem egykori finn nyelv és irodalmi tanára, 80-as években a »Suomen Kuvalehti« (Finn képeslap) szerkesztője, — meghalt 1888-ban. A fordított képek: »Egy bál«. — »A két csonka vitéz« s több adoma a forradalomból és a honvédeletről.

8. »*Kiusaaja*. Romaani. Kirjoittanut Mauri Jókai. Unkarin kielestä suom. N. E. W. Turku. 1885. 131 lap. 8 : o. Kiadó: Allardt Adolf.

»A kisértő«. Regény. Magyar eredetiből fordította N. E. W. = Nülo E. Wainio = Wainis Miklós, evang. lelkész, ki Mikszáth Kálmánnak »Jó palóczeit« is lefordította finn nyelvre. Wainis M. nyelvünket dr. Jalava Antaltól sajátította el a helsingforszi egyetemen.

9. »*Unkarilainen Nábob*. Romaani. Kirjoittanut Mauri Jókai. Unkarin kielestä suom. Nülo E. Wainio. Tekijän kuvan ja elämäkerran kanssa. Helsingfors. 1888. Három kötet. XVI + 155 + 147 + 138 lap. 8 : o. Kiadó: Söderström Werner.

»Egy magyar Nábob.« Magyar eredetiből fordította Wainis Miklós. A szerző képével és életrajzával. Jalava hozzám intézett levele szerint: »A kép igen sikerült, finom photolithographia; az életrajzot én írtam.«

10. »Zoltán Kárpáthy. Romaani. Kirjoittanut Mauri Jókai. Unkarin kielestä suomensi Nülo E. Wainio.« Helsingfors. 1890. 452 lap. 8 : o. Kiadó: Söderström Werner.

»Kárpáthy Zoltán.« Magyar eredetiből fordította Wainis Miklós.

*

Könyvül való lenyomat nélkül a finn hírlapokban és folyóiratokban megjelentek eddigelé:

I. Az 1866 óta fennálló »Kirjallinen Kuukauslehti« (Irodalmi havi-lap) közleményei sorában:

»*Taivaan linko-kivet*«. (A mennyei parittyá-kövek) 1872. évi X-ik számban.

»*Uudeniroiden öitä*«. (Sylvester-éjszakák) az 1874. évi X-ik számban.

»*Tuhat toinen yö*«. (Die tausendundzweite Nacht.) A Pester Ll. 1877. évi ápril hó 1-ci számából — 2. Beilage zur Nr. 91 — fordította dr. Almberg Jalava Antal a Kirjallinen Kuukauslehti 1877. évi VI., VII. és VIII-ik számaiban. A P. Ll.-ban: »Die tausendundzweite Nacht. Original-Erzählung von Maurus Jókai. Vom Verfasser selbst für den P. Ll. deutsch bearbeitet«.

II. Az »Uusi Suometar« közleményei sorában megjelentek:

»*Faustina*« az 1889-ik évi XXXIX-iki számban.

»*Kenen kuollut?*« (Kinek a halottja?) az 1890. évi XV-ik számban.

»*Lupaus = velka*«. (Igéret = adósság) az 1890. évi XC-ik számban.

»*Teloittaja*«. (Egy hóhér) az 1890. évi CXIII-ik számban.

Valamennyit dr. Jalava Antal fordította.

Végül dr. Jalava leveléből: »Még van Jókai egy elbeszélése az én 1881-ben megjelent »Unkarin Albumi« — Magyar Albumomban, t. i. »Gyógyszer világfájdalom ellen«. De nem tudom, helyes-e a magyar cím, mert az elbeszélést a svéd nyelvből fordítottam finnre. Igen szép novella, melyben szó van vak gyermekekről, a kik Kölcsey himnusát: »Isten áld meg a magyart« éneklék«.

CHALUPKA REZSŐ.

ATTILA-E VAGY ATILLA?

Évekkel ezelőtt Wallensteinnal foglalkozván, egy vaskos kötet, Dr. Edmund Schebek, prágai Commerzienrath műve került a kezembe, melynek címe: Lösung der Wallensteinfrage (Berlin, 1881. 612. lap). Mosolyogtam a hangzatos címen, s a mű futólagos olvasása igazolta a fogadtatást, melyben a Commerzienrath nagy munkáját eleve részesítettem.

Mert a történelmi tudomány terén is vannak metaphysicumok, melyekben a tárgyi igazságnak megfelelő végérvényes döntés a dolog természeténél fogva ki van zárva. Ilyen a Wallenstein-tragédia, vagy az a másik, mely Don Carlosról szól. Mindkettőben a történelmi igazság, a miatt, hogy a catastrophát szóbeli, írásba nem foglalt üzenet idézte elő: minden valószínűség szerint soha másképp nem közelíthető meg, mint sejtésekkel és combinációkkal. A ki tehát ily kérdésekben, melyekben egy Ranke, Hallwich vagy Büdinger is csak azt igyekeztek föltüntetni, a mi valószínű, a kérdés megoldásáról beszél már műve címlapján: az jobban tesz vala, ha commerzienrathi bokros teendőit soha meg nem szakítja történelmi excursiókkal.

Ily kérdésekben szakbeli történész vagy maga is beáll a combinálók közé, — ha behatóbb tanulmányal foglalkozik az illető tárggyal; vagy pedig egyik vagy másik combinációhoz csatlakozik, — ha épen azzal a tárggyal bővebben nem foglalkozik.

Ez utóbbi eset alkalmazható magamtartására nézve »Attila« nevét illetőleg. A hun király történetét behatóbban nem tanulmányoztam; személye mindössze csak bibliographiai gyűjteményem alapján érdekelt. Historicus létemre, a fentebbi recept szerint, csatlakoztam a nyugat-európai, De Guignes akademikus nagy tekintélyének hatása alatt francia földön 1756-ban létrejött conventióhoz, mely a francia kiejtésnek leginkább megfelelő Attila-féle írásmódot hozta be.

Ám azért tisztában voltam azzal, hogy *népvándorláskori barbár fejedelemről lévén szó*, az az Attila-féle írásmód önkényes, pusztá conventió, mely a tárgy természeténél fogva egyáltalán nem tarthat számot történelmi bizonyosságra.

Mert a ki valaha életében azon korra vonatkozó bármi csekély eredeti tanulmányt tett, az tudni fogja, hogy még a reménység sem biztathat azzal, hogy a hun király igazi neve kiderüljön;

1. azért, mert saját népéből való író soha egy sem volt, s még magoknak a hunoknak nemzetisége is olyan, melyhez, a mint Hunfalvy Pál 1891-ki hatyúdalából látjuk, még csak némi alappal bíró sejtésekkel sem közelíthetünk;

2. azért, mert a közel egykorú írók valamennyien, idegen nemzet-számba vehető görögök, gótok, frankok stb., kik közül egyetlenegy görög ember érintkezett Attilával, s az nem így írja, míg

a többi, e világtörténelmi nagy alak nevét hallomásból vagy iratokból ismervén, a lehető legkülönbébb alakban adja vissza. Mi is a világrengetők halhatatlansága? (Ha jól emlékszem) Turgenyev így felel rá: hogy az orosz paraszt Nepúljennek ejti a nagy Napoléon nevét;

3. azért nem ismerhetjük Attila igazi nevét, mert a népvándorlás kora különösen, de a nyomába hágó középkor is, mely idétt élénken él világszerte a nép ajkán a hun király neve: classicus kora az incorrectségnek.

Egy egyszerű magyar piarista már ezelőtt másfélszáz évvel tisztában volt ama főttebb említett körülményekkel, melyekre mint elemi igazságokra eredeti kutatónak szükségkép rá kell jönnie, de a melyek örök rejtélyül maradnak az előtt, kinek tudása a kutatások conventiószerű és határozott végeredményeit megkülönböztetés nélkül közlő kézikönyveken túl nem terjed.

Dezsericzky nyitrai piarista, ki eredeti tanulmányokat végzett a Vaticanban és egyebütt, De Guignes előtt 8 esztendővel, rövid, tömör sorokban, példák sokaságával igazolva állítását, a következőleg indokolta, miért nem ismerhetjük helyes formájában sem Attila nevét, sem általában a történelemben szereplő hunok neveit:

»Adde — úgymond — *Scriptores veteres, Graecos ac Latinos, hunnicas voces aut eminus audivisse, aut ob linguae Hunnorum imperitiam, prave etulisse: vel ad suum loquendi modulum, aliarumque Gentium magis cognitarum, inclinasse.* Ita Patrem Attilae, alii *Bendecucz*, alii *Mundruth*, alii *Masuch*, alii *Bendegicz*, alii *Mundzuchum*, alii *Mundinchum* efferunt. (A sorrend szerint: Túróczi, Priscus, Callimachus, Oláh és Jornandes különféle írásmódja egyugyanazon névről.) — *Dengezicz* demum Jornandi *Denzio* est, Marcellino autem Comiti, *Densices*. — Fratres porro Patris Attilae, Jornandi sunt *Octar*, & *Roas*; Callimacho *Hottar*, & *Rugilas*; Prisco is, qui Roas, est *Rova*. — Avus Attilae Callimacho, est *Velamber*, aliis *Balamber*. — Frater dein Attilae, quibusdam *Buda*, quibusdam *Bleda*, Jornandi *Bleta*. — Ipse quoque *Attila*, hunnice *Ethele*, a Graecis *Attilas* exprimitur: *Attellas* apud Priscum, et sic de aliis.«¹

Hadd illusztráljam Dezsericzky ezen érdekes fejtegetését azzal, hogy elősorolom, minő változatokban emlegetik a Jornandestól Attilának nevezett fejedelmet a népvándorlaskori és középkori írók. Ime a sorozat:

Ἀττήλας, Ἀττήλας és Ἀττήλλας, fölváltva mind a négy egykorú, illetőleg közel egykorú görög írónál (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae).

Athila, *Athela* (Prosperi Chronicon consulare 397—444, resp. 445; Chronicon imperiale, 379—455. Stritternél, I. 483).

¹ Josephi Innocentii Desericii Hungari Nitriensis De Initiis ac Majoribus Hungarorum Commentaria. Budae in Hungaria, 1748. 2. r. I. 54, 55.

Attela (Gregorii Episcopi Turonensis [† 594] Historia Francorum).

Athala (Chronicon S. Huberti Andaginensis).

Attila rex Arrianus, Totilával téveszti össze (Chronicon Casinense usque ad 867).

Attila, Totila, Attilia, Attila, Hezelo (Gesta Treverorum v. Trevirorum).

Attila rex Hunorum (Annales Mellicenses, 1123).

Attila (Otto Frisingensis episcopus † 1158).

Attila (Godefridus Viterbiensis † 1191).

Adtyla (Arnoldi Lubecensis [† 1212] Chronica, Pertz-nél XXI).

Attila (Aegidii Aureavallensis Gesta Episc. Leodens. ad ann. 1246).

Attilo (Gesta Boemundi Archiepiscopi Treverensis).

Rex *Thila*, qui in Scripturis Attila nominatur. (Boguphalus [† 1265] Chron. Polon. ap. Sommersberg, Script. rer. Siles. II. 18).

Athalus (Tractatus de ecclesia S. Petri Aldenburgensi).

Actila Rex Hunnorum fratrem suum *Bellam* occidit, ut solus regnaret (Ricobaldi [cca 1312] Compilatio chronologica, Eccardusnál: Corpus Historicum Medii Aevi. Lipsiae, 1723. I. 1255).

Attelanus (Gesta Francorum. Du Chesne-nél, I. 692. Bouquetnál II. 544).

Heccula rex Hunnorum (Chronica S. Bertini).

Attala (Hugonis Chronicon. Mon. Germ. H. VIII. 317).

Rex *Atyla* (Chronicon Monacense).

Attila, Atyla (Continuatio Vindobonensis).

Athila Rex Unnorum (az u. n. Anastasius bibliothecarius, Muratorinál III.).

Alli, Atla, Attalus az Eddában (kétségbe is vonták).

Atla (Scopis Vidsidh angolszász epos-töredék).

Chunich *Etzel* (Nibelungen Lied).

Etzelius (Zimmersche Chronik).

Koning *Ezzelin* (Sächsische Weltchronik, I. Mon. Germ. H. Script. ling. vern. II. 107, 129).

Kunig *Etzel* (Muglen's Chronik der Hunnen, XIV. száz. cod.).

Künig *Etzel* (Heldenbuch).

Wetzel (ld. a forr. Belnél: Adp. 95).

Az *Etzel* név tárgyunkra nézve kiválóan fontos, mert az *Athila* alak ősisége mellett bizonyít. Grimm törvénye szerint ugyanis csakis ebből származhatott Kr. u. 7—800-ban *Azilo*, majd *Ezilo*, s 8—900-ban *Etzele* révén *Etzel*. Az *Athila* alak, mint láttuk, a legrégebb német forrásokban is előfordul, s a németeknél, úgy látom, érvényben volt egész a XVII. századig:

1493: *Athila* de Scythia (Schedel: Liber chronicarum).

1522: *Attila, Atila* (Eine schöne Cronik. Augspurg).

1534: *Athila* (Haugg: Der hungern Chronica).

1556: *Athila* (Joannes Boëmus Aubanus Teutonicus: *Om-nium gentium mores*).

1572: *Athila* (Lazius: *De aliquot gentium migrationibus*) stb. stb.

Visszatérve a torzítások és incorrecségek főntebb elősorolt népvándorlás- és középkori halmazához: meg kell említenünk, hogy az orthographiai zűrzavarhoz még egyéb is járúl, t. i.:

1. hogy a hun királyt többször összetévesztették a gót Totilával. A cassinói krónika Totilát írja Attilának; viszont a *Gesta Trevirorum* Attilát Totilának, a mi egész a renaissance koráig sűrűn fordul elő. Még Malispini krónikájában is, Kr. u. 500-ban jelenik meg »Attile, ovvero Totile flagellum Dei« (Muratorinál, VIII.; ed. stereot. Milano, 1876). Nálunk IV. Bélán esik meg az a tévedés, a midőn a hun királyról szólva így ír IV. Inczéhez: »... Totila in exemplum veniat, qui ex parte Orientis ad Occidentem veniens subiugandum, in medio regni Hungariae sedem suam principalem collocavit« (Fejér: *Cod. Dipl.* IV. 2. p. 222.);

2. hogy a hun királyt többen más nemzet királyának teszik meg, így pl. szerepel mint »Avarorum Rex« (Vita S. Severi Abbatia Agathensis, Bouquetnál III. 390); mint »Necaronorum Rex« (Vits S. Vedasti Atrebatensis episcopi et confessoris. Ap. Bollandum VI. Febr.) stb. le a XVI. századig, midőn »Re de Heruli« (Caroldo: *Chron. Venet.*);

3. hogy maga az Attila, Atila — melyet tulajdonnévül viseltek még csak 300 évvel ezelőtt is¹ — valamint ahhoz hasonló nevek, a népvándorlás és kora középkor idejében közönségesek Európában, Ázsiában, Afrikában. Így tömérdek Attalus, Atilius, Atilianus, Atetlanus, Atalon, Ateula, Atiula, Azelano, sőt Anila vagy Anitala (uel Attila, Maurorum rex, Reginónál) szerepel igen-igen gyakran Attila vagy Atilával fölcserélten.

Ha már most átmegyünk középkori, *hazai* kútfőinkre, ezekből a hunok királyának következő névlajstromát állíthatjuk össze, mely igen nevezetes tanulságot rejt magában:

Athila (Anonymus B. R. Not.).

Ethela (Simonis de Keza *Gesta Hung.*).

Athila (Chronicon Posoniense).

Aquila rex (Chronica Hungarorum e codice Warsaviensi saec. XIII. egy lengyel szerzetes compilációja).

Atila (Chronicon Dubnicense).

Atyla (Marci Chronica).

Atila (Chronicon Budense).

Athyla (Chron. Hung. rhythm.).

»*Atila* . . . Hungarico idiomate *Ethele* dictus est« (Johann. de Thwrocz).

¹ »*Attila* Trissinus Vicentinus«, 1590-ben élt, I. Jac. Augusti Thuani *Historiarum Lib.* XCIX. Francof., 1621. p. 369.

Athyla electus fuit in regem hungarorum (Breve chronicon hungarorum, a párizsi Bibl. Nationale-ban MSS. Lat. 5941).

E sorozatban, a per fas et nefas ide osztott varsói codex Aquilát részint Aquilejára czélozva, részint azért ír, hogy a király nevét a körülötte levő »hominumque *animalium uolucrum* ac bestiarum siluestrium maxima multitudo«-val kimagyarazza.

A többi azonban két csoportba osztható. Egyik rész Etelének írja, a másik, abban a korban ritka következetességgel, *Athilának* vagy *Atilának*, úgy hogy később említendő bizonyítékokat is hozzávéve, megállapíthatjuk azt a tényt, hogy *a hun király neve nálunk a középkorban, a mennyiben nem Etele, mindig csak Atila (Athila), de sohasem az idegenszerű Attila, vagy a modernebb magyar Atilla.*

Midőn tehát oly kutató mint Hunfalvy Pál a nagy közönség számára irt egyik művében (Die Ungern oder Magyaren, 1881. 124), elnagyolva s homályosan, így szól: »Wie das Nibelungenlied nur *Eltzel* (Attila) König der Hunnen erwähnt: so lassen *die ungrischen Chroniken* die Hunnen in Europa mit *Attila* auftreten. Schon sein name »Ethele« ist dem deutschen Liede entnommen. Alle geschichtlichen Quellen nennen ihn *Attila*, — (Das Wort bedeutet wohl »Väterchen«, wie der russische Bauer noch heute seinen Zaren nennt — auch die skandinavischen Sagen *Atli*.« — e soraiban csak a *mondai* Etzel és Etele alakot állítja szembe a *történelmi* Attila és Athilával.

A magyar krónikákban Attila van-e vagy Atila? arra nézve magok az utolsó effatum kimondására hivatott magyar krónikák, mint láttuk, egyhangulag *Atilával* felelnek.

Etelét és Atilát együvé fogva, mint hagyományos magyar nevet, mely minálunk személy- és helynévvé lett: ekkép vezethetjük le a középkortól maig:

1138: *Atila*, villa Praep. Demesiensis. (Fejér: Cod. Dipl. II. 102.)

1221: »Penquez et Laurentius de villa Soht, impetierunt quatuor homines *Athilae*, scilicet: Georgium, Visam, Vysint & Milum, & postea unum hominem Bes, scilicet Petrum de praedio *Athilae*, de furto, iudice Nicolao« stb. (Ritus explorandae veritatis per iudicium ferri candentis. §. XCII.)

1224: *Etul* (Jerney: Magyar Nyelvk. 36.).

1286: *Etele* (Árpádk. Új Okmt. XII. 449.).

1331, 1332: *Etel* (Jerney: Magy. Nyelvk. 36.).

1333: *Ethela* (Fejér: Cod. Dipl. VIII. 3. 711.).

1355: *Ethele* (Anjoukori Okmt. VI. 318.).

1488: *Atila, Ethele* (Joa. de Thwroc.).

1539: *Atila* (Joan. Silvestri Grammatica Hung.-Lat.).

1549: *Atila* (Nic. Oláh).

1568: *Athila* (Abr. Bakschay).

1575: *Athila, Atila, Atila* hertzec, t. i. a hun király (Heltai Chronica).

- 1645: *Atila* (Alb. Molnár Szenciens. Lexicon, p. 355).
 1660: *Atila*, *Atilá*, *Ethele* (Pethő Gergely).
 1663: *Atila* (Nadányi: Florus Hung. p. 27.).
 1663: *Atila*, *Athila* (Com. Franc. de Nádasd).
 1693: *Atila*, vel *Athila*, («quia Latinè scribo.» Otroko-
 csi F. F.).
 1700: *Atila* (Trophaeum Estorasionum).
 1770: *Atila* (Palma: Not. rer. Hung.).
 1778: *Atila* (Wáli István: Római imp. 152.).
 1791: *Atila* (Szekér Joákim: Magyarok eredete).
 1804: *Atila* vel aliis *Ethele* Rex (Ant. Szirmay: Hung. in
 Parab. p. 5.) stb. stb.

Látnivaló, hogy a hun király nevének ősi, hagyományos írásmódja mi nálunk *Atila* és *Etele*. E tradíció a középkortól maig ér. S pl. már a XVI. században tisztában volt vele Sambucus, midőn kiadásaiban az idegen Bonfinnál és Callimachusnál *Attilát*, míg a magyar Oláh Miklós és Bakschaynál következetesen *Atilát*, illetőleg *Athilát* szerepeltet. Századunkban a két legnagyobb gyűjtő történész, Fejér György és Toldy Ferencz, hasonlóan ismerhették e két név hagyományos magyarságát, s épen azért, oly korban élve, mely a magyar nemzeti tradíciók ébren tartásától nyerte szí-
 nét: úgy Fejér György, mint Toldy, soha másként nem írták a hun király nevét, mint *Atilának*.

Toldy ebben annyira ment, hogy nemcsak maga írt mindenkor *Atilát* (l. Magyar nemz. irod. tört. 1851. 27 l.; Magyar költészet tört. 1867. 29 l.; Magy. nemz. irod. tört. 1872. 22. l.), hanem ha szerét ejthette, még a mások czikkeiben is így igazította ki a fejedelem nevét. Midőn kiadja Szabó Károly »jegyzeteit Thierry Amadé Atilájára« (Új magyar muzeum, 1858. 496 l.): a czímbe előforduló *Atila* egyenesen az ő szerkesztői javítására vall, mert Szabó Károly sehol másutt nem írt *Atilát*, hanem vagy *Attilát*, vagy *Etel*.

Szépirodalmi íróink közül ekkoriban írja Vajda Péter *Átila* és Budát; Jósika Miklós is *Atilát* emleget a Magyarok őstörténelmében.

Az *Atila* név, Toldy halálával, úgy látszik végkép eltűnt irodalmunkból; a nép ajkán különben sem élt soha.

Ugyancsak e században, le napjainkig, a Túrócztól magyarosnak ítelt *Etel* és *Etele* alak igen kedvelt volt. Szabó Károly, ki egyébként Thierry hatása alatt *Attilát* írt; *Etel* lakáról czikkezik a Delejtűben (1859. II. 49; és Kissebb tört. munk., 1873.). Révész Imre, szintén *Etel* lakáról ír (1859.). A költők: Guzmics Izidor, Baksai Dániel, Arany János, Tompa Mihály, Tolnai Lajos *Eteléről* és *Etelről* énekelnek.

Ámbár *Atila* és *Etele* régi magyar forrásokra visszavezethető, századok századjain át hűségesen megőrzött nevek: mégsem ezek, hanem *Atilla* ezen névnek azon formája, melyet kimutatha-

tólag kétszáz esztendeje legmagyarosabbnak tart a nyelvtudomány, vagy mondjuk a tiszta magyar nyelvérzék. Atilláról Otrókócsi Főrís Ferencz 1693-ban (*Origines Hungaricae*, I. 102, 103) ekkép értekezett: »... etiam de Athila aliquid ... Ubi hoc in antecessum insinuo: *Atila, apud nos, qui purâ loquimur lingua Hungarica, dicitur hoc tempore, per duplicatum, seu dagessatum l, Atilla*; ut non rarò, cum *l* sequente *a*, tales terminationes, occurrunt in nostra Lingua v. gr. Villa (furca), vel Álla (mentum ejus), ubi *la*, est affixum pronomen: Vállá (humerus ejus), & similia. *Nunquam tamen, (quod scirem,) a genuino Hungaro, in patriâ linguâ, dicitur vel scribitur per duplex t, (Atilla,)* uti Historicis veteribus Graecis & Latinis mos est scribere, *sed per unicum*. Quod etiam origo vocis quoad altiore suâ radicem, ita suadet; de qua alio loco, nostram sententiam in medium profereamus. *Nunc quia Latinè scribo, utar nomine illo, hac forma: Atila, vel Athila, (cum aspiratione,) sine dagessato l, nisi ubi aliorum verba retulero.*«

Atilla már nem tekinthet vissza oly tisztos korra, mint *Atila*; de nem is mai termék, mint e sorozat tanúsítja:

1538: »ah hatalmas *Atilla* kerál« (Farkas András: A zsidó és magyar nemz.).

1577: *Atilla* (Bogáthi Fazekas M. Harom Ieles Fő Hadnagyk stb.).

1579: *Atilla* (Gosárvári Mátyás).

1592: *Atylla* (mindig így; csak a 10. lapon: »*Atylla, Athila* kit magyarul *Ethelennek* hínak.« Lisznyai K. Pál Magyarok Cronicaja).

1651: *Atilla* (Zrinyi Miklós: Adr. Teng. Syr.).

1653: *Atilla, Atilla* (Listi László: Magyar Márs).

1667: *Atilla* (Com. Franc. de Nádasd; m. n. muzeumi kézirat).

1693: *Atilla* (Otrókócsi i. h. »apud nos, qu purâ loquimur lingua Hungarica, dicitur hoc tempore ... Atilla«).

1745: »Hungsari cribimus, *Atilla, t. vno eliso*« (Matth. Bel: *Atilla, ex Prisco Rhetore Sophista, p. 2.*).

1787: *Atilla* és Buda (Bessenyei György).

1787: *Átilla* (Andrád Sámuel, Horváth Ád. Hunniása előtt).

1791: *Atilla* (Husztai András: Ó és Új Dácia, 101.).

1799: *Atilla* (Szombathi János pataki kézírata).

Nem közönséges névsor ez: a hány író annyi kiválóság. Kiválóak főként a tudományos, s általán irodalmi meggyőződés erejét illetőleg.

Újabb időben jobbra csak a népies irodalomban írják *Atillának* (pl. Remény, 1851. májusi füzeté borítékán; Magyar Néplap, 1857. 30. sz.; *Atilla* hunnok királyának élete, Bucsánszkyánál, 1861. stb.). Tudományos munkában csak a typicus »szittya« Orbán Baláznak volt bátorsága *Atillának* írni (Székelyföld I, V., VI. köt.).

Népdalaink azonban csak is mint Atillát vagy inkább *átillát* ismerik. Erdélyinél az 1707-ki »Szaladj kurucz jó a német« kezdetű nótában is *Atilla* szerepel (II. 327. Thaly is átvette: Adalékok a Thök. és Rák. korhoz. II. 191); ő egyébként még az írói provenienciájú »Átilla, Lehel, Árpád« kezdetű nótát is ekkép veszi fel (Népdalok. II.).

Megemlítendőnek tartom, hogy a magyar forrásoknak a szóban forgó névre vonatkozó helyesírása azon mód megtalálható az olasz, főképp velencei kútfőkben s íróknál, a mint e táblázat mutatja:

Atila Rex Hunnorum (Andr. Danduli Chronicon Venetum, XIV. száz.).

Atila (Chronica Venetiarum, XIV. száz. codex a San Marcoban).

Atilla (Chronica Che Tractano De La Origine De Veneti. E Del Principo De La Cita . . . Per . . . Mesere Marco Antonio Sabellico, p. V—VII. Ráth György könyvtárában, XV. századi nyomtatvány).

Atila (Il libro di Atila. Venecia, 1472.).

Atila (Ranzanus: Epitome rer. Hung.).

Athila Re de Heruli partito di Scithia (Caroldo: Chronica Venetiarum, XVI. száz. cod. Bécsben).

Athila (Paulus Jovius: Elogia).

Atila (La guerra d'Atila. 1568.).

Nem ugyan a hun királyra, hanem az *atilla* nevű ruhadarabra nézve, a magyar és az olasz helyesírás és kiejtés rokonságát nyelvtudományi alapon érdekesen bizonyígtatta Kőrösi Sándor (M. Nyelvőr. XV. 97—101.). Nem kétlem, hogy linguistikai szempontból helyes nyomon jár Kőrösi úr; czikke azonban csupa tévedés, mihelyt oly kérdéseket érint, melyeket történelmi, illetőleg művelődéstörténelmi anyagkészlet, s általán ismeretek nélkül nem lehet eldönteni. A »Századok« annak idején (1886. IV. füzet) tett is rá némi észrevételeket. Nekem is szándékom, az »atilla-dolmányról« minélelőbb közzeendő cikkemben, kifejteni ide vágó nézeteimet.

Az *Attila* név — kimondhatjuk — mindig ily alakban használva, közkeletűvé nem vált másutt, csak a francziák közt, s azok nyomán a mult század közepe óta, a németek körében. Ez tény, melyet azonban meg kell magyaráznunk.

Több mint száz év óta kísért, s ma elterjedtebb mint valaha, az a nézet, hogy a hunok gótok voltak s hősünk neve gót név (I. Czirbusz cikkét: Egyet. Phil. Közl. XIV. 509.). A hunok és gótok főnökei különben is, őszinte barátságuk jeléül, nem egyszer vették föl szomszéd fejedelmek neveit. 470-ben szerepel a keleti góth *Valamir*; 546-ban Itáliában a nyugoti gót Totila egyik vezére *Bleda*; 858-ban Spanyolországban egy *Atila* nevű nyugoti gót király országol. A hunnok és gótok huzamos ideig tartott történelmi parallelismusa, s nemcsak neveiknek, hanem részben

szokásaiknak kölcsönös kicserélése is kétségkívül annyi közös vonást teremt a két nép között, hogy legalább is vitatható az a *hypothesis*, mely a hunokat és gótokat egyfajta népnek vallja, hiszen Priscus is a scytha gyűjtőnév alá foglalta mind a kettőt. De Guignes, bár a Tartarie »Huns Occidentaux«-iról beszél, mégis Attilát ír; a főttebbi hypothesis felé hajlók szintén azt írják, *mert* a gót Jornandes is mindig csak úgy ír.

Jornandes, gót származású ravennai püspök (ha igaz, mert kétségbevonaték, ld. Potthast: Bibl. Hist. Med. Aevi, p. 402.), 551 körül. Még a nevével sem vagyunk tisztában, mert Muratori szerint (Script. I. p. 188) Jordanes, Waitz meg (Götting. gelehrte Anzeigen. 1839. No. 78. S. 772) Jordanisnak állítja. Ez a hun király után épen száz esztendővel élt gót származású itáliai ember, ki nagybecsű irataiban épen a hunokra nézve csak oly hitelességű, hogy, mint tudjuk, pusztai boszorkányoktól származtatja őket: csekély véleményem szerint a hunok neveire nézve legfőlebb abban az esetben lehetne irányadó, ha előbb *megállapítatik* a hunok gót nemzetisége, a mikor meg viszont az ősi *Anila* név is szóba hozható.¹ Mivel pedig csak legújabban is úgy Thierry, mint Hunfalvy, Vámbéry stb. ez irányban vagy egyenesen tagadólag, vagy akkép nyilatkoztak, hogy kilátásunk sem lehet biztos tudásra: a későbbi korú gót-nemzet Jornandes helyesírását nem fogadjatjuk el.

Ám a francziák másként vélekedtek, s valamennyien, történészek és nyelvészek egyaránt, a nagynevű De Guignes nézetéhez csatlakoztak. Abból indulva ki, hogy a hunok és gótok egyugyanazon nép lehettek: részint a gót Jornandes tekintélyére, részint arra támaszkodtak, hogy *Attala* s főkép a mindig két *t*-vel írt, s rendkívül gyakori *Attalus*² voltaképp azonos Attilával. Bizonyosra veszem azt is, hogy megállapodásukat legerősebben az a körülmény befolyásolta, hogy a francia kiejtéssel leginkább az Attila alak egyezik meg.

Innen van, hogy a hun királyt a francziák mindenkor Attilának nevezik, mi annyira megy, hogy legkiválóbb kútfő-kiadójuk Bouquet (Rerum Gall. et Franc. Script.), még az eredeti forrásokban is következetesen Attilára igazítja a király nevét.

Ez az eljárás érthetetlen, ha elszigetelten nézzük. De igen természetesnek találjuk, ha tekintetbe vesszük a népet s annak történetét, mely alkalmazza.

Mert a francia az egyházi és állami fegyelem nagy iskolájában nőtt nagygyá; szerencsáját és szerencsétlenségeit egyaránt

¹ »Anila . . . in seiner Function ungefähr mit Attila synonym ist.« Ferd. Wrede: Über die Sprache der Ostgoten in Italien. Strassburg, 1891. S. 107.

² Csupán Bouquet: Rerum Gall. et Franc. Script. I. kötetében hét különböző személy viseli e nevet, u. m. Attalus rex; A. rex Pergami; A. Eumenis frater; A. Galatarum régulus; A. Imperator; A. Comes Aeduensis és Attalus Gothus.

fegyelmettségéből magyarázzák saját legnagyobb gondolkodói. Ily nép gondolkodása matematikai menet-rendet követve, egyformaságot és következetességet léptet életbe minden téren, tehát az irodalomban is.

A mi fejlődésünk homlokegyenest ellenkező. A középkoron innét, egész történelmünk a fegyelmetlenség nagy históriája, mely visszatükröződik minden dolgunkon. Még ez az apróság is, hősünk négyféle neve: Attila, Atila, Atilla, Etele, a francziák egyetlen Attilájával szemben, jószerint történelmi múltunkban leli magyarázatát.¹

Napjainkban a fegyelem hatalmas factorainak megerősödése mellett, ez irányban irodalmunkban is nagy változás várható. S ha pl. az itt tárgyalt, alárendeltnek látszó kérdésben, véget vetve a zűrzavarnak, csakugyan valami megállapodásra juthatunk: az is csak apró bár, de kétségtelen bizonyítéka lesz ama fordulat bekövetkeztének.

Közviszonyainknak ebben a tekintetben kedvező alakulása felbátorít arra, hogy a fennforgó kérdésben conventiót hozzak javaslatba.

Ez idő szerint nálunk, megint egy francia ember, t. i. Thierry példáját követve: az *Attila* név divik irodalmunkban általánosabban mint valaha. E szokás további fenntartásának azonban, már eddig felhozott okaim is erősen ellene szegülnek; de még inkább ellenzi az, a miről most akarok szólni:

Hunfalvy Pál a Szász Károly-féle Nibelung-fordításról szólva, néhány évvel ezelőtt ekkép nyilatkozott (Századok, 1890. 386. jegyz.): »nagyon nem helyeselhetem én, hogy az eredetiben előforduló tulajdonneveket megváltoztatta, megmagyarosította. A Nibelungok nem magyar, hanem német költemény. Az a Priskusnál található Bleda-t Blödelinnnek írja: Szász K. Budára változtatja. A költeményben Attila atyja Botelung, Szász K. Bendeguzra változtatja. A Krimhild fija Attilától Ortliep, Ortlieb, Sz. K. Aladár-ra változtatja stb. stb.«

Szász Károly valóban magyarosította a Nibelungok tulajdonneveit; így, a mint Hunfalvy is észrevette, midőn a hun király hegedőseit: Werbelt és Schwemmelt Vidornak és Jobornak változtatta. E nevek Szász Károly művei, s Hunfalvy helytelenítése esetleg helyén lehet ez esetekben. De a Buda, Bendeguz, Aladár stb. nem a Szász Károly találmánya, hanem csak tudásának és tapintatának bizonyítéka, midőn egy német őseposzban, melyet a magyar nagy közönségnek fordít, még pedig leginkább a hunmagyar mondakör német forrásának megismertetése végett: a

¹ Aligha véletlenség, hogy míg a francziával rokon fejlődésű spanyol, mint a francia, szintén csak egy alakot, t. i. mindig *Atilát* ír; addig a velünk legegyszerűbb fejlődésű, de fegyelmetlenség dolgában minket túlszárnyaló lengyelnél Atyla, Atylla, Attyla, Attila és Atilla nevekkal találkozunk.

füleinkbe két x -i nyelven hangzó csodálatos Blödelinek, Botelungok, Ortliepek helyett a magyar nemzeti krónikákból minden mívelt magyar ember előtt ismeretes Budát, Bendeguzt és Aladárt igtatja. Eljárása annyival correctebb, mert nála — miről Hunfalvy hallgat — a Nibelungok Etzel-je is a magyar krónikai Etele alakban jelenik meg.

Az lett volna a hiba, ha *Attila* mellett szerepeltet Budát, Bendeguzt, Aladárt, mint a hogy eddigelé nem műfordítók, hanem mi, a jelen nemzedékhez tartozó historicusok, csaknem kivétel nélkül tettük. Mert, a mint kimutattam, nemzeti krónikáinkban csupán *Atila* és *Etele*, s a reformatio korától fogva többnyire *Atilla* alakban használták e nevet. Ellenben hazai forrásokban semmi nyoma a nálunk csak újabb időben, idegen hatás alatt lábra kapott *Atillának*.

Ha tehát csak egy kissé is következetesek akarunk maradni: vagy Atillát írunk, de akkor következetességből csupa Bleda, Denzio, Mundruth vagy Mundzuchus-féle névvel kell elárasztanunk ős történelmünket;

vagy Atila, Etele, Atillát, melyek mellett történelmi név gyanánt más nem állhat, mint Buda, Bendeguz és Aladár.

Ha meggondoljuk, hogy a hunok átalában a hun-magyar ősmonda révén értékesek culturánkra, s az által élnek a magyar köztudatban; viszont ha tekintetbe vesszük, mennyire végére járhatatlan a történelmi igazság e nevek dolgában: azt hiszem ingadozás nélkül állhatunk Buda, Bendeguz, Aladár pártjára, mely nevek, első sorban »Buda halála« miatt, amúgy is kiirthatatlanok irodalmunkból.

Már pedig Buda, Bendeguz, Aladárral monda-történelmileg — a mint kifejtettem — absolute megférhetetlen az *Attila* alak. De nem fér meg mással sem, mi nem kevésbé fontos.

Jól emlékszem, hogy *Attila* s. d. orthographiáját, gyermekkoromban úgy jegyeztem meg, hogy e nevet úgy kell írni, a hogy legjobban sérti fülemet. Viszont *Atilla*, ha nem is írásban, de ajkunkon él mindnyájunknak, kiknek ép a nyelvérzékünk. Korunk is, mely, mindenben nemzetiességre tör, egyenesen követeli a különben is több százados múltra visszamenő *Atilla* alak érvényesülését, mely, mint nyelvtörvényeinkben gyökerező régi formája e névnek, Buda, Bendeguz, Aladár mellett bizvást használható.

Óhajtom, hogy szóljon más is e kérdéshez, mely célból készséggel felajánlom, még a nézeteimet bármikép megtámadó czikkek számára is, e lap hasábjait. Ha érveimet megdöntik: megadom magamat. Addig azonban (a mint másnak is ajánlom) magam részéről, jelen tanulmányom eredményeire támaszkodva, ezentúl — eddigi gyakorlatomtól eltérve, — *Atillának* nevezem a világbíró fejedelmet.

BALLAGI ALADÁR.

T Á R C Z A.

Milotai Nyilas István.

Született Milotán Szatmármegyében.

1596. márcz. 24. Subscribált Debreczenben.

1598-ban és 1599 első felében collaborator volt a debreczeni ref. főiskolában.

1599-ben a második félévben főiskolai senior volt Debreczenben.

1601. okt. 4. Subscribált Heidelbergben. Lásd Weszpr. Biogr. Medic. IV. 367., és Toepke II. 210. lap, 125. sorszám.

1603. jul. 20. Debreczenben főiskolai tanár lett. Lásd a debreczeni ref. főiskola Subscriptionale Protocollumát.

1604-ben még Debreczenben tanár.

1605. jun. 5. mint kállói pap a károlyi zsinatban felszenteltetett. Lásd Debreczeni Prot. Lap 1883. év, 21. lapon.

1607. márcz. 12-dikén Kállóból Szatmárra ment papnak.

1609. febr. 9-én emlékezik róla legelőször a szatmári egyház jegyzőkönyve.

1611-ben mint szatmári pap, esperesnek választatott.

1614. január 19-én püspök lett.

1618. jun. 24. mint szatmári lelkész letette a püspöki hivatalt, és Gyula-Fehérvárra költözött, mert Bethlen Gábor fejedelem elvitte a maga udvari papjának.

1621. aug. 23. Kelt az Agendájának előszava Gyula-Fehérváron. Ez az Agenda ugyanezen évben ki is lett nyomtatva Kolozsváron. Lásd Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár I. 515. sorszám.

Milotai Nyilas István, az ő Agendájának előszavában ezt mondja a többek között: »Ime én, az én Krisztus Jézusomnak alázatos szegény szolgálója, azt a szolgálatnak Formáját, melyet Debreczennek keresztyén városában negyedfél esztendeig tanuló Deák koromban, egy esztendeig s néhány hónapig Skola Mester koromban láttam s hallottam, és ama bődög emlékü nagy Apostoli Emberektől Hodosi Lukácstól, és Sárközi Jánostól tanultam, — és a Kállai Eklézsiában három esztendeig, — a Szathmár városiban tizenegy esztendeig, Esperestségemben hétig, — Püspökségemben ötig; és itt a Gyula Fejérvárban három esztendeig szolgáltattam — e könyvecskébe beirtam: hogy sat. sat. — Íráim Gyula Fejérvárban 1621-dik Esztendőben. Kisaszszon havának 23-dik napján. A Felséges Gábrriel Királynak, Isten Kegyelmeiből Magyar országnak Dalmátiának sat. Királyának, Erdélynek Fejedelmének sat. Predikátora Melotai Nyilas István.

1622. máj. 14. Bethlen Gábor fejedelem neje Károlyi Susánna felett halotti tanítást tartott mint gyulafejevári főprédikátor.

1623-ban, 52 éves korában meghalt Gyula-Fejerváron. Lampe: tévesen teszi 1610-re debreczeni tanárságát. Lampe után Tóth Ferencz is téves adatot közöl róla. Bod Péter helyesen állítja, hogy Milotai elébb volt Debreczenben tanár, azután ment Kállóba papnak. Azt mondja Tóth Ferencz, hogy 14 évig volt szatmári pap. Itt maga ellent mond magának, mert elébb 1609-re tette debreczeni tanárságát, és azután több mint egy évvel, a Szatmárra menetelét.

Milotai Nyilas István Erdélyben nem volt püspök, mint Kiss Kálmán állítja Szatmári egyházmegye története 303. és 790. lapon.

Lásd Milotai Nyilas Istvánra vonatkozólag: Wespriemi Biograph. Medicorum IV. 367. lap. — Bod P. Athenas, 174. lap. — Tóth F. Túl a Tiszai püspökök 90. — Lampe-Ember: 356., 633. — Sárospataki Füzetek 1860. év, 207. — Szabó Károly Régi Magy. Könyvtár I. 242. — Görömbei Péter, A Nagyállói egyház tört. 167. — Új Magyar Múzeum 1860. II. 52. — Csokonai Album 1861. év 209. — Szűcs István Debreczen város tört. II. 591. — Ferenczy és Danielik Magyar írók. — Irodalomtörténeti közlemények 1892. év, 98. lapon.

BARÓCZI JÁNOS.

Eszterházy Pál nádor Litániái.

Az első herczeg Eszterházy, kinek Zrinyi iskolájára valló költeményeiről először e füzetben ad öröndetes hirt irodalmunk barátainak dr. Merényi Lajos: eddig csak mint egyházi író volt ismeretes. Számos theologiai műve közül »A boldogságos szűz Mária szombattyá« című (első kiad. Nagy-Szombat, 1691.) a legelterjedtebb; most is nyomtatják: 1889-ben jelent meg tizenegyedszer magyarul (Tóth Károly szent ferenczrendi szerzetes kiadásában). Ezen és egyéb munkáit eredetileg latinul vagy magyarul írta, de megvannak német, horvát, tót és orosz fordításban is. Ezuttal csak Litániáiról kívánok szólni.

Donau-Eschingenben, a herczeg Fürstenberg-család udvari könyvtárának kézíratai között (No 349) van egy mult századi, 4-r. 55 oldalra menő, vörös bőrbbe kötött, művészi initálékkal, s festett marginalis ékitményekkel ellátott hártya-kézirat, melynek címe:

LITANIAE DE SANCTIS CONVERSIS Per celsissimum Sacri Romani Imperij Principem, ac Regni Hungariae Palatinum PAVLVM ESTORAS In peccatorum spiritualem Consolationem compositae. ANNO DOMINI M. D. C. C. II. TYRNAUIAE, Typ. Academicis.

E kézirat, azt hittem, nem csak magában véve becses, hanem azért is, hogy egy ismeretlen régi magyar kiadvány emlékét tartja fenn; mert Szabó Károly Esterházy 1702-ki Litániáit nem ismeri. Megerősített e véleményben a Nemz. Muz. könyvtár czédulalajstroma, hol így van felvéve: Pauli Estoras, Litaniae de scitis conversis. Tyrn. 1702. 418. quart. Széch és Lit. 292. 1.

Midőn azonban e példányt ki akartam venni, nem tudták előadni, megjegyezvén, hogy már a legutóbbi revízió alatt sem lelték. Nem is lehették, mert a mint rájöttem, e műnek nincs is 1702-ki kiadása.

Ugyanezen műnek t. i. szintén a Muzeumban van egy kiadása e czim alatt: LITANIAE DE SANCTIS CONVERSIS PER CELSISSIMUM SACRI ROMANI IMPERII PRINCIPEM, AC REGNI HUNGARIAE PALATINUM, PAULUM ESTORAS IN PECCATORUM SPIRITUalem Confolationem Compolitae Anno Domini M. D. C. C. II. TYRNAVIAE, Typis Academicis, per Joan. And. Hörmann. 1703. 4-r. 50 lap.

Kétségkívül csak az ezen kiadás czímében előforduló nagy római betűkkel irt. M. D. C. C. II. évszám vezette félre a Széchenyi könyvtár registratorát, ki ezt vette kiadási évül, s nem a czímen utolsónak álló apró 1703-as év számot.

A donau-eschingeni kézirat is bizonyára ugyanezen 1703-as kiadás másolata (esetleg eredetije), mely csupán abban tér el a nyomtatványtól, hogy kézirat lévén, a nyomdász nevét s a nyomtatás évszámát elhagyta.

Megjegyzendő, hogy Eszterháznak Litániák czim alatt *három különböző* munkája jelent meg, 1697, 1700, végre 1703-ban az a melyről szoltunk. A két előbbinek ez a czíme:

1. LITANIAE. AD BEATAM VIRGINEM MARIAM, PER TOTIUS MUNDI MIRACULOSAS IMAGINES DIVISAE, AC PER REGNA, ET PROVINCIAS, AC LOCA DISTINCTAE AUTHORE PAULO ESTORAS, SACRI ROMANI IMPERII PRINCIPE, ET REGNI HUNGARIAE PALATINO. Anno Domini M. DC. XCVII. VIENNAE AUSTRIAE, Typis LEOPOLDI VOIGT, Univerſitatis Typog. 4-r. 101 lap + Catalogus 1 $\frac{1}{2}$ sztl. lev.

2. LITANIAE OMNIUM SANCTORUM, PER TOTUM ORBEM CELEBRIUM AD CHOROS ET ORDINES REDACTAE. AUTHORE PAULO ESTORAS, S. R. I. PRINCIPE & REGNI HUNGARIAE PALATINO, Anno Domini M. DCC. VIENNAE AUSTRIAE, Typis LEOPOLDI VOIGT, Univerſitatis Typographi. 4-r. 3 sztl. + 62 lap.

Eszterházy Pál a katholicismushoz ragaszkodásban is Zrinyi tanítványa. Tanúsítják e litániák, egész élete, s jelszava, melyet az ez idő szerint a soproni káptalan birtokában lévő, Jézus Krisztus keserves kinszenvedéséről nevezett szent sodalitás emlékkönyvébe így jegyzett be: »Omnia ad majorem beatae Mariae virginis honorem.«

BALLAGI ALADÁR.

Helyreigazítás.

Az »Irod. Közl.« II. 69. lapján Lázár Béla úr egy szójegyzéket válogat össze, azt állítván, hogy az ebben foglalt, közkeletű szavak *mind Barczafalvi csinálmányai.*

Az az apodicticus bizonyosság, kétséget nem ismerő határozottság, melylyel L. B. úr e kijelentését közrebocsátja, megjárta volna 20—25 évvel ezelőtt, de ma már valóságos kocsintás. Ma már sokkal óvatosabbaknak kell lennünk az efféle állításokban; azóta sokat okultunk, sok adatot gyűjtöttünk, s ami a legfőbb, megtanultuk azt a módszert, a melyet nyelvtörténeti kérdések fejtegetésében követnünk kell. Hadd világítsam meg e módszert egy példával.

Gyanúnk támad, hogy a *nyirettyű* szó, noha ő maga is erdélyinek vallja, Barczafalvi csinálmánya. Előveszszük Kriza Vadrózsáit, s megnézzük a végén a szógyűjteményt: nyirettyűt nem találjuk benne. Előveszszük a Tájszótárt: ott sincs. Előveszszük a Nyelvtörténeti Szótárt: ebben sincs meg. Gyanúnk erősödik, de azért nem ütjük még dobra, hiszen tudjuk, hogy mind a Tájszótár, mind a Nyelvtörténeti Szótár nagyon, de nagyon hiányos. Lássuk, mit mond a jó öreg Kresznerics. Ime itt megvan, sőt utalás is van Páriz-Pápaire és Calepinusra is. Vegyük elő Páriz-Pápaikat. Nyirettyű nincs meg sem a magyar betűrendben, sem, plectrum alatt, a latin részben. Hát a másik tanú: Calepinus mit vall? Lám, itt csakugyan megvan! Utóbb megtaláljuk Pápai-Bodban is. Gyanúnk tehát alaptalan volt.

De föltéve, hogy nem találtuk volna meg a keresett szót a kezünk ügyébe eső forrásmunkák egyikében sem. Akkor sem fogjuk azt mondani, hogy Barczafalvi csinálta, hanem csak annyit, hogy *valószínűleg* Barczafalvi csinálta.

Ha L. B. úr módszeresen jár vala el, hamar meggyőződhetett volna, hogy szójegyzéke veszedelmes hypertrophiában szenved, és hogy *alagya, arány, bíriü, dal, gyűjtemény, hajtogat, híméz, képzemény, költemény, körület, közönség, küllő, lakós, lépcső, minta, nyirettyű, rekesz, sikátor, szürkület, teremtmény, titoknok, tömkeleg, vaksi, vetemény, vita* semmi esetre sem Barczafalvi csinálmányai.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

KRITIKAI ROVAT.

A MAGYAR SZÉPIRODALOM TÖRTÉNETE.

(A legrégibb időktől Kisfaludy Károlyig. Irta *Kardos Albert*. Budapest, 1892.
Ára 1 fjt 20 kr.)

A ki a magyar szépirodalom történetének megírására azzal a czéllal vállalkozik, hogy a tudomány kutatásainak eredményeit a kutatások törmelékei nélkül a szép-próza előkelő könnyűségével és nemes bájával beszélje el: minden esetre hálás feladatot tűz maga elébe, melynek sikeres megoldása teljes elismerésre méltó. Mert a Toldy Ferencz könyve¹ bármily becses és jóra való munka volt, ma már egy negyed-század fejlődése meghaladta. Azóta az összehasonlító irodalomtörténeti vizsgálatok nálunk is meglendültek, s a nemzeti szellem és egyetemes emberi szellem költői nyilvánulásai, irodalmi alkotásai közt számos oly találkozást földerítettek, mely eladdig észrevétlenül maradt; azóta a magyar irodalomtörténet művelése nagyot fejtett, szélesen kiterjedt, az eredeti monographiák egyes kiváló alakok életéről és működéséről, egyes korok szelleméről és áramlatáról, egyes műfajok természetéről és időnkénti forrongásáról felszaporodtak; azóta tudományos nyelvünk tisztult, elbeszélésünk stylja egyszerűbb és mégis izlésesebb, fejtegetésünk hangja természetesebb és mégis választékosabb lett.

A ki a régi jól lerakott alapra a fejlődés újabb eszközeivel és eredményeivel építi föl a magyar szép-próza és költészet jele-seinek Pantheonját, az nemcsak a művelt olvasónak, de az igazi szakembernek is hasznos szolgálatot tesz, mert közvetíti ennek sikereit, fáradozása vívmányait a nagy közönséggel, melyet lassan-lassan a komolyabb és nemesebb művek élvezetére is ránevel, mert bele viszi annak eszméit, kutatása megállapításait a nemzeti műveltségbe, a nemzet szellem élő erejébe, mely a kiváló tehetségek erejéből gyarapszik. De aztán megkívánjuk tőle, hogy könyve az anyag helyességére és teljességére nézve feleljen meg a tudomány követeléseinek, melyek koránsem ellenkeznek a szép-próza előkelő könnyűségével és nemes bájával.

Valjon a Kardos Albert munkája megfelel-e? A sajtó váltig erősítette, sőt egyik hirlap egyenesen annak az óhajának kifejezésével, hogy bárcsak belőle tanítanánk a magyar irodalomtörténetet.

A Kardos könyve elég érdekes munka a nagy közönségnek, mely kétségtelenül élvezettel fogja olvasni, hiszen nem bírja ellen-

¹ *Toldy Ferencz*. A magyar költészet története az ősidőktől Kisfaludy Sándorig. Második kiadás. Pest, 1867.

őrzeni és megítélni: de igen fogyatékos vázlat a szakember előtt, a ki, töredékes részletei, számos hiányai és aprólékos hibái miatt elégedetlenül teszi le kezeiből. Pedig tagadhatatlan, hogy van néhány vonzóan megírt fejezete, mint a magyarok eredetéről és nyelvéről, a hun és magyar mondákról, a Kisfaludy Sándorról, Csokonairól, Berzsenyiről és Kölcseyről szólók, melyek ha nem is *teljes*, legalább *kerek* képet rajzolnak, bár nem egészen kifogástalanul: de még több a könyvben az elnagyolt és felszínes fejtegetés, indokolatlan állítás és apró tévedés, melyek együtt élesen feltűntetik mind a szerkezeti aránytalanságot, mind a kidolgozásbeli fogyatkozásokat. A munka teljesen magán viseli születése bélyegét, hogy eredetileg *hírlapbeli*, még pedig *idegen* hírlapbeli cikkek sorozata volt. Mert inkább a könnyűségre, mint az alaposságra, inkább egyes tetszetős kérdések taglalására, mint a magyar szépirodalom fejlődésének rendszeres és összefüggő történetére törekszik.

Kardos Albert fejtegetéseit a magyarok eredetének és nyelvének ismertetésével kezdi meg, de mellőzi őseink *szellemi* és *erkölcsi* életének, műveltségének, eredeti *vallásának* rajzát, a mi nemcsak a francziákat, a kik számára a cikksorozat irva volt, érdekelheti vala: de kétségtelenül a mi olvasóink is hálásan veszik, ha az újabb kutatások, Csengery, Hunfalvy, Budenz, Vámbéry, Barna s az ifjabbak eredményeit egy vonzó szakaszban összeállítja; így egyfelől bemutatja, hogy milyen értelmi erővel indulunk európai fejlődésünk pályájára, másfelől előkészíti, hogy *teljes* jelentőségében megérthessük és méltányolhassuk a keresztyénség és a nemzeti szellem küzdelmét, a keresztyén vallás és keresztyén műveltség diadalát alapvető intézményeinek erejénél fogva. Hasonlókép bővebben világíthatna meg nemzeti hegedőseink (igriczeink és regőseink) szerepét és állását, első keresztyén íróink és olvasóink egymás között való viszonyát, első legendáink, himnuszaink és biblia-fordításaink eredetét és jellemét, mert hiszen a keresztyénség első századaiban ezek képezték és pótolták a szépirodalmi olvasmányokat: de minderről nagyon halavány vázlatokat festet. Középkori világi költészetünk maradványaiból pedig egyebet meg sem érint, mint a Pannóniai éneket, Mátyás király emlékdalát és a Szabács viadaláról szóló töredéket; még az *első népballadai* töredékről, az *első gunyoros* versről, az Apáti Ferencz feddő énekéről, az *első virág-ének* maradványáról is mélyen hallgat, a mi annál sajnálatosabb, mert bennök egy-egy *műfaj* emléke jutott el hozzánk, hiszen lehetetlen, hogy ezek pusztai szüzek módjára egyes-egyedül állottak volna; s már csak azért is megemlíthette volna őket, mert általok mind a franczia, mind a magyar nagy közönség ismerete középkori költészetünkről egy-egy adattal gazdagabb, teljesebb és igazabb lenne. A könnyűség elismerésre méltó dolog, de csak akkor, ha felszínességbe nem csap; mert az előkelő könnyűség a komoly alapossággal a legszebben megfér, fényesen igazolja éppen a franczia irodalom, melyre összehasonlításaiban nem

egyszer szerencsésen hivatkozik. Az olyan könnyűség, mely a kérdések behatóbb tanulmánya és fejtegetése elől egyszerűen kitér, megengedhető a hirlapírónak, de a tudósnek nem. Kardos helyett, hogy az ő-székely epopeia kérdésébe kissé beleereszkednék, röviden kijelenti, hogy *bizonyos*, mikép mondáinkból nem vált összefüggő epopeia;¹ pedig nem egészen olyan bizonyos, mikor még *Arany* is a maga epikai erős érzékével és oknyomozó vizsgálatával arra az eredményre jut, hogy *volt* nálunk *naiv epos*, hogy az, mint általában a népköltemény, költői formában nyilatkozott;² mikor *Szilády Áron* is, kinél mélyebben és behatóbban régi költészetünkkel senki sem foglalkozik, határozottan vallja és hangoztatja, hogy őskori nemzeti epikánk történeti énekeink krónikaszerű lánczolatából állott, hogy bevégzett egésznek csak egyes korszakokat vagy főbb eseményeket tárgyzó részeit lehetett tekinteni; s maga a nagy nemzeti epos a nemzet folyton folyó történetével együtt örök fejlődésben volt.³ Két oly tekintély állítása, melylyel legalább számolni kell. Hiszen *Szabó István*, a Homer érdemes fordítója egyenesen a Névtelent hibáztatja, hogy nemzeti hőskölteményünk elveszett.⁴ Kardos helyett, hogy a magyar dalnoki rend kérdésébe kissé belehatolna, röviden oda veti, hogy a keresztén buzgóság a pogány költészetből *egy sornak* sem kegyelmezett, holott az a pogány költészet nem írásban, hanem ajkon élt; röviden odaveti, hogy a hegedősök nem alkottak külön osztályt, hogy a XV. században már megszűntek naiv költők lenni, hogy a XVI. században is hegedősöknek, lantosoknak nevezik ugyan magokat, de távolról sem szabad bennök a régi naiv népdalnokokat látnunk;⁵ holott krónikáink sűrű kifakadásából, királyaink adományaiból, a különböző Igriczi és Regtelők, az egyház rendszeres üldözéseiből, melyek az ének-mondást és igricz-beszédet bűnnek bélyegzik és hallását is elítélik, határozottan meglehet állapítanunk, hogy ha nem is a kelta bárdok-féle, de valamelyes osztályt mégis alkottak; mert mint a király és királyné egyéb udvarnokai és cselédei, saját mestereik és ispánjaik alatt állva, az udvar részére szolgálatokat firól fira tartoznak teljesíteni; a királyi lakomák vidám zaját az igriczek zenéje, s a kitörő jókedv csapongásait a regősök éneke fűszerezte.⁶

Nem czélunk itt a magyar dalnoki rend történetét nyomozni és elbeszélni: de már az eddigi vizsgálatok néhány érdekesebb adatára mutatva is biztosan állíthatjuk, hogy mint külön osztály tagjai a vezérség és pogányság idejében nemcsak megvoltak, mire Szent-Istvánnak a zalai apátságot alapító 1019-iki okleveléből jogos

¹ *A magyar szépirodalom története.* 27. 1.

² *Arany János*: Prózai Dolgozatai. Budapest, 1879. 75. 1.

³ *Szilády Áron*: Régi Magyar Költők Tára. III. kötet. XXXVI. 1.

⁴ *Szabó István*: Homéros Iliása. Pest. 1853. 91. 1.

⁵ *A magyar szépirodalom története.* 33, 35, 64. 1.

⁶ *Szabó Károly*: Századok. 1881. 553, 556. 1.

következtetést lehet vonni, de a vezérekkel és ország nagyjaival benső összeköttetésben éltek, miről a Névtelen és Turóczi határozottan tanuskodik. Első keresztyén királyaink valószínűleg, mint a pogány nemzeti mondák és regék énekeseit, zenészeit, az udvartól messzibb telepítik le, de a keresztyén lángbuzgóság engedése után megint közelebb jöttek,¹ hiszen Regtelők Pest mai határához közel, a budai királyi laktól, melynek közelében találjuk túl a Dunán a királyi solymárok és kovácsok által lakott Solymár és Kovácsi községeket, egy órányi távolságra sem feküdt, Pardi, Palota, Hartján szomszédságában, melynek lakói *combibatores regales, királyi regősök*, kiknek tiszte a királyi udvar lakomáin a vendégeknek regékkal való mulattatása volt.² Sebestyén Gyula hivatkozása szerint már egy 1219-iki oklevél említ Regus nevű udvarnokot;³ Szabó Károly közleménye szerint az Anjou-királyok alatt, mikor az ősmagyar udvartartás az olasz renaissance következtében nagyot változott, a regősök már *magtalanul* kivesztek, mert I. Lajos idejében, a mint a nagy uralkodó 1347. február 2-iki oklevele bizonyítja, Regtelőket már Loránd comes, budai aranykémlő és esküdt polgár birta.⁴

Úgy látszik tehát, hogy a dalnoki rend testületileg az Árpádok kihalásáig élt; de hogy az igriczek és regősök nem tűntek még el egészen, a regtelőkiek magtalan kipusztulása után sem, tanuskodik Turóczi, kinek állítása szerint (P. II. C. 9) még az ő korában is nemzeti énekek a magyaroknál elegendő számmal voltak; tanuskodik Martio Galeotti, kinek értesítése szerint Mátyás asztalánál a vitézek jeles tetteit, hazai nyelven, lyra kísérete mellett énekeltek;⁵ tanuskodik a Virginia- és nagyszombati codex a XVI. század elejéről; például a Virginia-codexbeli közönséggel való gyónás módjában ez a hely is előfordul: »Hallásomba vétkeztem, mert örömet hallgattam vigasságokat, hangosságokat, ének-mondásokat, kik nekem inkább kellettenek, honnem isteni és lelki vigasságok, mint prédikáció, mise-hallás, zsolosma-mondás, szentekről való beszélés«; a nagyszombati codex pedig a nyelvnek bűnei közt a hiu beszéd, sok beszéd, rút beszéd után az igricz-beszédet⁶ is felsorolja; tanuskodik Heltai Gáspár a Részezség és tobzódás veszedelmes voltáról szóló munkájában, hol ismételve kikel⁷ a *regélő* hét és *regélés* szokása ellen; tanuskodik Tinódy Sebestyén, ki Erdélyi krónikájában nemcsak megemlíti, hogy Magyarországon az ő idejében sok hegedős volt, köztük legelső a rácz

¹ Szilády Áron: Századok. 1882. 31. I.

² Szabó Károly: Századok. 1881. 558. I.

³ Sebestyén Gyula: Irodalomtörténeti Közlemények. 1891. 33. I.

⁴ Szabó Károly: Századok. 1881. 556. I.

⁵ XVII. és XXXI. (Báthory Miklós püspökről is.)

⁶ Nyelvemléktár. III. kötet. Budapest, 1874. 260. ill. 114. I.

⁷ Heltai Gáspár: A részezségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról való dialógus. Kolosvár, 1552. A. 3, C. 7.

nyelven Kármán Demeter, de egy hegedős-ének töredékét Tar Lőrincz pokolban jártáról Zsigmond-krónikájába be is szövi;¹ s magát tőlük mindig megkülönbözteti, mindig lantosnak és sohasem hegedősnek nevezi; tanúskodik a XVI. század két hegedőse, Moldovai Mihály és Hegedűs Márton, kiknek nemcsak neve, de egy-egy éneke is reánk maradt, s híven mutatja azt a naiv szellemet és népies hangot, melynek alantas humorával ők és társaik az alantabb köröket szórakoztatták.² Ezek a hegedősök (igriczek és regősök) minden valószínűség szerint a századok haladtával társadalmi helyzetökben egyre süllyedtek; míg végre nem egy közülük a magával és másokkal úzótt csúfondáros tréfában és dancsokkodásban alig különbözött az olyan bohócztól, minő volt a Martinuzzi embere, Nagy Gergely, kiről föl van jegyezve,³ hogy mikor egyszer urának vendégei voltak, s az apródok őt ebéd alatt váltig nyaggatták és verdesték, jajveszékeltében Fraterhez küldve szölt: »miért veretsz engem, hát én vesztettem el Budavárát?« A XVI. század nem egy hegedőse efféle bánásban részesült, hisz nemcsak Moldovai Mihály emlegeti, hogy háta igen gyakran viszket,⁴ de Tinódy is felhossa, hogy a lantosoknak és hegedősöknek, kik csak borért is elzörgetnek olykor, meg is ütik néha bottal a hátukat.⁵ A dalnoki rend nagyrabecsült tagjai így lesznek előbb királyi udvarnokok, majd vándor énekesek, végre züllött emberek, kiknek képök megmaradt a Hegedűs Márton rikító színű rajzában.⁶

Ha Kardos Albert nem kerüli a fáradságot, nem restelli a kutatást, mind erről ép oly érdekes, mint tanulságos fejezetet írhatott volna; de ő szereti a dolgot könnyebb végéről fogni. A helyett, hogy ősi vallásunk jellemzésébe bocsátkoznék: a nehézségen ama kijelentéssel, hogy gyér nyomai talán a nyelvben maradtak meg, de szétszórt porszemekből ki tudná a régi vallásos felfogás épületét rekonstruálni, kényelmesen átsikamlík.⁷

Még kényelmesebb és felszínesebb eljárása a hitujításnak Magyarországon való gyors elterjedése indokolásában. Kardos a helyett, hogy a dolog vallási, egyházi, társadalmi, politikai és személyi okairól és indítékairól bővebb és behatóbb tájékozást szerezne, s a XVI. század e leghatalmasabb eszme-áramlatáról a szerint egy rövid és mégis kimerítő képet rajzolna, hivatkozik az elesett főpapokra, az átállott főurakra, az ellenkirályok elnézésére és *mélyebb okul* ama külön felfogására, hogy »a középkornak

¹ Szilády Áron: Régi Magyar Költők Tára. III. kötet. 43, 357, 358. l.

² Századok. 1882. 34—37, 39—40. l.

³ Magyar Történelmi Tár. I. kötet. 1854. 257. l.

⁴ Századok. 1882. 34. l.

⁵ Régi Magyar Költők Tára. III. kötet. 1881. 268. l.

⁶ Századok. 1882. 40. l.

⁷ A magyar szépirodalom története. 32. l.

misztikus katolicizmusával, Krisztusnak *rajongó* imádásával, *asz-kéta* szenteknek és *ábrándos* vértanúknak *túlságos* tiszteletével a magyar nemzet józan gondolkozása és egyszerű érzése még azon öt század alatt sem birt teljesen összeolvadni, mely Szent Istvántól a mohácsi vészig elfolyt.¹ Hát ebben teljesen téved, mert a magyar nemzet keresztyénsége első századának pogány fellobbanásai ellenére nemcsak buzgó híve lőn az új vallásnak, de össze is olvadt annak középkori szellemével. Gondoljon csak Kardos vissza hymnusaik és legendáink lángoló vallásosságára, első keresztyén íróink és olvasóink rajongó hangulatára, miről *Beóthy Zsolt* ép oly költő, mint igaz képet festett; gondoljon csak vissza pogány hitregéink és hősi mondáink kipusztulására, mi oly teljes és gyökeres a fejlődelmek és papok minden üldözése mellett sem lehet, bizonyítja a germánok példája, hol maga a nép szívében ragaszkodik hozzájuk. Tény, hogy a magyar józan, mindig is az volt, mutatja alkotmányának szervezete és védelme minden időben: de tény szintén, hogy vallással mai nap is felizgatható, hogy a nép sem akkor, sem most, sem nálunk, sem sehol a vallásos rajongásban és vezeklésben egészen el nem veszett és el nem vesztetett: fut, fárad, dolgozik és közben imádkozik. A hitujításnak és gyors elterjedésének más okai voltak. Gondoljon csak vissza Kardos a renaissance és humanismus hatására; gondoljon csak vissza a *Horváth Mihály* történeti fejtegetéseire, az *Ipolyi Arnold* Veresmarti életére, a *Fraknoi Vilmos* Pázmány Péterére és az Országgyűlési Emlékek sorozatára és bevezetéseire, a *Révész Imre* tanulmányaira, a *Szilády Áron-féle* Régi magyar költők tárára, vagy csak a néhai jó öreg Tóth Ferencz, dunántúli híres református püspök protestáns egyháztörténeti könyvére, mindjárt szélesebb lesz látköre, teljesebb és igazabb indokolása. Mert hogy csak egyet említsünk, a régi hit rohamos hanyatlásának s az új vallás gyors elterjedésének hathatós okai voltak nemcsak az elesett, de még inkább az áttért főpapok:² mint *Podmaniczky István*, ki a két király koronázásánál, mint a legidősebb élő püspök még ott szerepelt; de aztán Luther vallásához pártolt és megházasodott; *Thurzó Ferencz*, ugyancsak nyitrai püspök, ki főpapi székét elhagyva, Zrinyi Miklós leányát feleségül vette, s apja lőn Thurzó Györgynek, a hatalmas nádornak, ki a zsolnai zsinatot összehívta és az evangélikus egyházat szervezte; *Kecseti Márton*, veszprémi püspök, ki a wittenbergai eszméket elfogadva, fényes állásáról lemondott és Homonnai Drugeth Antal leányával családot alapított; *Dudith András*, pécsi püspök, ki a tridenti zsinaton az úrvacsora két szín alatt való kiszolgáltatását és a papi nőtlenség eltörlését sürgette, ki e reformtörekvéseinek meghiusulta után püspökségéből távozott, megnősült

¹ *A magyar szépirodalom története.* 54. l.

² *Tóth Ferencz*: A magyar és erdélyországi protestáns ekkleziák története. Komárom, 1808. 109—111. l.

és Lengyelországban a bécsi udvar diplomatai ügyvivője lett;¹ aztán *Dominis Márk Antal*, spalatói érsek, *Horváth János*, szepesi prépost, *Ludányi György*, apát, *Bácsy Ferencz*, prépost, *Bebek Imre*, gyulafehérvári kanonok, meg a közpapok és szerzetesek egész serege, kik az új vallás követői lettek, mint a sáros-pataki ferenczesek, kiknek egy részök az öreg *Pétervárad* *Gábor* tartományi kormányzósága alatt a kolostorból elszéledt, másrészt onnan Perényi Péter kergette el erőszakkal, házokat is elfoglalva.² A kor zavarai és dülásai közt ennek a rendnek csak magának 15 szerzetes háza pusztult el. Különben nemcsak világi főurak követtek magán-érdeket, mert ott van például Kecseti Márton, ki még mint veszprémi püspök Tátika várát megrohanta, kirabolta, 100,000 forintot vévén el, melyet részint egyházak, részint magánosok a biztosság végett ott elhelyeztek; a vár asszonyát, Pethő Ferencz özvegyét meggyalázta és népével együtt a vár falai közül elűzte.³

A ki külön fejezetet ír a hitujítás koráról, adjon annak mozgató eszméiről és jellemző vonásairól teljesebb és hívebb fejtegetést. Kardos Albert elnagyolja, egyszer keveset mond, másszor sokat állít. Igaz, hogy a kor költészete túlnyomóan, sőt majdnem egészen protestáns; de még sem fogadhatjuk el, a mit tanít, hogy az új evangéliomnak csatára hívó harsonája a katolikus műzsát hallgatásra bírja, *katholikus magyar költészetet az egész korszakban nem találunk*.⁴ Mert nézze csak meg codexeinkben, ha nem egyebütt, a Simonyi Zsigmond időrendi összeállításában, a hitujítás kezdete, 1517., sőt a mohácsi vész, 1526 után is mennyien foglalkoznak még katolikus költészettel, másolva és írva;⁵ emlékezzék csak vissza *Péchy Ferencz*, kozári plébános énekére, mely 1529-ből való és szent Miklós csodatételeiről beszél; s emlékezzék vissza *Istvánfi Pálra*, kinek Volter és Griseldis története 1539-ben készült, ki mindig hű katolikus maradt;⁶ vagy emlékezzék csak vissza *Póli István* Jovinianusára 1593-ból, melynek Ráfáel angyala és gyóntató barátja határozottan katolikus szellemet árul el, a mint Bodnár Zsigmond is megjegyzi;⁷ vagy emlékezzék csak vissza Telamon királyról, az ő egyetlen fiáról, és egy Nestorcus fürdősz Catharista nevű leányáról szóló jeles szép históriára 1578-ból,

¹ *Szádeczky Lajos*: A Habsburgház lengyel királyságra törekvése a XVI. században. Kolozsvár, 1892. 7. l.

² *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. V. kötet. Budapest, 1886. 295—296. l.

³ *Fraknói Vilmos*: A magyar országgyűlések története. Budapest, 1875. II. kötet. 24—25. l.

⁴ *A magyar szépirodalom története*. 56. l.

⁵ *Simonyi Zsigmond*: A magyar nyelv. Budapest, 1889. I. köt. 180—181. l.

⁶ *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. Budapest, 1880. II. kötet. 6. és 27. l.

⁷ *Bodnár Zsigmond*: A magyar irodalom története. Budapest, I. kötet. 1891. 333. l.

melyet kétségtelenül katolikus ember dolgozott át, különben nem írta vagy nem hagyna benne ily szakaszt:

Szent keresztnek jegyét Xantusnak vizébe,
Diomedes király háromszor rávette,
Imádságot kezdve, égre feltekinte,
*Urakat tekintve, szökellék a vizbe.*¹

Ime, volt katolikus mûzsa, csak Kardos feledkezik meg róla; voltak katolikus költõink, ha csekély számmal is, csak Kardos nem méltatja õket figyelmére. Általában ezt az egész korszakot nagyon fogyatékosan és hézagosan ismerteti, sem a protestáns hittérítõ költõk életérõl, sem azok szenvedélyeirõl és eszméirõl nem ír elég jellemzetes tanulmányt, pedig mennyi megvilágító sugarat találhatott volna bennök erre az idõre s vallásos énekeik és elbeszéléseik természetére! Oly idõ volt az õ koruk, mikor a vallásos kérdések iránt lángoló buzgóság égett a lelkekben, mikor világi ügyeinken is vallásos érdekek uralkodtak; oly idõ volt az õ koruk, mikor a szegény predikátorok, a protestantizmus nemes magvetõi lankadatlanul jártak szerte a hazában, magasba emelt szemmel s ékesen szóló ajakkal hirdetgették a hitujítás nagy eszméit és elhíntetgették annak intézményeit; oly idõ volt az õ koruk, mikor szembe szállva a hatalommal, üldözéssel, veszedelemmel és elszakadva a családtól, iskolától, templomtól, földeltelenül bújdostak; mikor nem egyszer a berek bokra volt a búvóhelyök, a puha pást a párnájuk s a magasságos ég a takarójuk, s így álmodoztak arról a menyországról, melyet az õ lelkek bensõ hite szerint igazabban hirdettek, mint azok a régi papok, kiket a jó Apáti Ferencz oly gúnyosan emlegetett. Hogy írhattak volna e sok bújdosásban, örök zaklatásban szabatos szerkezettel, oda-adóbb mûgonddal maradandó költeményt? Kardos még vallásos, hazafias és regényes költõi elbeszéléseinkrõl sem ad külön-külön fejezetben oly teljes rajzot, milyent az újabb gazdag kutatások után joggal megvárhatnánk tõle.

Szerencsésebb az ellenreformáció ismertetésében, bár ott sem hatol elég mélyen a kor eszméinek, törekvéseinek, indítékainak bölcséleti felfogásába, történeti tanulmányozásába. A katolikus visszahatás oly szívós és hathatós bajnokáról is, mint *Forgách Ferencz*, az esztergomi primás, teljesen hallgat, pedig nemcsak az 1604-iki országgyûlés végzetes pótczikkelyével, a katolikus egyházi élet és katolikus tanítás javításával, az evangélikusok zsolnai szervezkedése ellenében kifejtett erélyes tiltakozásával és nagyszombati zsinatával lendített nagyot a katholicizmus ügyén, s hitfeleinek erkölcsi önértetén: de a Pázmány Péter felkarolásával,

¹ Széll Farkas: Egy XVI. századi codex históriás énekei. Budapest, 1884. 37 l.

megfutandó fényes pályája előkészítésével is; úgy, hogy Pázmány Péter mellette és segítségével emelkedik államférfiúi szerepébe. A ki az ellenreformációról és Pázmányról beszél s mindezt számba nem veszi, mint Kardos, egyoldalúságot követ el. Mi egyéb, mint egyoldalúság az az állítása is, hogy Pázmány csak a főurakat ügyekezett hitének megnyerni?¹ Ha nem szolgálnának czáfolatul népies vita-iratai és prédikációi, elég czáfolat volna maga az az egyetlen intézkedése, melylyel 1629-ben megparancsolta a katolikus papoknak, hogy beszédekkel a templomban egyre intsék és figyelmeztessék a népet, hogy senki az ő gyermekeit akatholikus iskolába ne küldje, kereskedés, mesterség vagy nyelvtanulás végett eretnek helyre ne vigye.² Mi egyéb, mint egyoldalúság az az állítása is, hogy a reformáció idején alig hallunk erőszakról, az új vallás *csupán* szellemi erejével hódít, míg az ellenreformáció rászorúl az erőszakra s a hatalomra. Bizony éltünk mi mind a két oldalon erősebb fegyverekkel is, bár a protestáns tábor fél-annyira sem, mint a katolikus, különösen I. Leopold setét és szerencsétlen félszázadában; de hát az sem mondható egészen kedélyességnek, mikor a valpói és vukovár-környéki katolikus papság és szerzetesség a hatalmas és szenvedélyes Sztárai és népe elől menekülve, rémültében menedéket az asszonyok teknői alatt keresett;³ az sem mondható éppen a szellem erejével való meggyőzésnek, mikor az alsó-baranyai reformátusok *Alvinczi Györgyöt*, az antitrinitáriusok vezérét a nagyharsányi vitában nemcsak leverték, de végül felakasztották;⁴ az sem mondható épen felekezeti türelemnek, hogy a sellyei protestánsok Forgách Ferencz halála után a katolikusok templomait erővel elfoglalták.⁵ Mert azért a törvény — *törvény*, hogy nem enged, mondja Arany; a történetírás törvénye pedig a pártatlan igazság. Lehetünk buzgó protestánsok; de mérjünk egyenlő mértékkel, kinek-kinek *érdeme* szerint.

Kardos néha megtéved és vét ez elv ellen. A XVII-ik század lyrájával, illetőleg csak Szenczi Molnár Albert, Rimay János, Beniczky Péter és Koháry István működésével, két kis lapon végez; tüzetesebben szól elbeszélő költészetéről, de itt is Listi Lászlót egészen mellőzi, pedig emberi és költői egyénisége érdekes pszichológiai problema; Gyöngyösi Istvánt röviden, de jól méltányolja; annak a felfogásának kivételével, hogy Gyöngyösi nem egyéb, mint a Tinódy utóda.⁶ Miért? Mert korabeli anyagot énekelt meg; holott egyénisége, iránya, könnyű és zengzetes elbeszélésének egész hangja, szelleme, költői színezése mereven különbözik. Zrinyi

¹ *A magyar szépirodalom története*: 80, 81. l.

² *Péterffy Károly*: Sacra Concilia. Posonii, 1782. II. 254.

³ *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. V. kötet. Budapest, 1886. 302 l.

⁴ *Ember-Lampe*: Historia ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvania. Trajecti ad Rhenum 1728. 671 l.

⁵ *Frankl Vilmos*: Pázmány Péter és kora. I. kötet. Pest, 1868. 175 l.

⁶ *A magyar szépirodalom története*: 96 l.

Miklósról bőven és vonzóan ír. De szerettük volna, ha az igazság tekintetében nemcsak úgy általánosságban említi meg, hogy Zrinyi Miklós Itália földén tanulta költői értékek szerint becsülni Homért és Virgilt, ott ismerkedett meg Tassóval; hogy hős-költeményt akart írni Homér, Virgil, kivált Tassó mintájára; hogy egyes harci jelenetek leírásában, kiszínezésében nagy hatással voltak reá klaszikus mintái, Virgil és kivált Tassó:¹ de némi részletezéssel mutatja meg az idegen mesterek és magyar tanítványuk kapcsolatát, mely első nagy epikusunk költői egyéniségének kiforrásában, műve szerkezetének megalkotásában, egyes indítékok és egész jelenetek átírásában nyilatkozik, az erős hatásnak és számos kölcsönzésnek ellenére mégis a nélkül, hogy a Zrinyi eredetisége elveszne. Szerettük volna, ha nem feledkezik meg egészen arról a viszonyról sem, mely Istvánfi Miklóst, kit Pázmány biztat a történetíráásra, Zrinyi Miklóshoz, kit Pázmány neveltet, illetőleg a Szigeti veszedelmet annak Magyarország történetéhez fűzi; mert Zrinyi nemcsak az események csoportosításában, de még a szerkezet és kidolgozás tekintetében is követi; például Zrinyi a VII-ik énekben a török seregnek Sziget alá érkezését leírva, minden összefüggés nélkül egyszerre a Farkasics Péter halálára csap át, a mint azt Istvánfi történetében találja;² például Zrinyi beszéde az V-ik énekben, melyet Sulejman fenyegető közeledésének hírére vitézeihez tart, minden gondolatára, fokozására és indoklására teljesen meg egyezik az Istvánfi-féle beszéddel;³ s még számos egyéb helyen. Ha Kardos az összehasonlítást unja, megtalálja a fiatal *Greksa Kázmér* rendkívül érdekes párhuzamaiban.⁴ Szerettük volna, ha az isteni megváltás és beavatkozás eszméjének érdemét sem tulajdonítja ma már olyan kizárólag Zrinyinek, mert a XVI-ik században az általános bűnbánat és kölcsönös vádaskodás rajongásából, az erkölcsi megújulás szükségének és a nemzeti fölemelkedés vágyának érzetéből fakadt ki e nagy és magasztos eszme, mely annyira belemelt a nemzet lelkébe és szívébe, hogy az országos rendek törvényileg is kijelentették az 1546-iki törvények II. cikkelyében, mikép a magyar nemzetet bűneiért haragjában veri a megbántott Isten;⁵ s már Károli Gáspár 1563-ban, a Magyarország romlásáról írt *Két könyvében*, melyre *Beöthy Zsolt* hivatkozik először,⁶ vallja és hirdeti: hogy istennek indítása nélkül még szívében is nem jöve a török császárnak, hogy Magyarországot

¹ *A magyar szépirodalom története*: 89, 90, 92 l.

² *Szigeti Veszedelem*: VII. 28 v. *Istvánfi-Vidovics*; II kötet, 537, 538 l.

³ *Szigeti Veszedelem*: V. 5—35 v. *Istvánfi-Vidovics*: II kötet, 538—539 l.

⁴ *Greksa Kázmér*: A cistercita rend székesfejevári kath. főgymnásiumának Értesítőjében. 1890. 1—158 l.

⁵ *Fraknoi Vilmos*: Magyar Országgyűlési Emlékek. III. kötet, Budapest, 1876. 43 l.

⁶ *Beöthy Zsolt*: A széppróza elbeszélés a régi magyar irodalomban. Polizer, Budapest. 1886. 79 l.

rontassa, ha az isten nem indítaná az ő szívét és az isten nem súgná az ő fülébe, hogy fölfegyverkezzék, ennek pedig nem egyéb az oka, hanem a bálvány-imádás; s már a Tardy György énekében a Szikszai győzedelemről megvan isten közvetlen beavatkozása és az angyalnak küldetése. Tardy is a maga élénk, mozgalmas elbeszélésében isten jótéteményeivel kezdi, hogy őseinket a pogány földről kihozva, szent lelkével a keresztyénségre térítette; majd a törökök dúlásait és fosztogatásait említi, úgy hogy isten jó kedvében megszanja a magyar népet, mert megparancsolja angyalainak:

»Mönjetök el Győrben, Rákóczinak
Mondjátok meg, mint az én hű szolgámnak:
Üljön hamar hátára fő lovának,
És viselje gondjukat juhaimnak.

Bátorsággal bizzék, semmit ne féljön,
Jámbor vitéz szolgálában fölvegyön,
Népem ellensége után elmönjön,
Vele leszök, bátor semmit ne féljön.«¹

Hasonló előterjesztés, ugyanazon küldetés, azzal a különbséggel mégis, hogy itt a diadalmat és nem a vértanúságot hirdeti; mintha ez ének keletkezésekor, 1588-ban, Zrinyi Miklós önfeláldozó halála után a haragvó isten már kiengesztelődött volna választott népe iránt. Az eszme már megvolt és forrt, hogy Zrinyi a maga hatalmas erejével egész nagyszerűségében emelje ki!

Kétségtelenül jobbak a Kardos könyvének befejező részei; de mennyi a hiány, mennyi a hiba ezekben is. Bessenyei Györgyöt még csak méltatja; de a magyar szépirodalom történetében Báróczyt, a szép-próza úttörő jelesét, Ányost, a francia iskola e mély érzésű igazi költőjét, a pessimismus ez első magyar dalnokát, Péczelit, e munkás és érdemes író csak névszerint sorolja fel; a klasszikai iskola jellemzésében még Virág Benedeknek sem jut több helye és több elismerése, mint hogy az egész Horatiusszal megpróbálkozik, a népies iskola ismertetésében Pálóczi Horváth Ádám, a népdal e hivatott kezdeményezője és képviselője még névleg sem fordul elő; Dugonics András, az első magyar regényíró, a Gvadányi taglalásában kap mindössze *nyolcz* sort, de ott is a jó generálissal *együtt* csak abban az erkölcsi vállveregetésben részesül, hogy mindkettő erkölcsös és ítőzik a frivoltól. Pedig hányszor megsziklik a derék Dugonics tolla, ki még Árpáddal is *éles* szavakat ejtet az olytén személyek ellen, kik *egy hassal két gyerököt pottyantanak*. S mily dancsos kedvvel és katonás szilajkodással hordja elő Gvadányi a frivolt! Olvassa csak el Kardos a Pöstyéni Fürödést, miként beszél el benne a költő, hogy előbb a czigányoknak hajtató port ad, s

¹ Századok. 1871. 113 l.

aztán úgy ereszti a közfürdőbe; hogy a trencsényi hórihorgas tót legénynek fürdés alatt eltűnik a ruhája s aztán a nélkül futkos a közönség között, mely a szomszédos megyék fő- és köznemességéből állt, a vitéz generális pedig megteszi *geometrának* és valtig emleget bizonyos *Maasstábot*, meg bizonyos *óra mutatót*, melyet a hölgyeknek emlékezetébe ajánl; vagy miként beszéli el benne, hogy a jámbor predikátor feleségét a tiszttel in flagranti lepi meg, előbb menve haza, mint szerepe kívánta volna; hogy a fiatal zsidó asszony sírjában, melyet előre megásnak, reggel egy fiatal malacot találnak a hívő férj és rokonság kétségbeesésére s Gvadányi és a közönség kaczagására. Oly nyelven, oly leplezetlenül szól, hogy a forma nála nem egyszer bántóbb, mint a lényeg. Vagy olvassa csak el Kardos az öreg úrnak Fábíán Juliannával való költői levelezésében azt a két levelet, mely tiszteletes Czika Pál, gellérfalvi pap esküvőjéről emlékszik meg. Nemes Fábíán Julianna értesíti a grófot, hogy az új párt felköszöntötte, szívéből kívánva neki:

Vőlegénye mellé ma Julissa düljön,
Kilencz hónap múlva neki fíjat szüljön!

A gróf se rest a válaszszal, előbb az ő lakodalmi emlékeit mondja el, majd Czika Pálra tér meg illetén módon:

Tudom, hogy kedvére már mostan czikázik,
Áronnak vesszeje már eddig csirázik.¹

Igaz, hogy nemes Fábíán Julianna, nemes Bédi István felesége főköltő varrással foglalkozik, az ura mestersége pedig gyakorló csizmadiaság: de végre is nő és költőnő, kinek irodalomtörténeti neve van, mely beleszövődik a Csokonai életébe, Lillával való regényébe, mivel a gróf egyenesen azért levelez, hogy leveleit aztán a magáéival együtt közrebocsássa, mert ritka hazánkban a verselő Minerva. Hát legalább választékosabban írhatna neki. Az öreg generális azonban annyira dancsos és frivol, hogy az olyan helyei, melyekben kerülő szóval írja körül a természeti és nemi dolgokat, minő például a Peleskei Nótárius Elmélkedéseiben Szélid András organista abbéli felfogása ellen, hogy az ember orgona, Perczegő Gergelynek, a vámosnak ez az érvelése:

Van ugyan hang, a mely az embertől mégyen,
Dohos az, de mi az? Kimondani szégyen.²

Vagy a minő például a badalai dolgok között a téli szánkázás leírásában, ott, a hol a lovak a tó jegére csapnak, lábaikkal a

¹ *Verses Levelezés.* 1792. Pozsony. 28 és 34.

² *A falusi nótáriusnak elmélkedései.* Pozsony. 1796. 50 l.

hámba keverednek, a szánok felfordúlnak, férfiak és nők, különböző kor szerint felborúlnak, a dancsos generalis eme felkiáltása:

Lehetett ott látni sok setét eclipsist,
Mindenféle színű papir masé pixist,
Oly fejr tükröket, mint az alabastrom,
De ijedt szívekre szükség volt a flastrom.¹

Ha még Gvadányi is irtózik a frivoltól, bizony nem tudjuk, hogy ki hát az költőink közül, a ki nem irtózik?

Hát arra mit szóljunk, hogy olyan írók, mint Bacsányi János, Dayka Gábor, Kármán József, Kis János, Vitkovics Mihály, Katona József, s annyi más, kik egy-más eszme vagy irány hordozói, még névleg sem szerepelnek a magyar szépirodalomnak ebben az új történetében, holott Kölcsey Ferenczen végződik?

Vagy arra mit szóljunk, hogy a magyar színiköltészet kezdeitől, az Igaz papságnak tikeréről, a Debreczeni Disputatióról, a Balassi Menyhért áruttatásáról, a passiók s mysteriumok és erkölcsi drámákról hiában keressük a megfelelő fejezetet, mintha a szépirodalom ez ága kiesett volna a nemzeti szellem fejlődéséből?

Vagy arra mit szóljunk, hogy még újabb jeleseink ismert életében is oly elemi hibákat követ el, hogy Kazinczy Ferenczet *néhány évig* járattja egy szepesi iskolába, holott egyetlen évet töltött Késmárkon; hogy *első* írói kísérletének egy *német* regény *fordítását* mondja, holott magyar geographiája volt az; hogy Kisfaludy Sándort az irodalommal, 1843-ban, születése napján ünnepelteti, holott az ünnep neve napján, márczius 18-án esett; hogy azt állítja, miként Balassától Kisfaludy Sándorig nem lépett fel szerelmi dalnok, holott Ányos, Dayka, Kazinczy is előbb mivelt a szerelmi lyrát; hogy a Csokonai »nyers diák izlését a Gvadányi durva katona-műveltségével« megegyezőnek mondja, holott az öreg generálisnak, ki a nagy-szombati egyetem egyik kitűnő növendéke volt s a baccalaureatust is megszerezte, nem a *műveltsége* volt durva, csak a szája *dancsos*; hogy a Csokonai költeményei jó részét már a költő életében is csak férfi-társaságban élvezhetőnek mondja, holott azok jó része ma is közkézen foroghat; hogy Berzsenyit is *consilium abeundi*-val meneti el Sopronyból, mint Csokonait Debreczenből, holott mind a kétszer atyja *önként* vitte haza; először, mert a katonaságtól féltette, másodszer mert költői hajlamainak követése helyett gyakorlati életre, gazdaságra szánta; hogy Kölcsey Ferenczet, egyéb apróságokat mellőzve, *többször* küldeti követül az országgyűlésre, holott csak *egyszer* volt Szatmármegye követe s akkor sem maradhatott meg az országgyűlés végéig; hogy Kölcsey kritikai eljárását *ferdeségnek* és *tapintatlanságnak* mondja, holott rögtön,

¹ Unalmas órákban Időtöltés. Pozsony, 1795. 96 l.

a reákövetkező lapon meg azt vallja, hogy kritikáiért *nem becsülhetjük eléggé*, mert nagy merészen *utat tört* a kritikának, példát adott a tudományos és elvi fejtegetésre s a kritikát az irodalom hathatós tényezőjévé tette; hogy a Kölcsey politikai beszédei közül különösen *bücsűbeszédét* tartja emlékezetesnek, holott annak csak a lemondás ténye adott jelentőséget.¹

Vagy arra mit szóljunk, hogy a Kölcsey életét és működését a nélkül írja meg, hogy benne Szemere Pálról és annak hatásáról csak egy árva szóval is megemlékeznek, a mi szinte lehetetlenség. Pedig Szemere Pálról külön sem ír.

Nem, nem a magyar szépirodalomnak története a Kardos könyve, csak egyes vázlatok, csak egyes szakaszok abból; nem, nem a költészet fejlődésének, a fejlődés mozgó eszméinek és az eszmék kiváló képviselőinek előadása ez, mert éppen az eszmék, irányok, áramlatok és emberek egymásra hatásának nyomonzése és kifejtése nagyon fogyatékos; nem, nem a magyar irodalom épülete ez nagy vonásokban, csak az épület elnagyolt hiányos vázlata; nem, nem szerves egész, csak hirlapi cikkek gyűjteménye. Messzi maradt czéljától.

Pedig Kardosnak van tehetsége, izlése, könnyű stílja, ennél fogva a kitzüött munkára hivatása: de még figyelme sokat elkerül, ereje sokat elejt, a korok mozgó eszméit s az emberek egymásra valló vonatkozásait egységes és teljes képekbe összefoglalni még nem bírja; szóval még nem uralkodik az anyagon, a műbölcsélet magaslátáról áttekinteni és rendezni nem tudja; még apró adatokban is megbotlik. Szeretnők, ha könyvének ez a kiadása vagy hamar elkelne, vagy elveszne, hogy újra, a magyar költészet földében mélyebben szántva dolgozná ki; de különösen szeretnők, ha művének második kötete a magyar szépirodalom újabb fejlődésének szervezettebb és összefüggőbb, teljesebb és hívebb képe lenne

SZÉCHY KÁROLY.

A PHILOLOGIAI TÁRSASÁG ÉS VÉDNÖKE.

Legutóbbi füzetünkben a 95—97. lapokon figyelmeztettem a Philologiai Társaságot, hogy hivatalos lapja, a Philologiai Közöny hasábjain, alapszabályaival és az irodalmi tisztességgel ellenkező üzemeket folytatnak.

Nagyon kérem az olvasót, hogy a vita ezen kiindulását olvassa el, mert az anteacták ismerete nélkül bajosan formálhat helyes véleményt e nem közönséges közügyi kérdésben. S mivel a tárgy teljes megértéséhez ismernünk kell a társaság, illetőleg ügyvédjének válaszát is: ím itt adom szóról-szóra, az én tárgyi-

¹ *A magyar szépirodalom története*: 141, 142, 157, 191. l.

lagos felszólalásomra adott kettős feleletet, erősen hangsúlyozván, hogy ez a Philologiai Társaság hivatalos lapjában, az *Egyetemes Philologiai Közlönyben* jelent meg (1892. 443—445. l.) betűről betűre a következőleg:

»A Budapesti Philologiai Társaság f. évi ápril hó 6-án felolvasó ülést tartott. . . .

A felolvasó ülést választmányi ülés követte. . . . Az ülés lefolyása a következő volt:

Heinrich Gusztáv alelnök szóba hozza az »*Irodalomtörténeti Közlemények*« utolsó füzetének »A Philologiai Közlöny és a kritika« czikkét, mely folyóiratunkat megtámadja, mivel a szerkesztőség Komáromy András úrnak egy ellenbírálátát el nem fogadta, ellenben Széchy Károly és Erdélyi Pál urak dolgozataira vonatkozó s állítólag személyeskedő két kis »vegyes« közleményt közzétett, még pedig névtelenül. Heinrich Gusztáv kijelenti, hogy a megtámadott két »Vegyes«-t ő írta és hogy azokat csak azért nem írta alá, mivel a személyeskedésnek még látszatát is kerülni szeretne volna oly kérdésekben, melyekben a felszólalást szükségesnek tartotta, de oly szakférfiak ellenében, a kiket személyesen nagyrabecsül (a mint azt az illetők maguk legjobban tudják),¹ daczára annak, hogy ezuttal az egyiknek hangja rendkívül sértette méltányossági érzetét, a másikat pedig téves irányban látta haladni. Azért a két »Vegyes«-t ma is föntartja és elvállalja értök a felelősséget. — A választmány hosszabb eszmecsere után az ügy érdemére nézve kimondja, hogy a szerkesztők eljárásában nem lát kifogásolni valót, mivel 1. az ellenbírálát közlését a választmánynak a Közlönyben XV. 599. l. közzétett határozata tiltja s annak visszautasítása ez esetben annál indokoltabb volt, mert az ellenbírálát egy másik folyóiratban megjelent bírálat ellen is irányult; — mivel 2. a kérdéses »Vegyes«-ekben személyeskedést nem talál, a mennyiben az elsőben a bíráló egész terjedelmében helyesli Széchy Károly úr ítéletét s dolgozatának csupán hangját nem

¹ Mi a szívekben és vesékben nem olvashatván, csak ex actis ítéltetjük meg Heinrich úr »*nagyrabecsülését*«, melyet ő maga, például az egyik »kis Vegyes«-ben szóról-szóra ekkép fejezett ki Széchy Károly úr, a kolozsvári egyetemen az irodalomtörténet nyilv. rendes tanára irányában: »Széchy oly óriási magasságban érzi magát nemcsak Váczy, hanem az egész Akadémia és összes tudományosságunk fölött, hogy nem is talál már a magyar nyelv szótárában elég szitkozódó és elitélő kifejezést, melylyel egész souverain megvetését világgá bocsáthatná. Hisz elismerjük, hogy egy egyetemi tanszék magas fórum: de hogy ez a magasság ily tónusra följogosítana, az még akkor sem engedhető meg, ha az illető bíráló kiváló szakember, a ki hivatottságának bár csak szerényebb jeleit is adta. Széchyről ez tudvalevőleg nem állítható, nem is állította még senki, s így többszörösen indokolatlan és illetlen az ő hangja. Az előttünk fekvő bírálat után természetesnek fogja találni a szerző, ha ezentúl fokozott érdeklődéssel és feszültséggel várjuk nagyobbbszabású, tudományos műveit, mert csak az ilyenek indokolhatják némileg, persze megint csak utólag, mostani föllépésének sajátzerű tenorját.«

Ez Heinrich úrnak azon »*személyes nagyrabecsülése*«, melyben a Philologiai Társaság »*személyeskedést nem talál*«. B. A.

tartja helyesnek és indokoltnak, a másokban meg igen kedvezően ítél Erdélyi Pál úr írói érdemeiről, de nem helyesli szóban levő dolgozatának egész jellegét. Magától értetődik különben, hogy mihelyt a nevezett szakférfiak e közleményekre vonatkozólag »tényleges helyreigazítást«, azaz czáfolatokat küldenek be, ezek folyóiratunkban közléteendők. A választmány semmikép sem kívánja korlátozni sem a kritika szabadságát, sem a helyreigazítás jogát, mert az elsősre a legnagyobb mértékben szüksége van irodalmunknak, a másik pedig minden körülmények között tiszteletet parancsol. Hogy végül a kritika névtelensége ellen komolyan alig szólhatni, azt maga az »Irodalomtörténeti Közlemények« is mutatja, mely első évfolyamában több — még pedig részben élesen támadó — névtelen bírálatot közölt. — Ezzel a választmány az ügyet a maga részéről elintézettnek tekinti.»

E gyűlési tudósítás után, mintegy hozzáfűzve, »*Heinrich Gusztáv*« aláírással közli ugyancsak a *Philologiai Közlöny* a következő cikket:

»*Attila* és *Atilla*. Vissza kell térnem e csodabogárra, mert az »Irodalomtörténeti Közlemények« szerkesztője (II. évf. 1. füz. 97. l.) meg akarja czáfolni azt a vádamat, hogy szerző és szerkesztő még csak Attila nevét sem írják helyesen, — és meg akarja czáfolni a következő újabb csodabogárral: »Mivel dr. Erdélyi terjedelmes tanulmányát, miként minden sorából kivehető, éppen azért írta, hogy feltüntesse a *nálunk élő hagyomány* Attiláját: cikke irányzatának megfelelőleg igen természetesen és igen helyesen *Atillának* írja hősét, mert magyar ajkon és termeten vagy *Atilla* vagy *atilla* a hun király neve. Mind a mellett én mint szerkesztő, historicus létemre, az indexbe *Attila* néven vettem föl a királyt, mit azonban — *i* úr [már t. i. az én szegény fejem] szenvedélye vagy egyszerűen felületessége — nem tudott észrevenni. A reánk, s directe reám mért vád tehát — egy fuvalomra összeomlik, s nem marad az egészből egyéb, mint a rosszhiszeműség« (kié?). — Eddig a czáfolat. Az indexhez semmi közöm, mert nem tudom, hogy ki csinálta. A fenti indokolás azonban fényes tanuságot tesz arról, hogy a sokoldalú szerkesztő, a ki azt hiszi, hogy irodalomtörténethez is ért, a philológiának még legrimitivebb elemeiben is tájékozatlan. Akármit kutatunk és tárgyalunk magyar nyelven a hun királyról, Attila neve mindig Attila marad és sohasem lesz Atilla. Hiszen amaz okoskodás alapján Titus Livius hatását a francia történetírásra e czímen kellene tárgyalnunk: »*Tite Live hatása* stb.« és folyton Tite Live-ről beszélnünk, mert a francziáknál a névnek ezen alakja dívik. Egészen más az, ha a nép ajkáról ellesett elbeszélést akarunk lehető híven följegyezni: ekkor persze a tulajdonneveket is úgy kell írunk, mint a hogyan a nép ejti. — De ha ez nem elég, csattanósabb érvel is okolhatom meg azt az állítást, hogy az »Irodalomtörténeti Közlemények« szerkesztője még Attila nevét sem tudja helyesen írni. Ugyanazon füzetben (I. 400. l.) van ugyanis egy kis cikkecske e czímmel: »Két spanyol *Atilla*-dráma« és e mind-

össze 26 sorra terjedő cikkben magában is Attila neve *kilencszer*, azaz kivétel nélkül van *Atillának* írva. Hol van itt a 'nálunk élő hagyomány', mely az előbbi cikkben állítólag 'igen természetesen és igen helyesen' megkövetelte az *Atilla* alakot?! Itt csak két eset lehetséges: vagy e cikkecske szerzője írta helytelenül a hun király nevét (a mit dr. Lázár Béla úr határozottan tagad), akkor a szerkesztőnek helyre kellett volna igazítania a lapsust, a mit nem tett; vagy a cikkecske szerzője helyesen írta a hun király nevét (a mint azt dr. Lázár Béla úr váltig állítja), akkor a szerkesztő végezte, 'historicus léte', a csodabogaras javítást. Mind a két eset fényesen bizonyítja ítéletem helyességét. Egy szóval: a tudás hiányát nem lehet sem henczegéssel, sem pökhendiséggel palástolni!

De van ezen füzetben egyéb csodabogár is, a melyek közül ezúttal még csak egyet akarok illusztrálni. A 120. lapon ily című cikk diszeleg: »*Sigvárd. Népmese.*« Ballagi Aladár úr tudatja ebben az ámuló világgal, hogy gyermekkorában ismert egy szegény öreg cselédet, a ki elreczítálta neki 'Sigvárd' (hát ez hogyan ejtendő?! alább 'Szigvart', — tehát egészen à la 'Atilla!') érzékeny történetét, melyet valamikor föl olvasni hallott. »Közleményem értékét, úgymond a szerkesztő, abban látom, hogy ez az első mutatóvány irodalmunkban, mely híven feltünteti egy újabb irodalmi mű közvetlen átvitelét a nép ajkára. *Népmese*-gyűjteményemben még három ilyenfajta mese fordul elő, t. i. 'A hét bölcsek', 'Ernest herczeg' és 'Egy szerencsétlen kereskedő hajótörése'.« — E korszakos közlés méltán ámulatba fog ejteni minden gymnasiumi tanulót. Tehát, ha az én szakácsné, kinek a szobalányom felolvassa a 'Budapest' rémregényeit, ezeknek tartalmát a szomszédom szakácsnéjának elmeséli, ez Ballagi Aladár úr esztetikai tudása szerint — *népmese*! És ez a 'népmese' hét nyomtatott oldalra terjed és ennek költségeit a 'M. T. Akadémia viseli! Csak az nem világos, hogy a honorariumot ki kapja: a romantikus szakácsné-e vagy a realista szerkesztő? ...«

I.

E vita első sorban a körül forog, van-e személyeskedés a Philologiai Közlöny hasábjain?

Heinrich urnak ott kiadott főntebbi cikke magában véve eldönti a vitát. Ime a társulat, melynek alapszabályai tiltják a »*subjectiv kritikát*«, és a mely »*minden* ellenbírálatot« határozatilag kizár lapjából: közzétesz oly pasquillust mint a főntebbi, még pedig azon alkalomból, midőn elég meggondolatlan tagadni azt, hogy közlönye hasábjain személyeskedést üznek.

Ez az eljárás lesodorja a társulatot azon morális alapról, melyen egy nyilvános testületnek szükségképp állania kellene.

II.

In order to judge critically, and to determine equitably, it is requisite that all should be seen.

Lord Chesterfield's Letters to his son. L. VI. dd. 19 Juin, 1738.

Egy merőben derék, becsületes, tanult emberekből álló köz testületnél az irodalmi tisztesség követelményei iránt való tökéletes közönnyel találkozván: megértem a korviszonyok intő jelét s levonom belőle a consequentiákat. Ily körülmények közt hiábavaló, ha az író az örökkévalóság szent birodalmára, s annak integrans részeire hivatkozik; ily viszonyok közt nem hivatkozhatik másra, mint a kézzel foghatóra. Ne beszéljünk tehát lehetőleg semmiről a mi aetheri, ne még perfidiáról, vagy a hazugság azon egyetemességéről sem, mely egy-egy cikknek minden ízületét áthatja. Hanem regisztráljunk száraz, kézzelfogható tényeket.

Midőn a mult számban a Philologiai Közlönyben egymásután megjelenő, reám nézve teljesen idegen személyeket gyalázó cikkek miatt felszólaltam, s a bántalmazottak részére elégtételt kértem: egy szóval sem kérdeztem az invectivák szerzőjét, a mi világosan constatálja, hogy engem nem a személyek, hanem egyenesen a köztisztesség kérdése késztetett nyilatkozatra.

S ím a válasz, hogy Heinrich Gusztáv írta azt, a mit én jó eleve tisztességtelennek bélyegeztem.

A válasz tehát, a maga egészében, egy sohasem firtatott kérdésre vonatkozik. Magyarázata: hogy a társulat sarokba lévén szorítva Heinrich ur miatt, nincs más mentség, mint hogy levette az álarcot, ő maga álljon elő. S abban a perczen a mint előlép, az egész vita személyi perpatvarrá aljasodik.

A személyeskedés becsempészése a vitába egyszerre két irányban indult meg; mert a sarokbaszorítás oly erős volt, hogy mindent el kellett követni discreditalásomra. Nem csupán Heinrich G., hanem a M. Tud. Akademia irodalomtörténeti bizottsága is, melynek Heinrich úr egyik legrégibb tagja, — válaszolt az én cikkemre, midőn május havában kibuktatott kebeléből. Különösnek tartom, hogy valamely irodalmi szakkbizottság tagjai egy husz év óta működő írók még *tegnap* annyira becsüljenek, hogy hosszas rimánkodás után kölcsönveszik az Akademia egy másik osztályától s rá bizzák szakközlönyüket; *ma* meg csúfosan kibukassák maguk közül. De nem ütközöm meg rajta, mert nem ujság. Ugyancsak Heinrich úr aegise alatt láttuk ugyanez eljárásnak szakasztott párját. A Magyar Könyvszemle akademikus szerkesztőjét szintén idegen osztályból választotta meg az irodalomtörténeti bizottság, s az a szerkesztő hasonló módon távolíttatott el azon irodalomtörténeti bizottságból, melynek feladatait, irodalomtörténeti lapja révén, oly sikerrel végzi, hogy pl. a Corvinák fontos kérdésében

fölvilágosításért többé nem Bécsbe vagy Brüsszelbe, hanem hozzánk fordulnak a bibliographusok.

E tényt fel kellett mutatnom, mert szerves kapcsolatban áll a vita jellegével, és mert nekem ép úgy érdekemben fekszik a teljes nyilvánosság, mint ellenfelemnek a vakondok-munka. A magyar irodalomtörténet mindkét közlönye akademikus szerkesztőinek kirekesztése a M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságából, s helyökbe oly derék férfiak felvétele, kik sohasem foglalkoztak irodalomtörténettel: azt a tényt állapítja meg, hogy a bizottság többségénél nem tudományos szempontok, hanem bizonyos melléktételek az irányadók.

Heinrich úr tehát kijelenti, hogy a pasquillusokat ő írta, »és hogy azokat csak azért nem írta alá, mivel a személyeskedésnek még látszatát is kerülni szeretne volna.«

Nem írta alá? Epen az a bökkenő, *hogyan* írta alá. Alájok írt egy »—i.« betűt, holott az ő ismeretes jegye a lapban a »h« betű. A szándékos félrevezetés keresése evidens, mert a személyeskedés kerülésének emlegetése oly cikkeknel, melyekben egyetlen dologi szó sincs, — nem egyéb a memoria nélküli tömegre való számításnál.

Heinrich úr, mint a társulat ügyvédje, egy hanggal sem felelvén egyenesen, — egyenesen feltett kérdéseimre: szükségét látja, hogy egy második cikkben személyemet és tudásomat támadja meg, (Schopenhauerral szólva) ismét »bei richtig vorausgesetzter Urtheilslosigkeit der Menge.« S lapom két füzetéből, összesen húsz nyomtatott ívről, melyet úgy tűntet föl mintha mind én írnám, nem képes egyebet fölhozni, mint megint csak az Atilát, és mindössze egy újabbat: a Sigvárdot.

Mindkettő *orthographiai* kérdés. Nem hittem, hogy több mint 30 évvel az után, hogy kikerültem az elemi iskolából, s miután különböző nyelvű, legaprólékosabb pontosságot igénylő legnagyobb bibliographiai gyűjteményre tettem szert e szép hazában: még ilyenfajta vádak emeltetnek valaha ellenem. De Heinrich úr lévén a vádló, azon kellene csodálkoznom, ha a tudomány terén csupán elemistákat terrorizálható vádnál magasabb rangúakkal találkozom. Mert Heinrich polemiái azt az alacsony színvonalat soha, — még akkor sem haladták meg, midőn oly magasan álló hatóság, mint a közoktatási tanács, tekintélyének rongálását tűzte ki ideiglenes feladatául: »wir werden — így szólt — die Rätthe aufmerksam studiren, da wir noch nicht alle kennen; von manchem wissen wir zwar, dass er nicht grammatisch richtig sprechen, von manchem, dass er nicht *orthographisch* schreiben kann.«

Én csak azon a mérsékleten csodálkozom, hogy nálam csak »tudás hiányáról« szól az a férfi, kinek eddigi zivataros előéletében vívott vitáinál mindig készen állott az »ostoba« jelző, ki a »legképtelenebb« Toldyról írt, ki a Trefort előtti két illusztris közoktatási minisztert egyenesen besorozta az ignoransok legiójába.

Az Atilla miatt emelt vád nem csak gyerekes, hanem egyúttal olyan, hogy élénken emlékeztet arra a súlyos szóra, melyet Heinrich úrral szemben többek közt már névaláírásos cikkben is alkalmaztak (Népevelők Lapja, XIV. évf. 36.). Míg ugyanis azt, a mit *mások* írtak, úgy mutatja be, mintha én írtam volna; viszont a mit én írtam, a mire figyelmeztettem, de a mi az ő vádját semmivé teszi: ahhoz »semmi köze, mert nem tudja ki csinálta.«

Én ebben a lapban is, Duruy átdolgozásában is, mindig Attilát írtam, kényelmesen alkalmazkodva a francia conventióhoz. Sőt ugyanabban a füzetben, melyből Heinrich a vádat kovácsolja ellenem, azon az *egyetlenegy* helyen, a hol én írom le a hun király nevét, t. i. az indexben (I. Irodalomtört. Közl. 1891. IV. füzet, 498. l.), melyet a következő 499. lapon tett kijelentésem szerint magam készítettem: *Attilát* írtam, a mint mindenki lát-hatja, a ki nem szem nélkül való.

De ne görnyedjünk le a mentegetődzésig, mikor máson a sor.

Ha nem is tudnám, hogy Heinrich úr eredeti tanulmányokat nem tett, hogy jobbára régi dolgokkal foglalkozván, sohasem látta szükségét visszamenni a forrásokhoz: az Atilla kérdés feszegetése nyilvánvalóvá tenné előttem. Ime egy történelmi dolgokkal foglalkozó írónak annyira nincs fogalma a történelmi forrásokról, hogy egy népvándorláskori barbar fejedelemről azt hiszi, hogy annak nevét apodicticus bizonyossággal megállapíthatjuk. Mert Heinrich úr Schulbuchjai és Handbuchjai csakis Attilát emlegetnek, abban a jámbor hitben él, hogy csakugyan az volt a neve, s csakugyan úgy *kell* írni. De a ki, — miután épen Etele váráról tartott értekezésével foglalt széket az akademiában, — mégis azt véli, hogy Attila kétségbevonhatlan correct formája e névnek: ezzel magával elárulta, hogy összes tudása másod-, harmad-, tizedkézből compilált tudakosság.

Tudatlanságom másik korona-tanuja Sigvárd lenne. Válaszom: a cseléd meséjét lehetőleg hangutánzóan közölván, annak kiejtése szerint szólok *Sigvárd*-ról; Miller eredeti művének címe *Siegwart*, Barczafalvi fordításának *Szigvárt*. E szaklap legutolsó olvasójáról is föltételeztem annyit, hogy tisztában van e háromféle írásmód okával; de egyszersmind örvendek, hogy végre valamiben igazat is adhatok Heinrich úrnak, az utolsó betűig aláírván azt az állítást: »Sigvárd, Szigvárt — egészen à la Atilla.«

Végezván e móka számba vehető kötekedéssel, ezzel kifacsartuk Heinrich úr cikkéből mind azt, a mi nem merőben személyeskedés, hanem tartalom-sorba mehet. Áttérhetünk a személyemet érintő megjegyzésekre.

Heinrich úr, egy másik polemiája alkalmával elpanaszolta, hogy vele már úgy beszélnek »oly hangon mint a milyenen csak az elvetemedettség példányképeivel szólhatni«.

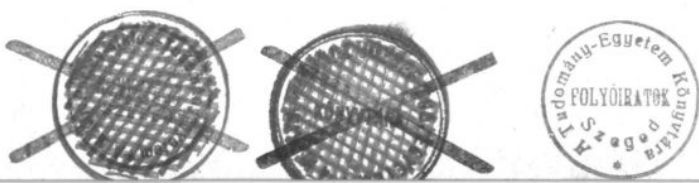
De lássa a doctor úr, én nem szoktam ám meg, sem az ignorantia vádját, sem a »pökhendi« meg »realista«-féle jelzőket, s most hogy ezeket először hallom, csak az vigasztal, hogy így válaszolhatok Heinrich egyik kiváló ellenfelével: »ez eljárás több mint kiméletlen; sértő lenne, ha *mástól* eredt volna.« (Nemz. Hirl. 1879. jan. 8.)

Heinrich urnak ellenem irt czikke ugyanis, bár telve van sértő szándékkal; voltaképen mégsem egyéb, mint általa már több ízben használt patronok (t. i. szobafestő-patronok) újabb alkalmazása. Így midőn engem »realistának« néz, ki feladatokat nem értve, illetéktelenül veszek fel honorariumokat: csak lemásolja azt, — mindössze két szót változtatva meg, — a mit többek közt már egy közoktatásügyi miniszterünkre is elmondott, kit nem tudjuk szeplőtlen jelleme ékesített-e inkább, vagy nagy tudománya. »Wodurch ist — kérdezte Heinrich ur — das Land verpflichtet, einen Minister zu *bezahlen* der seinem Posten nicht gewachsen ist?« Ha e patronban *Land*-ot *Akademie*-vel, *Minister*-t *Redacteur*-rel helyettesítjük: előttünk áll az a vád, melyet most Heinrich ellenem emelt. Elismerem, hogy kiméletesebben; mert nálam csak egyszer czéloz affélére, míg a példa gyanánt fölvetett esetben, rádupláz: »Man hat Exempel, dasz solche Minister heimgeschickt wurden, wo sie selbst nicht so viel Diskretion besaßen, sich für Dienste nicht weiter *bezahlen* zu lassen, welche sie nicht leisten!«

A »bezahlen« sűrű hangoztatása akkor, a midőn közoktatásügyről, vagy midőn tudományról kellene beszélni: rávezet Heinrich ur azon felfogására, mely szerint az emberek és az emberiség egyetemen az *omnia venalia* álláspontján vannak. Erre vonatkozólag Heinrich ur, a multat jelenítve, csak az imént (Egyet. Phil. Közl. 1892. januári füzet, 52. lap) következőleg formulázta elvi meggyőződését, grófi rangnak királyi adományozásáról lévén szó: »meggyőződésem szerint — ugymond — pénzzel eddigelé még mindenféle czímet és rangot és méltóságot meg lehetett vásárolni ebben az árnyékvilágban.« Heinrich ur ezen elvi döntvényének szigorú következménye, hogy ha szerinte mindenki csak a pénzre néz, — én sem lehetek kivétel, nekem is szükségkép realistának kellennem. Meg kell azonban jegyeznem, hogy rangbeli ember, rendezett államban, úgy még nem beszélhetett soha, vagy legalább is mióta Montesquieu megírta, hogy nem a »pénz«, hanem a »honneur« tartja fenn a monarchiát.

E ponton Heinrich urat figyelmeztetnem kell egy erős tévedésére. Ő bizonyos fölényen beszél velem, felejtván, hogy csupán társadalmi állásra vagyunk egyenlők, de tudományos multunk, s általában közpályánk oly egyenlőtlenséget mutat, mely semmikép sem engedheti meg kettőnknek egy színvonalra helyezését.

Állításom kihívja a bizonyítást, s arra szükségem is van, mert az már igazi »pökhendiség« lenne, ha azzal adós maradnék. De a bizonyításra nincs más mód, mint a multak megvilágítása, s

ezt habozás nélkül teszem, mikor az én főfő sérelmem ebben az egész vitában épen csak az lehet, hogy egy velem egy téren működő eszes ember, *egész multamat* nyilvánvaló rosszhiszeműséggel ignorálja, úgy a 7 forint honorarium, mint a saját szakmában való orthographiai tudatlanság czégérezésével.

Im ez mutatja, hogy az ellenféllel szemben nemcsak jogunkban áll, de kötelességünk, hogy multját vizsgálat alá s ha megismertük tekintetbe vegyük. Minden ellenfélre áll e szabály, de legfőképp az íróra, kinek szerepét lényegesen multja határozza meg, ki tettét (vagyis a mit ír) — nem úgy mint a röpke szó emberei — mindenkor előre megfontolhatja, melyért ennél fogva mindenkor felelős és felelősségre vonható bármikor.

Nem egy-két czikk, nem is öt-hat füzet, hanem összegyűjtve kötetekre menő egész kis irodalom az, melyben Ponori Thewrewk Árpád, Tomor Ferencz, Dukay Vilmos, Tiber Ágoston, Dévay József, Gyurmán Andor stb. stb. rovatos közlésekben mutatták ki időről-időre, dr. Heinrich ur kölcsönvételeit Düntzer, Michaelis, Köhler, Sommerbrodt, Lahmeyer, Kurz, Billerbeck, Nauck, Halm, Bechstein stb. stb. műveiből. »Oly plagiator — így jellemezték — ki még annyi időt sem fordít arra a mit összetákol, hogy az innen is, onnan is, amonnan is ollózott szöveget legalább egyenlő orthographiával közölné.«

E támadásokban, melyeket soha meg nem czáfoltak s így *elintézetlen ügyek*, szakszerű tudással vannak kimutatva Heinrich ur irodalmi balesetei, melyek két uj szóval gyarapították szókincsünket. Az egyik »lopomány« (I. Kritika párbeszédekben, 63. l.), a másik »orozmány« (I. Az országos Középtanodai Tanáregylet Közölnye, IV. 410).

Egy chevaleresque nép körében nagy érzék van a becsületbeli elintézetlen ügyek iránt. S talán szabad lenne nekem, a könyvmolynak, ezen chevaleresque nép körében az elintézetlen ügyek vas következményeit irodalmi ügyekre is vindicálnom. De nem teszem, a mint tényleg nem tettem, midőn még az elemi tudás körébe vágó Atilla és Sigvárd-féle mókákra is válaszoltam. A com-promittált író is meglehet hallgatni s nincs kizárva, hogy annak van igaza. Még a bolond is mondhat elfogadhatót, bár nem örmest tárgyalunk vele. Qu' importe la main de l'auteur? Ce qui est à considérer, c'est la valeur de l'oeuvre.

Ám gyakoroljunk türelmet Heinrich ur azon módszerével szemben is, hogy a miben leggyengébbnek érzi magát, rendesen azzal vádol másokat. Hogy mikor a plágium-vádak özöne szakad nyakába: egyetlen feleletül a Magyar Tanügyben, majd a Pester Lloydban mások ellen rendezett plágium-hajszákkal terelte el saját eseteiről a figyelmet. Hogy miután fölöttébb fogyatékos aesthetikai ismereteit többször vetették szemére, és specialiter azt hogy nem tudja mi a *nép-mese* (I. Dévay: Német balladák és románczok. 9. l.): ő a maga részéről tovább adja a vádat, állítván, hogy én nem tudom mi a

népmeze. Hogy miután kötetekre menő irodalom tárgyalta az ő ignorantíáját: nálánál senki szívesebben nem forgatja e szót, bár multjában, ha egyéb nem, maga a »Simon Jaruensis (von Gran)«: »hors concours« álló monumentuma Heinrich ur kedvencz szavának.

Ám tekintsük mind ezt könnyű vérrrel: a világbatermett ember »ügyességének« minősítve.

Azonban szükségkép egész más elbirálás alá kell esnie annak, ha valakinél a meggyőződés őszintesége vonható kétségbe. Minden vita azért van, hogy meggyőzzük egymást; ha tehát valamelyik vitázó félről kiderül, hogy nincs meggyőződése, azzal szemben hiábavaló, czéltalan. S mivel hiábavalóságokkal okos ember nem törődik, az a ki a közélet terén úgy mutatta be magát, hogy meggyőződésére nem lehet adni: önmaga fosztja meg magát a komoly vitában való részvétel jogától.

Heinrich úr egész közpályája a megváltoztatott meggyőződések körbe futása. »Une grande histoire des variations.«

Sebestyén Gyuláról január 4-én leszedi a szentelt vizet, és — (jan. 8-án megszorítottván) — január 11-én már ugyanazon Sebestyén Gyula »tehetséges író«; Széchy Károly márcziusban (a tudományban) semmi ember; időközben támadása le van leplezve, s májusban már ugyanazon Széchy Károlyt (személyes) »nagyrabecsüléséről« biztosítja. Barère is, mikor felelni kellett tetteért, »igen szerette és nagyrabecsülte« Vergniaud-t (hazug emlékirataiban),¹ bár a vérpadra vitte (igaz valóságban).

Hogy is mondta — réges régen — az Irodalmi bajok (I. füzet 51. l.): —

»Heinrich úr... válaszolt. Hogyan? Szokott módja szerint: önmagát magasztalva s hízelegve annak, kit kevéssel azelőtt lerántott, hogy utólag még le is kötelezze magának az illetőt. E taktikájával csakugyan már többeket sikerült lekenyereznie azok közül, kiket előbb a leggaládabbul támadott vala meg«.

A diagnosis pontos, akár Sebestyén, akár Széchy esetét veszszük; mindenik oly embert leplez le, a ki — enyhe szóval élve — juxnak nézi az életet.

Soha senki a közügyek élén álló kormányférfiakat méltatlanabban nem sértegette, mint Heinrich úr. S alig melegszik meg a »bornirtok« és »ignoransok« környezetében (1879.), hivatottnak érzi magát a magyar közvélemény meglecczkéztetésére: »nálunk csak a miniszterekkel szemben van az embereknek bátorságuk. A külügyért agyvelőlaggyulással, a belügyért hazaárulással, a többi egyéb főbenjáró bűnökkel vádolni, — ezt mindenki meri, hiszen még dicséretet és hírt arat »hazafias bátorságaért«. — Igaz! de érje be vele Heinrich úr, s ne adja tovább, mint a »népmesét«.

¹ »Barère... declare that he *greatly* loved and *esteemed* Vergniaud.« Macaulay: Tauchn. ed. CCCCV. 235.

Magyar emberül még senki nem rajzolt a német sajtóban közviszonyainkról oly sötét képet, mint Heinrich úr. De a midőn egy budai tanító efféle próbált cselekedni, ép Heinrich úr támadta meg; követelvén, hogy nevezze meg magát. Mire aztán meg is nevezte magát Pollák Káim, azzal a commentárral, hogy a Heinrich úr által kifogásolt összes vádakat azon mód Heinrich úrnak — *h.* jegy alatt a Pester Lloydban közzétett cikkeiből böngészte.

Soha senki nem szidta annyit a tankönyvgyártók »ignorans legióját«, s magát a tankönyvgyártást, mint Heinrich Gusztáv; s bizzék meg a közönség az én bibliographicus tudásomban, hogy Magyarországon még soha senki több tankönyvet (s milyeneket!) nem írt — mint éppen Heinrich úr.

Soha senki úgy nem ítélte el a közoktatási tanácsot, mint éppen Heinrich úr. »Die ganze Presse hat sich, — úgymond — ohne Parteiunterschiede, schon im Prinzip gegen den Unterrichtsrath ausgesprochen. Natürlich! Wozu ein Unterrichtsrath, wenn die Männer der Regierung fachkundig, strebsam, gewissenhaft sind? Wozu ein Unterrichtsrath, wenn der Unterrichtsminister orientirt, in den Angelegenheiten seines Ressorts wohl eingeweiht, allgemein gebildet und ideenreich ist?« Igy gondolkodik-e ma is? A feleletet elengedjük.

Mikor aztán már tantervet készíthet azon testületben, melynek addig létjoga sem volt, míg ő bele nem jutott, s tantervét a magyar tanárok nem akarják elfogadni, menten a külföldre hivatkozik: »Die Entwürfe werden gegenwärtig ins Deutsche übersetzt, um den Fachmännern und Paedagogen des *Auslandes* zur Prüfung vorgelegt zu werden«. A tanterv azonban nem fordítottik le; az ignorans magyar tanárok nem okulhattak a külföldi szakemberek ítéletéből, hanem a helyett, mikor megsürgették, Heinrich úr kerekedett fölül: »*szégyen* volna magyar tanároknak olyan országos dolgokban, milyen a tanterv is, *külföldi* professoroktól kérni tanácsot«. —

Nem én mondom, hanem általam a legnagyobb discretióval idézett, kinyomtatott, közkézen forgó acták változhatatlan néma betűi (melyekhez nem adtam egy szemernyit sem saját gazdag följegyzéseimből) — hogy Heinrich úrnak akár egyénekre, akár dolgokra vonatkozó meggyőződése és véleménye, oly megbízhatatlan, oly percekhez és pillanatnyi érdekeihez kötött mondhatni periodicus tünet, melyre ép eszű, komoly ember nem adhat semmit. Ezt Heinrich úr *saját szavaival* indokolni, s értésére adni a közönségnek: magam iránti kötelességemnek tartottam azon alkalmából, midőn tisztán a közügy érdekében tett felszólalásomért Heinrich úr egész épségemben, t. i. személyemben és tudásomban, úgy támadott meg, mint még senki más.

ADATTÁR.

»ATTILA« A KUTYA-FAJZAT.

— Első közlemény. —

A hősmondákban gyakori jelenség, hogy a hősök kutyatejen, farkastejen nőnek fel, mint Romulus és Remus, vagy az Amalungok Wülfingjei. Állatok emlőire függesztik a hősöket, hogy mintegy kimagyarázzák a bennök nyilvánuló őserőt és csodás sajátságokat.

Az ó-német mondák is keresik az összeköttetést a hősök és az állatok között. Innen van, hogy a lykanthropicus ó-görög babonás gondolatkörrel kapcsolatosan, német nevek összetételeiben a legsűrűbb, nem kevesebb mint 377-szer előforduló alapszó a »Wolf«.¹ A gót »Ulfila« sem egyéb mint »farkaska«, »Aistulf« (olaszul Astolfo) meg, a ki a longobardok királya volt, gót etymológiája szerint, annyi mint »tisztelt farkas«. Mert a farkas, meg valamennyi kártékony állat, a képzelem fel-tétlen uralma alatt álló, babonával és saját tehetetlenségének érzetével eltöltött primitív ember előtt, csodás tisztelet tárgya szokott lenni. Abissziniában a hiéna, Szibériában a medve, Hindosztánban a kigyó, Szumatrában a tigris köztiszteletben, sőt ez utóbbi a garrudu törzs előtt valóságos imádatban részesül. Imádják, mert félnek tőle, a mint a malabáriak mindent imádnak, a mitől rettegni kénytelenek.²

A népvándorlás szörnyű korában a rémület túlhatalmas képzeté-nek legiszonyúbb gerjesztője az a fejedelem, ki az ég bosszúja, az Isten ostora-féle melléknveket szerezte meg a maga számára. Nem csoda, ha csodás tetteit, csodás származásával igyekezett megmagyarázni az a kor, mely átalán a csodák légkörében élt.

Ezt a hatalmas Atillát a varsói magyar krónika Aquilának írja, részint hogy kimagyarázza Aquileja nevét, részint, hogy a madarak kirá-lyával hozza kapcsolatba. Már Jornandes, ki a hunok népét a »spiritus immundiktól« származtatja, királyuk leírásában, arcza sötétségéből von következtetést eredetére (Cap. 35.). »Erat namque — úgymond — forma brevis, lato pectore, capite grandiori, minutis oculis, rarus barba, canis aspersus, simo naso, teter colore, originis suae signa restituens.«

Ennek paraphrasisát Calanus adja a XII. században, következőké-pen: »Corpore fuit brevis, statura tamen propria iusta, lato pectore, capite grandī, oculis minutis, longisque acutisque auribus, hirsutis & hispīdis crinibus,³ ut fere ab omnibus caninae dicerentur: rara barba, sed

¹ Rudolf Kleinpaul: Menschen- u. Völkernamen. Lpz. 1885. S. 90.

² »The Hindus in the Iruari forests, worship and respect everything from which they apprehend danger.« On the coast of Malabar, by Mr. Edye. Journal of Asiatic Society. II. 337.

³ »Crines promissi laxique, signum sunt mollitiei, hirsuti contra & hispīdi, animi duri, & inexpugnabilis.« (Barthius: Aduers. Lib. XXIV. c. 25.)

more suo demissa, canis quidem adpersus, simius naso, colore subrufus, moribus ferus, audacia pronus, & vere originis suae barbarae signa vel lineamenta demonstrans; ore paruo, latís tamen labiis, uno dentium, qui foris eminebat, plus iusto faciem dehonestante quantillum.» (Cap. XII.)

Calanus fõntebbi soraiban a vérszomjas Atilla képét rajzolta meg, mely az olaszok hagyományaival egészen megegyezik. »E. hagyományt — írja Thierry (Attila-mondák, ford. Szabó K. 32. l.) — Attila szõrnyeteg csúfságáról gyakran találja az ember Olaszországban; némely krónikák számárfejet, mások disznóorrtnak adnak neki, kettõs visszaemlékezésül a legendai eszmére, mely Attilában ördögöt látott, és a Jornandes beszélt góth hagyományra, ki a húnokat boszorkányok tisztátalan szellemekkel közösültébõl származtatja. (Azt állítják,) hogy Attila nem tudott beszélni csak morogni.«

A »kutyafajzat« Atillának az emberek képzelmében fejlõdött genealogiáját akarván levezetni: a genesis kezdetét a XII. századi Calanus idézett soraiban látjuk. »Hosszú, hegyes fül« kutyák tulajdona rend szerint: — ezúttal Atilla sajátja. Atillának a szintén Calanustól említett: »borzas és bozontos haja, melyet csaknem mindenki kutyaszerûnek tartott« — már nemcsak czéloz kutyái sajátságokra, hanem nevén nevezi a kutyát. S im a Calanus után támadó új évszázadban egy olasz krónikás egy lépéssel tovább menve, ekképen fejezi ki magát:

»Questo Attila flagellum Dei, avea la testa calva, e gli orecchi a modo di cane.«¹

Atillának tehát Malispini szerint »kopasz feje, s kutyaszerû füle volt.« Ez állítás kétségkívül Calanus leírásán alapúl, de úgy vélem, a »kutyafül« határozott megjelölésében Malispinit kora is befolyásolta.

Ricordano Malispini ugyanis, ki 1276-ig vezette krónikáját, s 1281-ben halt meg: azon frissiben vehette még hírt a nálunk 1241—42-ben pusztított s világszerte »kutyafejűek« hírében állott tatároknak, kiknél a kutyai jelleg vérengzésükre vonatkozott. Mert a kutya abban az időben a vérszopók jelképe. *Canis opprobrium est hominis sanguinari* (Barthius: Aduers. Lib. XLI. cap. 9.). Malispini is ezért mondja kutyafülnek Atillát ép akkor, midõn szõrnyű vérontásait rajzolja borzalmas színekkel.

Midõn aztán, több mint kétszáz év múlva, egy velencei poéta »Attila« életét foglalja versekbe: a Malispininél említett kutyafüllel rajzoltatja meg mûve címlapjára a Flagellum Dei arczképét (l. a clichét). Mûve szövegébe pedig, a kutyafül kimagyarázására, és mert a kutya mint a vérszopók symboluma azon szelídebb korban nem él többé:² akkép veszi fel, hogy kutyától fajzott.

¹ Malispini: Istoria Fiorentina. Muratorinál: Rerum Italicarum scriptores praecipui. Mediolani, 1726. VIII. 895. Cap. XXII: »Siccome Attila uccise molti Fiorentini e dissece Firenze con grande inganno.«

² A középkori keresztyén symbolicában a kutya a hûséget és éberséget jelenti. Allegoricus képeken a híveket tarka kutyák, *Domini canes*, õrzik; a bernhardinus templomokon sok helyt láthatjuk a kutyát sz. Bernát jelszavával: ego sum *canis fidelis* ecclesiae.

Költőnk művét eddigelé az irodalomban egyesegyedül Ipolyi említé (Myth. 153) a Széchenyi-catalogus alapján; mert ő sem látta. Pedig számos kiadást ért, melyeket »Atilla bibliographiája« című, e füzetben közölt cikkemben soroltam elő. Velenczében ma is kedvelt népkönyv ez, s pl. egy 1810-ki kiadását, mely ujonnan fűzve számos példányban hevert a ponyván, 1880-ban vettem meg valamelyik calle sarkán.

Maga a vers, melyet a gyűjteményemben lévő XVII. századi példányról nyomattam le, im itt következik:

ATTILA

FLAGELLUM DEI

Tradotto dalla vera Cronica, per Roco de gli
Arminesi Padovano.

*Ove si narra come detto Attila fù generato da un Cane,
e di molte destructioni fatte da lui nell' Italia.*

IN PADOVA, ET IN BASSANO,
Per Gio: Antonio Remondini. Con Licenza de' Sup.

ARGOMENTO.

Come il crudelissimo Attila flagellum Dei, fù Generato da un Cane, e dopò la morte di Osdrubaldo Rè d'Ongaria suo Avo, scese lui alla Corona del Regno, e disposto di volere abbassare la Santa Fede di Christo, fece un potentissimo Esercito, con il quale venne nella bella Italia mettendo il tutto à ferro, e fuoco con grandissima crudeltà: Mise il campo sotto Aquilea, quale prese, e distrusse fino li fondamenti, lo stesso fece à Concordia e Trivigi, & altre Città, e luochi convicini, Giano Rè di Padova se gli oppose, e combattè con lui valorosamente, detto Attila fece un sogno, sopra quale da un suo Astrologo detto li fù come doveva essere ucciso dal valoroso Re Giano.

CANTO PRIMO.

P Oiche cantando versi dolcemente
 Possi inclinar mai l' ostinato cuore
 Di colei, che cotanto crudelmente,
 M'hà consumato nel fuoco d'amore,
 Forse otto anni cieco, e fuor di mente
 Non m'accorgendo del mio vario errore,
 Ma non più a dir d' Amor drizzerò un pelo
 Ma versi, che farò tremar il Cielo.

Forse cantando cose sì dolente,
 Come Signori adesso mi dispono,
 Si placarà nel cuore, e nella mente,
 C'havrà pietade del mio giusto sono,
 Horsù veniamo al fatto prestamente
 A sangue, a ferro, a fuoco, a horribil tuono
 A cruda, e spaventosa, e fiera guerra,
 D' Attila, che fù gran flagello in terra.

Signor io trovo, che nell' Ongaria,
 Regnava un Rè magnanimo, e potente,
 E tanta gente sotto se tenia,
 Che tutto il mondo non stimava niente,
 Rè Osdrubaldo chiamar si facia,
 Morta la moglie rimase dolente,
 Restogli una figliuola tanto bella
 Quanto è nel Ciel la matutina stella.

Cominciò forte il Padre a temer d'ella,
 Che troppo la vedea leggiadra, e viva,
 Da molti Cavalier la dama bella,
 Era mirata, nè lei non dormiva,
 Et era ne l' acerba età novella,
 Quanto importi si sà senza ch' io scriva,
 Havea di darla il Padre fisso il core,
 Al figliuolo del magno Imperatore.

Mentr' era Giustiniano Imperatore,
 Dentro a Constantinopoli con festa,
 Dar li volea la figlia grand' honore,
 Ma vedendo, che tanto la molesta
 Quel desiderio, che chiamiamo Amore
 Temendo di qual cosa dishonestà,
 Come ogni giorno si vede la prova,
 Che poche Donne buone hoggi si trova.

In una Torre la fece menare,
 E servir d' ogni cosa la fantina
 Et uffì, e buchi, e fenestre ferrare,
 Pensando fuggir quel, che'l Ciel destina
 E donzelle, e compagne li fè dare,
 Sol v' era una fenestra piccolina,
 Qual si traheva sù la vettovaglia,
 Sopra la fossa della gran muraglia.

Fermati quì, ò Lettor, e mentre leggi
 Il caso strano, horrido, e bestiale,
 Che contro la ragion, contro le leggi
 Divina, humana, & anco naturale
 Vedi commesso: per tua disciplina,
 Cogli la rosa, e lascia star la spina.

L' Infante il Cagnolin fece tenea,
 E giorno, e notte troppo accarezzava,
 Ma qual fine lasciava non vedea
 La gran ruina, che le sopraftava,
 Inhorridisco dir: la dirò netta,
 Dal Cane concepi. Oh maledetta!

Conobbe alle carezze del Cagnuolo,
 Ch' era quel c' havea la dongella grossa,
 Onde turbate il prese per il collo,
 E giù del muro il trabuccò in la fossa,
 Tant' hebbe la fanciulla estremo duolo
 Quanto maggior dolor haver si possa,
 Onde elle accorte mai l' abbandonava,
 Nè ferro in potestade li lassava.

Perche certo faria di vita priva,
 Et al Padre avisò tutto il tenore,
 Voi crederefti, ben senza ch'io scriva,
 Se ne hebbe passion, s' hebbe dolore,
 Il Ciel, le Stelle, & il Sol malediva,
 Dicendo io fui cagion di tanto errore,
 A darli come dentro dalle mura,
 Principio, e fine di tanto sciagura.

Poi la fece venir nel suo Palaggio,
 E maridolla a un nobil Cavalieri
 Ricco, e gentile, e di nobil lignaggio,
 Benche lui non la tolse volentieri,
 In questo il tempo fece il suo passaggio,
 Venne fornito il mese al parto intieri,
 E credea certo, che suo figlio fia,
 Ma presto si cangiò di fantasia.

Perche pareva mez' huomo, e mezzo cane,
 Onde ne prese cotant' ira, e sdegno,
 Che fù per ammazzarlo con sue mane,
 Ma fol tre cose il fece stare a segno,
 L'una del Rè, l' altra se lui rimane
 Herede restarà d' un tanto Regno,
 La terza fù, che innanzi a gl'occhi un specchio,
 Li misse un favio antichissimo Vecchio.

Dicendo quando la moglie, e'l marito,
 Usano insieme in atto carnalmente,
 E se a cane nessun pone il cor fitto,
 A un can, somigliaria naturalmente,
 E per cavarlo di tanto conflitto
 Narrogli di Jacobe, il qual non mente,
 Servi Laban suo barba per Rachelle,
 Che trovò astutie sì diverse, e belle.

E le bacchette di vario colore,
 Che ponea per la strada li narrava,
 E quando i buoi nel natural colore,
 E cavalli, e giumente insieme ufava,
 Tenendo fisse a quelle tutto'l cuore
 Di tal color li nati generava
 Mà se del Minotauro haveffe detto
 Proceduto haveria contrario effetto.

Cresciuto il putto in molta forza, e ingegno
 Morì il Padre Odrubaldo per ventura,
 Talche restò signor di tutto il Regno,
 Et era sì terribil di natura,
 Che facea tutto il mondo stare a segno
 Ch' ogn'huom della sua forza havea paura,
 E disposto abbassar la fede Santa,
 Adunò la sua gente tutta quanta.

Mille miglia di fiorita gente,
 Dico tutti a caval senza i pedoni
 Havea quel Rè terribile, e possente
 Con bandiere spiegate, e confaloni,

Scorrendo intorno il paese dolente,
 Facendo stragge, e gran destruttrioni,
 Per fina in Aquileja, e lì accamposse,
 Che così quella terra nominosse.

Per una donna, che tal nome havia
 Fù quella terra per nome chiamata,
 Era piena de nobil Baronia,
 Perche quando fù Troja defolata
 Molti Signor se ne fuggiron via,
 E fù da lor questa terra habitata,
 Hor Attila crudel menando vampo
 Intorno la Città fè poner campo.

Vedendo quelli dentro della terra,
 Vecchi, fanciulli, e lor tesori, e donne
 Mandò s' un' Ifoletta, che di terra
 Malgrado, hor Grado par che fì ragione,
 Poi fì dispose per forza di guerra,
 Alzar la fè di Chrifto il confalone,
 Per tutta Italia mandando invitare
 Gli Chriftiani, che li voglia ajutare.

Benche hoggi fiamo in quefti casi ftra
 In gran paura di fimil canaglia,
 Gite superbi, e miseri Chriftiani,
 Confumando l'un l'altro, e non vi caglia,
 Che'l Sepolcro di Chrifto è in man de' cani,
 Ben a quel tempo non fù tal travaglia,
 Che li buoni Chriftiani venne in foccorfo
 Per porre a gl' infedeli horribil morfo.

Una mattina nel far de l' aurora
 Col nome di GESU' fì mife in ponto,
 Gridando fangue, fangue, mora, mora,
 Con dieci milla Cavalier da conto,
 Da l' altra parte senza far dimora,
 Fù l' uno contra l' altro in campo gionto,
 Hor nobili Signor scoltate tanto,
 Sin che fta gran battaglia in verfi canto.

Quivi i Chriftiani con sì gran dannaglio
 De gl' infedeli tanta furia mena,
 E con tanto terror di ponta, e taglio,
 Ch' era la via d' huomini morti piena,
 E tanto fangue era, che quell' agguaglio,
 E un gran torrente di abbondante vena,
 E s' Attila foccorfo non li dava
 Trionfal gloria in la terra portava.

Quando che Attila vidde le fue schiere
 Rotte, e disperse, per il campo andare,
 Squarciato in mille pezzi le bandiere,
 D' un salto sul caval si lascia andare,
 Prende la lancia in tanto mal volere,
 Che tutto il Mondo pensa dissipare,
 E vien spronando a furia con tempesta
 Verso Menappo la gran lancia arresta.

Quel Rè valente, che venir lo mira,
 A tutto corso a furia s' abbandona
 Ne fulmine, ò saetta tanto gira
 Veloce quando il Ciel turbato tuona,
 Hor pien di mal voler, di tocco, e d' ira,
 Ciaschedun scuto al gran colpo rifuona,
 Quel Rè valente in tal modo l' afferra,
 Che mezo morto lo riverfa in terra.

E col Caval sopra di lui trapaffa
 Furioso, e con molti altri, che'l seguia,
 E sì pestato, e mal fiaccato il lassa,
 Che non sà lui se morto, ò vivo sia,
 Urta fra li nemici apre, e fracassa,
 E li fa far col brando larga via,
 E pria, che'l Rè Pagan monta il destrieri,
 Fù morto più di mille Cavalieri.

Pur ritornato con molto dolore
 Tener poteva a pena il brando in mano,
 Intorno a lui con strepito, e rumore
 Stava in difesa ciaschedun Pagano,
 E poi li nostri con animoso cuore,
 Tanta destruttion fè sopra il piano,
 Che teste, braccia, gambe, e membra sparte
 Si vede pieno il campo in ogni parte.

Era Menappo Rè della Cittade
 Con Antiocho suo carnal Fratello,
 Frà spiedi, lance, dardi, ronche, e spade,
 In mezo il crudo, & horribil zambello,
 E come forte crudelmente accade,
 D'un' aspra botta sopra del cervello,
 Fù ferito Antiochio con tempesta,
 Che come morto bianco in terra resta.

Fù già portato dentro della mura,
 Quel franco Cavalier così ferito,
 E per quel caso generò paura
 Al popolo Christian quasi smarrito,

Perche lui folo à la battaglia dura,
 Haveva il campo Saracin conflitto,
 Si che già ritornavano a la terra,
 Tuttavia con crudele, e horribil guerra.

Giunti a le porte, & abbassato il ponte,
 Entrar volendo i Cavalier soprani,
 Sempre con i Pagani fronte a fronte,
 Stava animofì nel menar le mani
 Credo in quel giorno ftancoffì Acheronte,
 Varcando tanta turba di Pagani,
 E che Plutone al fuon di tal rovina
 Dubitò affai di perder Profarpina.

La zuffa fì rinova, e'l grand' affalto,
 Che dentro entrar volea Pagana gente,
 Piove faette, e falfi, e fuochi d'alto
 Con un furor fì horribile, e repente,
 Che tremar fà l' infanguinato fmalto,
 E'l grido penetrar l' aria fì fente,
 E con ardita, & animofa fronte
 Stà il Rè Menappo armato a mezo il ponte.

Giunge con furia la gente Chriftiana,
 Che vien correndo in volta a la feconda
 Con lor mefchiata la turba Pagana,
 Mà il Rè Menappo, ch'è in mezo la fponda,
 Giù li trabocca nella gran fiumana,
 Che di quel ponte a furia la profonda
 Entrati i noftri a forza di battaglia,
 Montaro arditi fopra la muraglia.

Torna ciafcun Pagano fiacco, e laffo
 Ogn' huom per la battaglia afflitto, e ftanco
 Ordinando la guardia in ogni paffo
 Temendo di quel Rè gagliardo, e franco,
 E mirando de i morti il gran fracaffo
 Attila ftava sbigottito, e bianco,
 Giura di rabbia mai finir tal guerra
 Sino che la Città non fpiana a terra.

E benche il Rè Chrifftian fìa di gran cuore
 Conofce ben, che non potrà durare
 Vedendo tanta gente effer di fuore,
 Che a tutto il mondo potria contraftare,
 Fecer configlio, & in breviffime hore
 Difpofe la Città vuota lafciaie
 Più per il popol fuo, che per lui fteffo,
 A dar tal fuga in animo s'hà meffo.

Quel Rè fottil d'ingegno, alto di cuore
Statue di legni con gli elmetti in testa,
Fè metter per i merli, e per le torre,
E con tal guardia sol la terra resta,
Senza strepito alcun, senza romore,
Acciò che'l Rè Pagan, che a la foresta,
Crede, che gente sia da Piastra, e maglia,
Per diffender la terra da battaglia.

Meglio, che puote presto in un momento,
Fece poner Antioco nella nave
E tutto il resto, e diè le vele al vento,
Essendo l' aria a lor buona, e soave,
Benche pur si partisse mal contento,
Quel Rè, che di bontà pochi pari have
Pareva a lui varcando la marina
La bella terra andar tutta a rovina.

Lasciamo il Rè nella buon' hora andare,
Che più di lor non parla mia scrittura,
Al campo Saracin voglio tornare,
Ch'era di corpi horribile mistura,
Attila tutti i corpi fè bruciare
Che per usanza havea tal sepoltura,
E facea guardia intorno in ciascun lato,
Temendo ogn' hora d' esser affaltato.

Andando un giorno a spaffo un suo Barone,
Ad uccellar com'era loro usanza,
Lascia a un' uccello andar il suo Falcone,
Qual perfo de la preda ogni speranza,
Sdegnato in alto ruota, e poi si pone,
Sopra un di quelli, che gli merli avanza,
Che parean proprio huomini d'armatura,
Pronti, e parati a diffender le mura.

Ben conobbe l' astutia di Menapo, (!)
C' havea la terra al tutto abbandonata,
Lascia così l' uccello in cima al capo,
E vien correndo al Rè con l' imbasciata,
E disse la battaglia è ben in campo,
Montorno poi a cavallo di brigata,
E giunti li mostrò sopra il torrione,
A star sù l' huomo armato il suo Falcone.

Attila ch' era fottile d' ingegno,
Presto il campo si fece approssimare
Mangani, scale, e Castelli di legno,
Come volesse aspra battaglia dare

Fece tal cosa, & ogni strano ordegno
 Temendo qualche astutia singolare,
 E approssimata la crudel canaglia,
 In quattro luoghi ordinò la battaglia

Avido ogn' huom le scale a merli ponte,
 Attila primo, e poi di mano in mano
 L' effercito Pagan con furia monte,
 Tanto, ch' alla Città si vede il piano,
 Chi torna a dietro, e chi calcar si conte,
 Attila a la gran porta diè di mano,
 Con una cetta la tentò, e percuote,
 Che tutta la muraglia intorno scuote.

Tanto, che quella giù declina al basso,
 Et entra prima iniquitosamente,
 Gli altri lo seguon tutti a gran fracasso,
 A furia in fretta la pagana gente,
 Tanta ricchezza, che ogn'huom stanco, e lasso,
 Ne porta a le sue tende ch' era arente
 Steron a perder ben dieci giorni in quella,
 Città, che già fù tanto ricca, e bella.

Rubbato c' hebbe i Saracin malvaggi,
 Attila crudo con furor bestiale
 Cominciò rovinar tutti i palaggi,
 Chiese, giardini, camere, & fale,
 Quel giorno Febo non mostrò i suoi raggi,
 Pietoso fatto di cotanto male,
 Come comporti ò Maeftà divina,
 Sopra i fedeli tuoi tanta rovina.

Questo ti basti, ò Signor giusto, e pio,
 Senza più dar favor a questi cani,
 Questo dolor m' hà posto sì in oblio,
 Che par che molto dal dir m' allontanì,
 E d' un parlar in l' altro, onde son'io
 Non sò s' io ragionava de i Pagani
 O d' amor, ò di Pace, ò di battaglia,
 O de la destrution de la muraglia.

Pur hoggi mi ritorna nella mentè
 Della bella Città con compassione,
 Spianati i muri, e tutto a fuoco ardente
 Le ricche stanze, e superbe magioni,
 Poi si partir l' altro giorno seguente,
 Levando via trabacche, e padiglioni,
 Verso Concordia alta Città famosa,
 Nobile, ricca, e molto popolosa,

Qual'era d'un Signore liberale,
Benigno, giusto, e fedele Cristiano
Difeso da Galinthio è da Vitale,
Rè di Padova, che fù crudo, e inhumano,
La figlia fece morire d'un pugnale,
Perche era crudo, e perfido Pagano,
Questa chiamata fù Giustina Santa,
Come che la Scrittura aperto canta.

Difeso era costui di quella gesta,
E di molte Cittade era Signore,
Teneva in Padova la Corona in testa,
Come giusto, e fedel Governatore,
E sentendo la furia, e la tempesta
D' Attila, e della fè persecutore,
Come a Concordia il campo havea metuto,
Mise in ponto per donargli ajuto.

Rè Giano havea nome quel Rè franco,
Hor mette in pronto ciascun suo barone,
Vestito con la Croce tutto a bianco,
E bianca ogni bandiera, e confalone,
La lancia havea impugnato, e il brando al fianco
Si pose, e ardito saglie sù l' arcione,
Havendo in Christo fola la speranza
Verso Concordia venne in ordinanza.

Quelli di dentro havuta la novella,
Che il Rè Giano in foccorfo venia,
Montò ben dieci milla sù la sella
Tutta fiorita, e nobil compagnia,
Ancor restava in Cielo alcuna stella,
E già l'aurora adornata s'havia
Per fuggir dalle braccia di Titone
Quando il Rè Giano gionse è ogni Barone.

Da due lati affaltò il campo Pagano,
Da l'altra parte quelli della terra,
Venne in foccorfo del franco Rè Giano,
Battendo tende, e padiglioni in terra,
Attila armato con la spada in mano,
Senza ordinanza a furia fì differra
Non pone ordine alcun della battaglia,
Mà in frota, e fretta vien la gran canaglia.

Attila disperato crudelmente
La sanguinosa spada a due man tiene,
E regge gli occhi, e batte dente a dente,
E contra i nostri furioso sen viene,

Chi è stato mai in Vall' arfa tenga a mente
 La Val Drapeson, che pioggia mene,
 Che giù dirupan legni, e grosse piante,
 Tal facea nel venir quell' Africante.

Urta fra nostri, fere, e fora è tronca
 Non fù veduto mai tanta rovina:
 A chi bracci, a chi teste, e spalle monca,
 Chi le budelle per l' arcion declina,
 Non cura spei, ne spade, ò lancie, ò ronca,
 Tanto è guarnito d' armatura fina,
 Talche periva il popolo Christiano,
 Se non era il valor del Gran Rè Giano.

Se queste braccia, e gambe, e membra sparte,
 E che affomiglia quando Giove tuona,
 Quest' altro affembra armato il fiero Marte
 Quando, che a furia tutto s' abbandona,
 Fracassa, smembra, svena, fora, e sparte,
 Fà prove grande de la sua persona,
 E ripiglia i Christiani ardito cuore,
 E cresce la battaglia a più furore.

E se la notte poi non giunge al tosto,
 Che terminò la ciuffa perigliosa,
 Era ciascun di loro mal disposto,
 Che qual cosa seguia troppo dannosa,
 Ogn' huom dal canto suo si fù riposto,
 Con guardia grande sopra ogn' altra cosa,
 Torna i Christiani dentro delle mura,
 Gli altri hà le tende intorno la pianura.

La notte venne ad Attila in visione
 Che più di cento Torre havea disfatte,
 Castelli, Ville, e molte altre regione,
 E le persone morte, e mal menate,
 E che un Rè armato col brando al galonc,
 Stava mirando tal cose mal fatte,
 E che volea fuggir ma non potea,
 Che quel Rè franco a forza lo tenea.

E pareva negar con faccia mesta,
 Che haveffe fatto mai danno cotanto,
 Quel Rè turbato con furia, e tempesta
 Trahea la spada dal sinistro fianco
 E via dal busto gli trasse la testa,
 Attila si svegliò turbato, e stanco,
 E più smarrito per l' alba vicina,
 Che all' hor quasi ogni fogno v' indovina,

Áttila (!) havea nel campo un' Indovino,
Che conoscea i pianetti tutti quanti
D' ogni celeste segno il suo domino,
E faceva gran cose con incanti,
O che la forza sia del troppo vino,
O la credenza sciocca de ignoranti,
Che credono a pronostici, e le sue carte,
Benche sia fiata pùr verrà da l' arte.

Presto Attila chiamò costui davante,
E li contò l' insonio; che havea fatto,
Fisso in la faccia il mira il negromante,
E poi si parte all' hora ditto, e fatto
Compaffa sfere, e bagatelle tante,
E s' imagina presto, e torna ratto,
Et ad Attila stando inginocchione,
Incominciò così fatto sermone.

Signor io trovo con la mia ver' arte,
Che tù diè molte terre conquistare,
E de l' Italia più di meza parte,
Ville, e Castelle tutto rovinare,
Mà un Rè feroce armato, un novo Marte
Ti diè dal busto il capo via troncàre,
Benche non posso veder con mia arte,
Quando esser diè, ne manco in quala parte.

Quel Rè, che viene davanti alle schiere
Sempre a prima battaglia sopra il piano,
Colui farà, che ti diè far cadere,
Il capo altiero del busto lontano,
Attila disse, ben mi par vedere,
Che sempre primo fù il franco Rè Giano,
Ma farà falso, e contrario al tuo dire,
Che io farò quel che lui farò morire.

Levate presto in pena della testa,
E fà non più ti senta a strologare,
Ebri ignoranti, che quando si desta
Quel che si fogna voglion predicare,
E quando il Ciel tanta gratia li presta,
Che delle mille una habbia a indovinare
La fama vola a l' una, e l' altra sfera,
Che come favi son tenuti in terra.

Ben presto si parti il vecchio indovino,
Hor torniamo al valoroso Giano,
Che dentro era con Pierone Altino,
Conte famoso, e Cavalier soprano

L' alba già riluceva è il bel mattino,
 Che tutto intorno lampeggiava li piano,
 Quando li franchi Cavalier di vaglia,
 Ordine danno a la crudel battaglia.

La prima schiera guida quel Pierone,
 Il Vice de la terra la seconda,
 Spargono al vento il bianco Confalone,
 E come Mar foave batte l' onda,
 Rè Giano terzo famoso Barone,
 E tutto il resto par, che il Ciel profonda,
 E trema il monte, il piano, e la marina
 Ucita non fù mai tanta rovina.

Da l' altro lato Attila le fue schiere
 Và ordinando valorosamente,
 Spiegate à l' aria mostra le bandiere,
 E gran contrasto, e gran rumor li sente,
 Hor son giunti alla zuffa, alle frontiere,
 L' un campo l' altro hormai vicini arente
 Con grido sì diverso, e sì profondo,
 Che par che a terra venga tutto il mondo.

Di Santa Croce il vero Confalone
 Rè Giano fà piantare in mezzo il campo,
 La prima schiera move il Rè Pierone,
 E v' à trà gli nemici ardito, e franco,
 Urta, e fracassa a tale destruttione,
 Che tutto h' à rosso il vestimento bianco,
 Par che tutta la faccia avvampa foco,
 Ogn' huom davanti fugge, e li dà loco.

Aromanas Cumano, che h' à veduto
 Quel Rè Pierone far tal destruttione,
 Vien da traverso con un ferro acuto,
 In cima della lancia il can fellone,
 Presto il Rè Giano mise sotto il scuto,
 E schivò il colpo, e la vita al barone,
 E non essendo quel buon Conte accorto
 Rimanea dal Pagan sul campo morto.

La lancia in quattro pezzi li differra,
 Si volta Giano con la spada in mano,
 E proprio a dritto in mezzo l' elmo afferra,
 Che mezzo il capo, e 'l braccio andò nel piano
 Hor si rinova la stupenda guerra,
 Che 'l Vice Cordas Cavalier soprano,
 S' hebbe per sorte in Attila scontrato,
 Che l' uno, e l' altro traboccò nel prato.

Presto rizzati i Cavalier di vaglia,
Si vanno adosso iniquitosamente,
Attila adosso il Vice Rè si scaglia,
E menogli à la testa di un fendente,
Sbriscia in la spalla, e ne porta la maglia,
E mezo, e più il spalaccio parimente,
Non si fmarisce il Franco Christiano,
Ma mena iratamente ad ambe mano.

Giunge la spada ne l' elmetto un poco,
E se 'l giungeva à mezo della testa
Era finito a quel fol colpo il gioco
Calò la spada con tanta tempesta,
Che via strisciando andò spargendo fuoco
Attila quasi sbigottito resta
Frà se disse faria questo il Barone,
Che mi fè fare la strana visione.

Stava gran turba intorno de i Pagani
Quando Attila gridando iratamente
Prendente questo Cavalier soprani,
E così fù fatto subitamente,
Legato stretto per piedi, e per mani
Il Vice Rè della terra potente
Rimase in terra ov' era Contatello
A far la guardia del forte Castello.

Era quel Contatello valoroso
Cugin del Vice Rè franco, e soprano,
E vedendo nel campo sanguinoso
Frà tanta turba preso il suo germano,
Con quattro mila a furia s' hebbe mosso
In ordinanza sopra di quel piano
Lascia la terra senza guardia alcuna,
In arbitrio, e in poter de la fortuna.

Intra con furia il franco Contatello
Dov' era preso il Cavalier di vaglia,
E mena il brando in tal furia, e flagello,
Che ruppe piastre, e squarcia lama, e maglia,
Hor giunge il resto nel crudel zambello
Hor se rinforza la crudel battaglia,
Riscosso il Vicerè montò in arcione,
Pregando leva in alto il Confalone.

Qual' era stato forse un' hora al piano,
Hora fà in aria sventolar la Croce,
Hor si rallegra ciaschedun Christiano,
Al contrario il Pagan si strugge, e coce,

Si ftinge alla bandiera il forte Giano,
 Che troppo è la gran turba alpra, e feroce,
 Che ad hor ad hor giunge Pagana gente,
 Talche forza è tirarfi finalmente.

Pur combattendo fi tira alle mura
 Attila disperato han sempre al fianco
 Sempre fi segue per quella pianura:
 Ma Giano, il Contatello, e il Vice franco,
 Stà in capo il ponte con fronte sicura,
 Già non affembra alcun laffo, ne franco,
 Ma soli, e scuto tutti li Pagani,
 Più che fù a salvamento li Christiani.

Attila disperato, che non puote
 Fornir l' intento fuo stava iracondo,
 Fa guardia grande far tutta la notte,
 Temendo di quel Rè, ch' è fior del mondo
 Vede le genti fue fiaccate, e rotte,
 E quasi un terzo disperse in profondo
 Da disperato, il campo caccia arente,
 Per dar battaglia nel giorno seguente.

Vede il Rè Giano, che non può durare,
 Contra di tanta turba Saracina,
 Fece configlio di fuggir al mare,
 E non tardar all' alba matutina,
 Tutti d' accordo cominciò a varcare
 Col nome di GIESU' per la marina,
 Attila accorto effendo di fuo scampo
 Intrò ne la Città con tutto il campo.

Gettando, e saccheggiando tutto a fuoco
 La Città magna con gran distruttione,
 Poi fè drizzar il campo à poco, a poco,
 Verfo i monti di Feltre, e di Bellone,
 E distrusse d' intorno in ogni loco,
 Afolo, e Uderzo, e un giorno il campo pone
 A Trevifo Città detta amorofa,
 Ch' era di nobiltà molto famofa.

Fuggiti al mare quei, ch' era di dentro,
 Non potendo a tal furia contraffare,
 Attila fino sopra il fondamento,
 La fece tutta per terra fpianare,
 Hor ritorniamo a chi non vale al vento,
 Nè vò folcando il periglioso mare,
 Rè Giano dico, e il buon Conte Pierone,
 Verfo d' Altino vanno, e ogni barone.

Benche Cardiva all' hor era appellata
Perche fuggendo le persone al mare,
Da la forza di Attila smisurata,
In poco tempo l' hebbe a fabricare,
Hora il Conte Pieron facea tornata
Per voler sua Città fortificare
Ch' era stato a Concordia a dargli ajuto,
Come potete a pieno haver sentuto.

Giunti in Altino i franchi Cavalieri,
Attila dietro alla Città venia,
Con numero infinito di guerrieri,
Che 'l campo dieci leghe, e più tenia,
Rizzò trabacche, e padiglioni altieri,
Predando intorno ciascheduna via,
Uccidendo fanciulli, e vecchi, e donne,
Ch' era a vedere una gran compassione.

Quelli di dentro sentendo il romore,
Fuggir lor donne, e lor thesori al mare,
Poi faltar fuora con molto valore,
E vien il campo Pagano affaltare,
Rè Giano franco, & animoso core,
Avanti a tutte le sue schiere appare,
E vien correndo con la lancia in resta,
Spronando a tutta briglia con tempesta.

Attila il vidde, e 'l hebbe conosciuto,
Sprona il cavallo con la lancia in resta,
Venir chiuso, e ferrato sotto il scuto,
Tal che facea tremar la gran foresta,
Ogn' uno al suo Signor dimanda ajuto,
E si vien a scontrar testa per testa,
E i tronchi delle lance andorno a vollo
A rimirar i raggi al biondo Appollo.

Poi si voltarono con le spade in mano
Per darli morte molto inanimati,
Attila, e il franco valoroso Giano,
Menando colpi crudi, e disperati,
Talche facean tremar d' intorno il piano,
Quando menavan li brandi azzalati;
Hora il Rè Giano con furor diverso,
Mena al nemico al capo di traverso.

Quel vidde il colpo, e con furor li getta,
Per ripararli al collo del destriero,
Gionge la spada a guisa di saetta,
E pose in terra ben mezzo il cimiero

Preſto ſi arriccìa per farne vendetta
 Il Pagan tutto diſdegnòſo, e fiero,
 E mena con tal furia, e tal rovina,
 Che fu le groppe del deſtrier l' inchina.

A gran corſo il caval ne v`a pel piano,
 E ne porta il Signor fuo tramortito,
 Tanto, che molto al nemico è lontano,
 Prima, che ſ' habbia al tutto riſentito,
 Attila più non teme quel Rè Giano,
 Credendo al tutto haverlo ſbigottito,
 Dicendo il fogno reſter `a fallace,
 Perch' io lo prenderò come a me piace.

E non ſi cura più quel ſeguitare,
 Eſſendo ſera fece dar raccolta,
 Hora il Rè Giano ſ' hebbe a riſvegliare,
 E con furor al nemico ſi volta
 Vede li ſuoi nella Città tornare,
 Avampa d' ira, e di vergogna molta,
 Era diſpoſto a Padova far ritorno,
 Prima che n' apparisca il novo giorno.

E d' Attila ſi verrà a ritrovare
 A corpo, a corpo gioſtrerà con lui,
 E mai ne pace, `ò tregua voler fare,
 Fin che non vinca, `ò mora tutti dui,
 E non potendo a tanti contraſtare,
 Fè fuggir tutti i Cittadini ſui,
 Verſo Rivo alto ch' adeſſo ſi appella
 Rialto dentro di Venetia bella,

E fece molti luoghi da habitare,
 Al longo l' Iſoletta ſopra il piano,
 Muran, Torcello, e Mazorbo ful mare,
 In Birri, in Canareggio al doſſo altano
 A Santa Ternita molti hebbe a ſtare,
 Fece a San Geremia Brondolo, e piano
 Caſe di paglia, e di legni, e conzava
 Meglio, che puote ogn' huom ſ' accommodava.

Poiche è partito il grande, e il piccolino,
 Verſo di Padova va il popol Chriſtiano,
 Ringratiando il Signor' IDDIO Divino,
 Facendo gran conſiglio il forte Giano,
 Attila entrato a furia dentro Altino,
 Tutto diſperſo lo fè andar al piano:
 Poi radriſſata la Pagana ſchiera,
 Verſo di Padova voltò la bandiera.

Rè Giano gionto in Padova a falvamento,
 Con tutta quanta sua fiorita gente,
 Sù per le mura li stendardi al vento,
 Si vedea fventolar foavemente
 Ogn' huomo allegro fi stava contento,
 Che la moglie, e i figliuoli non havea a rente:
 Ch' erano con la Padoana Regina,
 Com' hò detto in Rialto alla marina.

Attila gionse, e meffe il campo intorno
 Disposto gettar Padova tutta in terra,
 A ponte Corvo proprio a mezo il giorno
 Trabucche, e Padiglion stende, e differra,
 Rè Giano franco Cavalier adorno,
 Và provvedendo per tutta la terra,
 E dove è più pericoloso il loco,
 Pietre vi pone, e travi, e folfo, e foco.

Rè Capitano un Conte di Pavia,
 Detto Almerigo, e havea gente Lombarda,
 Tutti credean nel Figliuol di MARIA,
 Gente di fatti animosa, e gagliarda,
 Hor da due lati de la terra uscìa,
 E sù le mura con terribil guarda,
 Stava il resto col popol tutto quanto,
 Come vi seguirò ne l' altro canto.

KOCSI CSERGŐ BÁLINT LEVELE GÁLYARABSÁGÁBÓL.

Kelt Nápolyban, a Sz. Klára gályán, 1675. év június 6-án.

Kocsi Csergő Bálintnak, a pápai evang. reform. iskola rectorának a gályáról hazájába küldött levelei közül eddig csak egy ismeretes; Szilágyi Sándor tette közzé a Sárospataki Füzetek 1863. évfolyamának 756—758. lapjain. Itt közlök egy másikat. Amaz a Sz. Januarius gályán kelt 1675. október 5-én¹ s csak másolatban van meg a nagy-kőrösi ref. egyház anyakönyvében, ezt Kocsi a Sz. Klárán írta 1675. június 6-án, valószínűleg a pápai egyház vezérferfiához. Hol lappangott másfél száz esztendeig, nem tudom; Kerekes Ábel Szászvárosról 1811. decz. 15-én kelt levelében küldte meg Pápára Tóth Ferenczhez — a mint ezt a levél aljára Tóth F. sajátkezűleg feljegyezte, — a kinek kézírataival 50 évvel később a Nemzeti Muzeum könyvtárába került,

¹ »Ad Neapolim ex Galera s. Januarii 5 octobris.« Szilágyi ezt veti utánna: »Melyik itt a két hónap közül az elfogadandó, ítélje meg a t. olvasó.«

a hol most a kéziratár 936. Fol. Hung. II. köt. fol. 38. található. Kétségen kívül eredeti; Kocsi jellegzetes, szép vonásai határozottan felismerhetők rajta, habár az írás nem is oly gondos, mint a nyugalom és béke napjaiban készült egyéb feljegyzésein. A félvnyi papír, a melyre írva van, erősen vizfoltos, kissé rongált; egyik szélén metszés látszik.

*Pacis et consolationis spiritum cum humilium
servitiorum recommendatione.*

Viri generosi! 17. Maii velenczések kezéhez, azoktól kegyelme-tekhez küldött leveleimből megérthette volna kegyelme-tek állapotunkat; de mivel bizonytalan, ha azon leveleim kegyelme-tek kezéhez jutottanak-e, avagy nem, újabban azon dologról írok kegyelme-teknek.

Mi Leopoldbúl, Berencsbúl, Komárombúl — siralmas rabságunk után — numero negyvenegy személyek siralmasabb rabságra kihozatánk édes hazánkbul és behozattunk szintén Olaszországnak Neapolis városaig, az hol (minek utánna sok nyomorúságok után úgy mint: az úton való fáradság, gyaloglás, éhség, vereség, szomjúság, testünkben való sérelem, némelyeknek halála — még csak fél napot is az szárazon nem engedtetett volna lennünk) mindjárt az hatalmas hispaniai Carolus 2-dus király gályáira hajtattunk azon kapitány által, mely újonnan fogadott haddal minket szintén ide kísért Morván, Austrián, Stirián, Carniolián és az velenczei tengeren meghordozván. Az gályákra pedig osztattunk volt numero harmincz personae, de egyikünk harmad, avagy negyed nap meghal az ispotályban: Gömörvármegyéből napragi predikátor. Az úton is Aversában Kálnai és Malomsoki Capracoraban meghalnak. Az szertelen nyomorúságot elunván penig, hárman közülünk magokat félre vették. Theate városában ismét in provincia Apennin, seu regni Neapolitani hatan hagyattanak: Miskolczy Mihály füleki, Czeglédi Péter lévai — láboknak a vasaktól rothadásig és talám Miskolczy Mihály részéről az elmetszésig, avagy elszakadásig kisebesedése miatt; Harsány István rima-szombati — betegsége, köszvénye és egyéb az úton való sanyarúsága miatt; Kóródi János csöglei, Szecsei János sági, Huszti Mihály — erőtlenségek miatt. Ezek életetről és halálukról még semmit nem tudunk; hanem még itt élünk 29 személyek. Nevezet szerint penig itt vannak és élnek: Séllyei István pápai, Bátorkeszi István veszprémi, Szilvási István császári, Komáromi István ácsi, Ujvári János eörsi predikátorok az többivel együtt, az feljebb megválasztott személyeken kívül. De élnek s élünk siralomban, rettegésben, minden dolgoknak szükségében, mivel még Tergestumban, avagy Carnioliának az tenger partján levő városában az följebb megírt kapitánytól esztendei rabságunkban megmaradt ruháinktól és költségünktől teljességesen megfosztattunk; az hol az vitézségnek felvételével is vereséggel próbáltattunk és kényszerítettünk.

Érti kegyelme-tek siralmas állapotunkat: az Istennek irgalmasságára kérjük azért KeGYelme-teket, hogy öfelsége előtt igyeközzék és törekedjék ez siralmas állapotunkból való kiszabadulásunkra és egyszersmind ez nyavalyás állapotunkban való szegény életünk tápláltatása végett

való alamizsnának, költségnek vagy az velenczések, vagy mások által jó módjával kezünkhez szolgáltatására. Mely ebbeli kegyelmek istenes jó akarátja Isten előtt kedves áldozatul legyen.

Az szegény atyámat ez levelemben megírt állapotunkról tudósítsa kegyelmek.

De reliquo divinae protectioni vos recommendant

Ad Neapolim ex mari Mediterraneo

Galera Sanctae Clarae A. 1675. Junii die 6.

Fidem et conscientiam bonam adhucdum retinentes et ad extremum retinere parati et studiosi captivi ex Hungaria pro nomine Christi et

Valentinus Kocsi
praesentium exhibitor.

MOKOS GYULA.

PÉCZELI JÓZSEF KÉT UTLEVELE A KÜLFÖLDI AKADÉMIÁKRA.

Péczei életéből tudjuk, hogy egyike volt azoknak a tudomány-szomjas ref. ifjaknak, a kik tanulmányaik öregbitése végett huzamos ideig tartózkodtak külföldi akadémiákon. Ebben az időben, de még később is, a külföldi tanintézetek látogatása a legfelsőbb kormányhatóság engedélyétől függött s annak ellenőrzése alatt állott. Ily engedély nyérése, különösen a nem róm. kath. ifjak részéről, nem tartozott a könnyebb dolgok közé. Az illetőnek bizonyítványokkal kellett igazolnia erkölcsi és politikai kifogástalan magatartását, valamint tanulmányaiban tett előhaladottságát s csak ha ezek ellen kifogás nem volt emelhető s ha továbbá az országgal, melyben a látogatandó akadémia feküdt, a mi országunk barátságos, békés viszonyban élt: kapott utlevelet egy esztendei érvényességgel, a melyet az útjába eső harminczadoknál, határszéli rendőrségeknél fel kellett mutatni, láttamoztatni s végül, hazatértekor a kiállító helytartótanácsnak visszaszolgáltatni. Ha a két állam közti jó viszony időközben felbomlott, a kormánynak jogában állott az illető tanulót hazaparancsolni, egyébként pedig ott maradását az akadémia előjáróságának bizonyítványaival támogatott folyamodványára az év leteltével meg is hosszabbíthatta.

Az itt közlendő két utlevél ilyen engedélyeket ad Péczelinek és pedig az egyik, 1781. jan. 8-án kiállítva, a genfi akadémián való tartózkodásának meghosszabbítására, — a másik, 1783. ápr. 28-án kiállítva, tanulmányainak az utrecht-i egyetemen való folytatására.

I.

Nos. Praeses et Reliqui Sacratissimae Caesareo-Regiae et Apostolicae Majestatis Consilii Regii Locumtenentialis Hungarici Consiliiarii; Harum tenore notum facimus, quibus expedit universis: Quod cum

Sacra Caesareo-Regia Majestas Dominus Dominus Noster clementissimus Juveni Josepho Péczely ex Comitatu Abaujvariensi oriundo, Helveticae Confessioni addicto, et in *Academia Genevensi* Studiorum Theologicorum causa actu commoranti ad humillimam ejusdem Instantiam, Benignum super unius Anni adhuc ibidem mora indultum, hac tamen sub conditione et lege: Ut idem supplicans, in exteriorum Principum, Suae Caesareo-regiae Majestati Amicorum, aut Confoederatorum, vel etiam Neutralitatem amplectentium Ditionibus se contineat, et extra has egredi nullatenus praesumat, seque occasione reditus sui coram Consilio hoc Regio Locumtenentiali indispensabiliter sistere teneatur, post unius vero Anni expletam moram, si ibidem ulterius morari cuperet, pro benigno ulteriori eatenus Regio Indultu Instantiam suam rursum cum specifica, in qua nimirum supra attactorum Exterorum Principum Suae Majestati Caesareo-Regiae Amicorum aut Confoederatorum, vel etiam Neutralitatem amplectentium provincia et loco hucusque substituerit, imposterumque degere cupiat? Expressione, renovare teneatur, clementer concessisset et eidem necessarias eatenus Passuales per Nos extradandas Benigne resolveret; Hinc Nos etiam necessarias ejusmodi Passuales attacto supplicanti, sub lege et conditionibus praescriptis per supplicantem quam exactissime observandis praesentibus extradandas, ac praeattactum Benignum Indultum Regium omnibus et singulis, quorum interest, nominanter vero Tricesimatoribus ad Confinia Regni hujus constitutis, praesentesque visuris ac lectoris fine eo significandum esse duximus: Quatenus praenominatum Josephum Péczely in Academia Genevensi constitutum, erga harum, aut refors aliarum super ulteriori, ultra unius videlicet (uti praemissum est) Anni spatium mora a Sua Majestate clementer concessarum productionem ac sufficientem in eo: quod non in aliis exteriorum Principum, quam eorum, qui Suae Majestati Amici, aut Confoederati vel etiam Neutralitatem amplexi sunt, Ditionibus substituerit, et moratus fuerit, Legitimationem in Regnum hoc Hungariae libere redire sinant, harumque Passualium occasione Reditus sui Productionem, ac praedeclaratam Legitimationem praefati Regii Tricesimatores ad Confinia hujus Regni constituti Syngrapha et Sygillo propriis subsignando fidedigne testentur, Praesentibus perlectis Exhibenti restitutio. Datum ex Consilio Regio Locumtenentiali Hungarico Posonii Die Octava Januarii, Anno Domin. Millesimo Septingentesimo Octuagesimo Primo celebrato. — Comes Georgius Fekete m. p. Franciscus Skerlecz m. p. Ludovicus Boros m. p. (Középén a helytartótanács nagy ostyapecsétje.)

II.

Nos Praeses et Reliqui Sacratissimae Caesareae et Regio-Apostolicae Majestatis Consily Regy Locumtenentialis Hungarici Consiliary Harum tenore notum facimus quibus expedit Universis: Quod cum Sua Sacra Caesareo-Regia et Apostolica Majestas Dominus Dominus noster Clementissimus Juveni *Josepho Péczely* Theologiae-Studioso Helveticae Confessioni addicto ex Comitatu Abaujvariensi oriundo et in confoede-

rata *Academia Ultrajectina* Studiorum causa actu commoranti, ad humillimam ejusdem Instantiam Benignum super unius Anni ibidem adhuc vel in vicinis Academiis mora indultu hac tamen conditione sat. sat. (A hivatalos stylus ugyanaz, mint az előbbiben.) Datum ex Consilio Regio Locumtenentiali Hungarico Posony. Die vigesima octava Mensis Aprilis, Anno Domini Millesimo Septingentesimo Octuagesimo Tertio celebrato. — Comes Joannes Csáky m. p. Franciscus Skerlecz m. p. Michael Preszeker m. p.¹

ILLÉSSY JÁNOS.

NAGY IGNÁCZ ÖNÉLETRAJZI ADATAI.

Életirási adatok. Pest, 1841. május 16-ikán.

Születtem nemes szüléktől 1810-ik évi október 7-ikén Zalamegyében Keszthelyen, hol atyám tisztartója volt Fesztetics György grófnak, honnan utóbb hasonló hivatalban kir. kamrai szolgálatba lépett. Tanulmányaimat Gyöngyösön, Ujvidéken, Baján, Pécsen, Budán és Pesten a magyar kir. tud. egyetemenél végzém 1831-ben, mely évi október 10-ikén Budán a magyar kir. udv. kamra szolgálatába léptem, s ott fokankénti előléptetés után jelenleg ingrossista vagyok. Első ifjúságomban, 12 — 13 éves koromban Klopstock, s utána mindjárt Schiller művei bilincseltek le egész figyelmemet, mely folyvást elég táplálékra talált a német irodalom tág mezején; a magyarral 1830-ban kezdék először megismerkedni Kisfaludy Károly Aurórájában s az ifjúság egész hevével vetém magamat jelesb íróink munkáinak megismerésére; német dolgozataimat, melyek költeményekből s beszélyekből állottak, azonnal megsemmisítém, s csekély erőmet 1833-ban a magyar irodalomnak kezdém szentelni, részint fordítások, részint eredeti dolgozatok által, melyek többnyire folyóiratainkban jelentek meg. 1836-ban Munkácsy Jánossal kötött szerződés mellett a »Rajzolatok«-at szeptember 1-sejétől december végéig függetlenül szerkesztém, segéd nélkül egyedül; 1837 elejétől fogva sajátommá kellett volna a nevezett divatlapnak válni; de Munkácsy adósságokkal megterhelve, miket szerződésakor előttem eltitkolt, akará a lapot nyakamba kötni, s e szerint szerződésünk leglényegesebb pontjait megszegé, én pedig a lapról lemondani kényszerültem, miután azt 4 hónapig ingyen szerkesztém! 1837-ik évi márczius 20-ikán mind segédszerkesztő a Jelenkor mellett szerződésre léptem Helmezyvel s azóta Spanyolországot, Angliát és Franciaországot fordítom s a »Budapesti naplót« írom. 1839-iki áprilban »Szinmütár« czím alatt saját költségemen drámagyűjteményt indíték meg, melyből maig 20 füzet jelent meg. A nemzeti almanach 1841-iki kötete kiadásában 1840-ben, mint az almanach-társaság jegyzője résztvettem, és ugyan 1840 szeptember 5-dikén a magyar tudós-társaság levelező tagjává választat-

¹ Mindkét irat az Orsz. Levéltárban. Limbus XVIII. század III. sor.

tam meg. Mi magános viszonyaimat illeti, csak azt jegyzem meg, hogy 1833-ban szüleim tudta nélkül sőt egészen akaratjok ellen nemes Halmy Karolinával házasságra léptem, s ámbár 1834 közepéig egy fillér biztos jövedelmünk sem volt, mégis maig legnagyobb boldogságban élünk, mi azt tanusítja, hogy a szülék ne avatkozzanak gyermekeik nő- vagy férjválasztásába.

E lépésem miatt atyám holtáig neheztelt rám, mi nekem elég fájdalmasan esett, mert nőm mind születésre, mind nevelésre egyenlő volt hozzám, s még abban is összeillettünk, hogy pénze se neki se nekem nem volt. *Nagy Ignác*, a m. t. társ. l. tagja.

Nagy Ignác irodalmi bevételei saját összeállítására után.

1842

Színműtári haszon	180	frt	—	kr.
Jelenkori díj	480	»	—	»
Athenaeumi díj	311	»	19	»
St. Roche fordítása	140	»	—	»
Tisztujtási száz arany	450	»	—	»
Emlényi díj	30	»	—	»
Apróságokból	10	»	—	»
Összeg:	1601	frt	19	kr.

1843

Színműtári haszon	250	frt	—	kr.
Beszélyeim haszna	280	»	—	»
Jelenkori díj	480	»	—	»
Tisztujtásért a színházról	170	»	—	»
St. Roche fordításáért	208	»	—	»
Regénytári perczentek	49	»	—	»
Emlényi díj	55	»	—	»
Életképekből	157	»	—	»
Torzképek 1., 2-ik kötete	200	»	—	»
Összeg:	1849	frt	—	kr.

1844

Jelenkori díj 1/2 évre	240	frt	—	kr.
Hirharangi díj 1/2 évre	300	»	—	»
Színműtári haszon	150	»	—	»
Torzképek 3, 4-ik kötet	200	»	—	»
Torzképek 3-ik kiadásának jav.	48	»	12	»
Hajdan és most 2 kötet	200	»	—	»
Magyar Titkok 8 füzet	800	»	—	»
Életképekből	80	»	30	»
Tisztujtás két kiadásából járó haszonharmad	105	»	13	»
Pesti Dívatlapból	55	»	—	»
Fordított Anekdótákért	40	»	—	»
Mindenféle apró fordításokért	60	»	—	»
Összeg:	2328	frt	55	kr.

T e h á t :

1842-ben	1601	frt	19	kr.
1843-ban	1849	frt	—	kr.
1844-ben	2328	frt	55	kr.

Három évi összeg: 5779 frt 14 kr. ezüstben.

E mellett mind ennap 8 órától 2-ig a kamaránál dolgoztam évenként 450 pengő frt. díjért. E három év alatt e Takarékpénztárba tettem 1200 frt. ezüstben, könyvekre költöttem 600 frt. pengőt; a többi pénz pedig háztartásomra ment el, s e mellett még az életnek is meglehetősen örvendtettem. Ezt azért jegyzém föl, hogy kitűnjék, mikép az ócsárlott magyar irodalom is el tudta embereit tartani, azokat tudniillik, a kik dolgozni akartak. Pest, decz 30-án 1844. *Nagy Ignác*z.

Az akadémia levéltárából. — Közli

SZILY KÁLMÁN.

ATILLA BIBLIOGRAPHIÁJA.

— Első közlemény. —

E füzetben az Atilla-kérdés kerülván szóba, alkalmoszerűnek tartom közzétenni a hun királyra vonatkozó könyvészeti jegyzeteimet. Lajstromom kétségkívül nem teljes, mert egy világtörténelmi nagy alak bibliographiája, mint üttörő munka, nem merítheti ki tárgyát. Már pedig az egyetemes irodalomban eddigelé még csak számbavehető kísérlet sem történt Atilla bibliographiájának összeállítására. Meuselius (*Bibliotheca Historica*. Lips. 1790) 12 szerző, Valentinelli (*Bibliografia del Friuli*. Venezia, 1861) 23 szerző idevágó művét ismerteti; az előbbi igen alaposan, az utóbbi hibákkal zsúfoltan. Chevalier (*Répertoire des sources historiques du moyen âge*. Paris. 1877—1883. I.), Ruelle (*Bibliographie générale des Gaules*. Paris, 1880) és Pohler (*Bibliotheca historico-militaris Cassel*, 1887) fél-féloldálnyí összeállítása, még kevésbé számít, mint az előbbiek. Úgy-hogy könyvészeti munkákból egyetlen teljesen szabatos könyvczímert sem nyerhetvén, e cikk összeállításában, saját jegyzeteim kívül, semmi előmunkálatra nem támaszkodhattam.

Az egyenesen Atilláról szóló könyveken kívül, csak azokat vettem itt tekintetbe, melyekben lapfő vagy rubrum emlékezik Atilláról. E szerint pl. a *Corpus Script. Hist. Byz.*, Pertz *Monumentái*, Baronius *Annalesei*, a Bollandisták, Du Chesne, Bouquet és más gyűjteményes nagy munkák, mivelhogy rubrumaik csak fejezetszámok, melyekben ennélfogva nyoma sincs Atillának: lajstromomban nem említettnek. Az ezekben foglalt, Atilláról szóló írók: Procopius, Prosper, Idatius, Paulus Diaconus, Comes Marcellinus, Gregorius Turonensis, Flodoardus stb. stb. — különben is könnyen föllelhetők akár az egy Thierrynél az idézetekben. Míg az én jelen dolgozatomnak épen az a célja, hogy az elszórt, együtt sehol föl nem található művek ismeretére kalauzolja a kutatókat.

A magyar krónikák kézíratainak lajstromát szintén azért mellőztem, mert együttesen megkapható ismeretes kézikönyvekben, és mert gazdálkodnom kell a térrel. A nyomtatott művek különböző kiadásait is, pusztán csak térkímélés végett csoportosítottam egyetlen szám, és pedig az általam ismert legrégibb kiadások évszáma alatt.

Ha fontolóra veszem, irodalmunkban rendszerint minő szegényes anyagkészlettel szóltak eddig Atilla életéről s ha megtekintem főképp a legközelebb közzéteendő második közlemény adatait, melyek ismeretével Thierry is nagyon gazdagíthatta volna mondáinak anyagát: azt a fáradságot a mit gyűjteményem átnézésére, s annak pótlására fordítottam, nem tartom kárbavesztettnek. Egyébként is régi módszerem, hogy fölvetv tárgyamnak először is összes irodalmával ismerkedem meg, mert a nélkül, nézetem szerint, alapos, önálló véleményt nem adhatunk.

I.

KÉZIRATOK.

1.

Iuenci Celij Calani Dalmate hiftoria de Athila hunoꝝ rege jncipit.
Kezd.: »Hvnni qui et auares nũc autem vngari || in ultima meo-
thida quae palus est scitharum || habitauerunt |«

Végén: »in fenatu acceptis uulneribus cõ || foffus interijt —
Deo Gracias.«

* Az *escoriali* kir. könyvtár XV. századi díszes hártya-codexe. A 4-rétű gyűjteményes codex 39—46. leveléig terjed; könyvtári száma Plut. III, arm. g. nro 18.

2.

Iuenci CELLĪ Dalmatae Attila, conuerſi ex Graeco in Latinum,
a Pontico BELVĪNO.

* A *milanói* Ambrosianában V. ö. Epistola Pii Nicolai Garelii, ex Diurnis Trevoltianis 1715. mens. Octobr. art. 134 I. M. Bel: Adparatus ad Hist. Hung. Psonii, 1735. Dec. I. Mon. III. a praefatio után. Ugyanez lesz azon »Attilae historia, codex pergam.« melyet említ az Index MSS. Latinorum Bibliothecae Ambrosianae Mediolani. De Montfauconnál: Bibliotheca Bibliothecarum Manuscriptorum Nova. Parisiis, 1739. I. 508.

3.

Juveni Coelii Calani Dalmatae de Athilae Vita.

(*Velenczében?*) Cod. ms. a Nicolao Claudio Fabricio de Peirese inventus et ablatus, Venetiis.

* »Il Giustiniano . . . parla di Celio Calano con tali sentimenti: »Juven-tius Celi Athilae vitam ex Prisci & Jordanis Historia excerptam (is fuit magister epistolarum Theodosii junioris, & ad ipsum Athilam legatus) ceteris, ut mihi quidem videtur, diligentius scripsit.« Fu stampata la prima volta in Venezia in fine delle Vite di Plutarco, presso il Pincio nel 1502. per opera di Girolamo Squarciafico. Tuttavia circa il 1600. era così rara, che il Peireschio la tenne per inedita, per quanto abbiamo dal Gassendo: »Quum anxie requisisset ex Paulo Servita, ex Scaligero, ex Casaubono, ex eruditiss aliis, ecquid novissent de Juventio Celio Calano Dalmata, cujus Codicem ms. de Athilae Vita Venetiis asportaverat; is ut ederetur, animum applicuit.« Vit. Peiresch. pag. 50.« Lásd Marco Foscarini: Della Letteratura Veneziana. Padova, 1752. 2-r. I. 247.

4.

Attilae Regis Hunnorum Vita à Juuentio Cēlio Callano Dalmata defcripta, ch. 4.

* *Pádovában.* »Huius exemplar vetustum in Bibliotheca Joan. Rhodii: ex quo aliisqu; eiusdem notae Autorem correctissimum emittemus.« Bibliothecae Patavinae Manuscript. publicae et privatae. Studio et opera Jacobi Philippi Tomasini. Vtini, 1639. p. 127. nro 3.

5.

Attila Hunnorum Rex Juuency Caelŷ.

* A *római* Bibliotheca Vaticana 5263. sz. codexe. Mely korból való, nem tudom, mert a codexet nem láttam, s ezímet csak a könyvtár olvasószobájában lévő régi kéziratú lajstromból (Index Inventarii Cod. MSS. Bibliothecae Vaticanae. 1632—1637) írtam ki.

6.

Juveni Caelii vita Attilae Hunnorum Regis.

* *Londonban.* Mss. Biblioth. Norfolc. in Coll. Greshamensi Londini. Catalogus librorum Ms. et impressorum Bibliothecae norfolciana, olim arundelliana ab Henr. D. Norfolciae regiae societati londinensi donatae. Lond. 1681. 4-r.

7.

Juveni Celii Calani hiftoria Atthile. Kezd.: Hunni qui et Auares, nunc autem Ungari stb.

* Az *eichstädti* (bajorországi) püspöki seminarium könyvtárában, No. 345. (mon. Rebdorf), hártya-codex, 1469-ből. Bél Mátyás fölhasználta Calanus kiadásához (Adparatus. Posonii, 1735) ezt a kéziratot, mely akkor még a rebdorfi ágostonrendi kolostor tulajdona volt. Ujabban ismertette Pertz: Archiv der Gesellsch. für ältere deutsche Gesch. Hannover, 1847. IX. 555.

8.

de Attila rege Hunnorum

* A *bambergi* királyi könyvtár »Historia Satyrica gestarum rerum regum atque regnorum et summorum pontificum a mundi exordio usque ad Henricum VII.« feliratú XIV. századi gyűjteményes codexében a 198—205. lapon. V. ö. G. H. Pertz: Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde. Hannover, 1838. VI. 54.

9.

(Juveni Coelii Calani Dalmatae) hiftoria Attilae

* A *müncheneri* kir. könyvtárban (Nr. 22382), hova »ex Bibliotheca canonicae ord. Praemonstrat. in Windberg« került. A XV. s XVI. századból való 2-r. kötet, összesen 98 lev.; ez, melynek első levele hiányzik a f. 72—83. terjed.

10.

Juveni Caelii Calani Dalmati, Hiftoria de Attila Hunorum rege. (Másolat Troster János regensburgi kanonok másolata után.) Padua 5. Maji 1469. 2-r.

* A *stockholmi* kir. könyvtár XVI. századi papir-codexe. Említi: Benzelstierna: Brefwäxling p. 66. 113. Dr. B. Dudik: Forschungen in Schweden

für Mährens Geschichte. Brünn, 1852. S. 243. Az 1469-ki hártya-codex, melyről e másolat készült, jelenleg az eichstädti püspöki seminarium könyvtárában van; ismertették a 7. sz. alatt.

11.

Juveni Celii Dalmatæ Historia de Attila Hunnorum rege incipit 2-r. Bencelius jegyzeteivel kiadásra szánva.

* A *linköpingi* gymnasium könyvtárában. Ez lesz a másolat, melyre vonatkozólag Garelli így írt Bél Mátyáshoz: »... quod idem (t. i. Calanus kiadását), ante plures annos, Upsaliae praestare meditatus fuerat, Henricus Benzeliussuecus, qui dum in Iuencum, e tenebris in quibus latuerat, eruendum, incumberet, datis ad. Cl. virum Fontaninum literis, eundem sollicitauerat, ut si quid de hoc scriptore haberet, secum communicare non detractaret. De hac meditata Benzeli editione, mentio quoque fit a Fabritio, ... suae Bibliothecae Latinae.« L. Bel: Adparat. in praef.

12.

Vita Attilæ.

* ? »Érdy mondása szerint a *M. Nemzeti Múzeumban* (Mátray jegyzékében nincs meg). Cod. MS. membr. saec. VIII. aliquot tantum foliorum. (Jankovich-gyűjt.).« Toldy Ferencz irodalomtörténeti jegyzetei közt a M. Tud. Akadémia kéziratárában.

13.

1. Leonardus Aretinus ī vitā et mortē Attilæ regis Vngarie. Kezd.: Hunni qui et anares (!) nunc vero Vngari jn vltima meothida que palus ē Scitharum. . . Vége: acceptis uulneribus confossus interijt. Amen. Et fic ē finis hiftorie Attilæ.

2. Iudicium de Cometa que apparuit Anno dni. M^o cccc. 68. vicesima secunda die mensis septembris in ciuitate Hyftropolitana alias pofonienfi. pro Sereniffimo principe et dno. dno Mathia Dei gracia hwnarie dalmacie croacie etc. Rege compofitum.

3. Hiftoria stb. (incunabulum).

* A *sárospataki* ev. ref. főiskola könyvtárában. XV. századi papir-codex, initialékkal és rubrumokkal. Czímül Kazinczy e sorokat írta: »Codices duo Kazinczyani, manu scripti, et tertius, typis excusus, qui, pro more Deltophilorum, quod ante annum 1500 prodierit, manuscripti instar habendus est: 1. Leonardus, etc. 2. Iudicium, etc. 3. Historia translat. etc. — Illati Bibliothecae Collegii Ev. Helv. Conf. ex collectione mea. Sign. Széphalom, in agro Tokajensi, ad diem 4-tam Mart. 1807. Franc. Kazinczy.«

Legvégén, a 12. levélen, szintén Kazinczy keze írása: »Leonardus Brunus ab Aretio natus est circa 1369, mortuus Florentiae, 1443. Catalogum operum eius apud Gessnerum. Codex hic MS. migravit in meam possessionem ex fornicibus antiquariorum dissoluti sub Francisco, prius Romanorum, nunc Austriae Imperatore, Romano-Germanici Imperii, hincque concidit in Bibliothecam Illustris Collegii Ev. Helv. Conf. Sáros-Patakiensis. — Széphalom, in agro Abaujváriensi. Calend. Martii MDCCCVII. Franc. Kazinczy.«

14.

Leonardus Aretinus ī vitā et mortē Attilæ regis Vngarie — Ex codice meo, Bibliothecae Collegii Evang. Helu. Conf. Sáros-Patakiens. illato, exscripti, Tibique, Comes Amplissime, Francifce Széchenyi de

Sarvari Felfw-Videk, Aurei Velleris, Ord. item S. Januar. Neap. Equ. Cubicul. R. Magifter, Tab. Septemv. Judex. Cott. Simegh. Supr. Comes, Francisco Aug. a cubic. intimifque Status Confil. &c. &c. l. d. Franciscus Kazinczy de Ead., Cott. Abaujwar, Bihar, Saros, Zatthm. et Zemplen Tabb. Judic. Adffeffor. — Szepthalmî, in agro Caffouiensi M. d. ccc. viij. Kezd.: HVnni qui et auares. . . Vége: interijt Amen. Et sic eft finis hyftorie Attile.

* A *Magyar Nemz. Muzeum* kéziratárában (65. Oct. Lat.). Az egész, az eredetit utánzó betűkkel másolva. Címnap + 34 lap.

15.

1. Leonardus Aretinus ī vitā et mortē Attile regis Vngarie. (Címnap + 64 lap.)

2. Jvdicium de Cometa stb. mint az előbbi. (Címnap + 63 lap.)

* A *Magyar Nemz. Muzeum* kéziratárában (Oct. Lat. 64.), hova Janovich Miklós gyűjteményével került. Az egész Kazinczy kézírata. A betűformákat is utánozza, mindenik sor alá, szokott írásával, másodszor is leírja a szöveget. A vörössel megírt cím alá Kazinczy e sorokat írta: »Ex Codice meo, Bibliothecae Collegii Helv. Conf. Evangelicor. Sáros-Patakien. illato, exscripti ego Franciscus Kazinczy, Mense Junio, 1807. Széphalmî, in agro Abaujváriensi.«

16.

f. 49 — 67. LEONARDVS ARETINVS IN VITAM ET MORTEM ATILAE REGIS VNGARIAE. 4-r. 35 lap.

* A *M. Tud. Akadémia* kéziratárában: Tört. 4-r. 30. sz. A sárospataki eredeti példányról Toldy számára készítve, ki javításokkal ellátva, sajtó alá rendezgette. Toldy erre vonatkozó töredékes jegyzetei egy külön csomóban vannak a következő cím alatt: »Magyarok krónikáját illetők. III. Leonardi Aretini Atila« (1—68 levél).

17.

De prima expeditione Attilae Regis Hunnorum in Gallias ac de rebus gestis Waltharii Aquitanorum Principis Carmen epicum seculi VI.

* A *karlsruhei* nagyhercegi udvari könyvtárban, melynek kéziratok catalogusába e megjegyzéssel van bevezetve: »Impressum Lipsiae sumptibus Swikkerti 1780. 4-to, curante Frid. Christoph. Jonath. Fischer lecto et profess. Hallensi; sed in fine mutilum. Quem defectum Cl. Molter bibliothecae marchionum Badensium e codice eiusdem bibliothecae supplevit in Meusselii Literatura Historica; postea vero totum carmen edidit in suo opere Beiträge zur Geschichte und Literatur, aus einigen Handschriften der markgräflichen badischen Bibliothek.«

18.

»Anno ab incarnatione dni 1245 . . . reperti sunt isti libri in sacrario ecclesiae Pataviensis et de voluntate dnorum Canonicorum revoluti sunt et purgati et annotati in hunc modum: — Isti sunt libri dni Ottonis episcopi Pataviensis, quos reliquit in Camera sua Pataviae: . . . ITEM ATILA VERSIFICE.« — Otto de Lonstorf passauai püspök könyveinek lajstromában: Metropolis Salisburgensis. I. 201. V. ö. Reguly-album. 49. l. Talán a fentebbi?

19.

De SS. et Cave: C. Sollius Apollinaris Sidonius, Historia Attilae Regis et Obsidionis Aurelianensis, suadente Leone Evarigis Regis Consiliario suscepta et inchoata, statim vero prae taedio laboris intermissa.

* A *zagrabi* érsekség könyvtárában, L. Repertorium Manuscriptorum et Monumentorum Diplomaticorum, ex bibliotheca Exc. D. Episcopi Zagradiensis. — Martini Georgii Kovachich Senquiciensis Manuscriptorum volumen complectens Repertorium Manuscriptorum et Monumentorum Diplomaticorum in expeditione diplomatico-literaria conscriptum, anno 1810. 1811. 1812. (kéziratban) p. 207. — Kovachich főttebbi jegyzetét, Sidoniusnak, Atilla gallus kortársának életével együtt azon mód megjelentem Guilielmi Cave Scriptorum Ecclesiasticorum Historia Litteraria cz. művében (Genevae, 1693. p. 259. 2-r.), hol e munka Sidonius »scripta deperditai« közt van említve.

20.

177^a — 200^b Chronicon Ungarorum usque ad regem Salomonem versibus rhythmicis compositum in fine mutilum cum prologo, qui incip.: »De culmine dignitatis huius seculi«... et expl.: »in omnibus recognovit.« Textus incip.: »O heres summi regis«.... et expl.: »dux gliscit pietate.« Rubricae: 7. Aliud genus ritmicum in quo dicitur de electione Athile in regem et de conditionibus suis. — 8. Aliud genus ritmicum in quo dicitur quomodo Athyla rex destruxit omnes civitates Reynenses. — 9. Aliud genus ritmicum in quo agitur quomodo Athyla post praedictum bellum fecit tributarias regiones multas et destruxit Franciam et Flandriam. — 10. Aliud genus ritmicum in quo dicitur de pompa et strenuitate regis Athyle. — 11. Ritmus.... in quo dicitur de conjugio regis Athyle ultimo et morte illius. — 12. Aliud genus ritmicum.... in quo dicitur de scismate Chabe et Aladarii filiorum regis Athyle.

* A *bécsi* es. udvari könyvtárban, XIV. századi papir-codex; vízjegye szárnyas sárkány. Nro 3352 (Hist. eccl. 78.) 203 f. (f. 201 vacat.). Nyomtatásban kiadta Engel: Monumenta Ungrica. Viennae, 1809. p. 1—54. »Fragmentum Chronici Hungarorum rithmici tempore Ludovici I. Regis Hung. conscripti« czím alatt.

21.

Hec est chronica Venetiarum per annos Dom. nostri Jesu Christi divisa.... ultimo insertum est omnes rectores qui fuerunt per ducalem magnificentiam destinati tam ad partes Dalmatiae et Chroatiae quam Ystrie.

f. 3—10. Actum primum de hedificatione Venetiarum (1421) et.... devastatione multarum civitatum facta per Atilam — mala fine Atile translatione sedis Aquil. in Gradum.

* A *velenczei* San Marco könyvtárban, XIV. századi hártya-codex. Nro 202, a. 312, l. 240 (L. X. XXXVI a.) Ma.

22.

Chronica De Tuta La Provincia De Venexia: 1. Come Attila Flagelum Dei vene in Italia e la destructione lui fexe.... 2. De li Re e Imperadori.... 3. De tuti li offitii e dignita de Venexia.... 4. Chro-

nica dal anno 421 fino al 1490 5. Tute le Chasade de li Zentili Homini de Venexia, . . .

* *Londonban?* »In one vol. sm. folio, unpublished Ms. with 170 coloured Coats of Arms, with the title-pages adorned with painted borders and illuminated initials, bound in red velvet, gilt edges, £6. Venice, 1490—91.« Catalogue of illuminated Manuscripts, from the IXth century. Offered by Bernard Quaritch. London, July, 1877. No. 309. p. 44.

23.

Loco X. Fol. 22—24. »E da saver che lo Exercito de Attila destrusse molte Zitta et luoghi per il che molti Zentil homeni de queste Città et terre per la tema del detto Attila se redusseno insieme deliberadi de dover habitar in queste lagune etc.«

A *bécsi* császári udvari könyvtárban. Codex Ms. Nr. 5588. (Hist. prof. 123). Cod. Ms. chart. sec. XVI. (Foll. 97). Chmelnél. I. 646.

24.

Giovanni Giacomo Caroldo, Chronica Venetiarum italica ab urbe condita usque ad annum 1382 et mortem ducis Andreae Contarini, cum dedicatione ad ducem et Senatores reipublicae Venetae. Dedicatio incip.: »All Serenissimo Il humil Seruo Joan iacomo Caroldo Sogliono gl'huomeni che uiuono col discorso« Et expl.: »tenere sempre nella grazia sua.« Chronica incip.: »Athila Re de Heruli partito di Scithia passando« Et expl.: »essendo hormai uenuto l'hora che andiate a riposare.«

A *bécsi* cs. udvari könyvtárban, XVI. századi papírcodex. Nro 6153 (Fosc. 230), 400 f.

25.

Atila rex Hunnorum. — Andreae Danduli Venetorum ducis Chronicon Venetum, a Pontificatu S. Marci ad annum usque M. cccxxxix.

A *milanói* Ambrosianában. Muratori használta; de kiadása alapszövegéül a modenai Biblioteca Estense codexét vette: Rerum Italicarum Scriptores. Mediolani, 1728. XII. 74.

26.

Henricus Dandolo, Chronicon Venetum usque ad 1373. Incip.: »Jera re in Ongaria Attila« Expl.: mormoravano contra el ditto so Signor.«

* A *bécsi* cs. udvari könyvtárban, XVII. századi papír-codex. Nro. 6580. (Fosc. 94), 73. f.

27.

(Muglen's Chronik der hunnen.)

VII. Wie der kunig Etzel strait mit patricio vnd den romern vnd ander stete vnd landes vill.

VIII. Wie der kunig Etzel lyes turn setzen in vier weg der werlde vnd vil stete bestereit etc.

(Wy der kunig Etzel tzoeh an den reyn tzu kaln.)

IX. Von dem tode des kuniges Etzels etc.

X. Wie kunig chaba stroit mit aladrio seinem pruder vmb daz reich. NB. a szövegben Aldrius (Aladarius).

(Wie daz reich kungis etzels nach seynem tode sich teylet und tzu reyss.)

* A *wolffenbütteli* könyvtárban két különböző XIV. századi codex (a zárjelbe tett fejezetcímek a variánsra vonatkoznak). Engel fedezte föl 1804-ben. Kiadta Kovachich: Sammlung kleiner, noch ungedruckter Stücke in welchen gleichzeitige Schriftsteller einzelne Abschnitte der ungarischen Geschichte aufgezeichnet haben. Ofen, 1805. I. 1—96. l.

= A főttebbi kiadás censurai példánya a *M. Nemz. Muzeum* könyvtárában (191. Fol. Germ.), e cím alatt: HENRICI MUGLENI CHRONICON HVNNORVM. Ráírva: »Budae 5^a septemb. 1804. Imprimatur. Josephus Beresovich mpr. Revisor Libr. ad Ex C. R. L. Hung.« Az utolsó oldalon: »Notandum: Hanc antiquissimi et adhuc ignoti Chronici copiam ut obtinerem et accuratam, et quo celerius, et ut plura quoque ex eadem Bibliotheca Guelpherbitensi facilius aquiram, sacrificavi unum vas (Antalkonem) vini Tokayensis ex uvis passis confecti, et circiter sex aureos, per quod id effeci ut mihi utrumque MSS. vetus oblatum fuerit in specie submittendum pro 3 vel 4 mensibus, uti Epistolae hac de re scriptae testantur. Budae d. 8. Octobris 1804. M. G. Kovachich, mpr.« 89 lap

= Muglen stb. A *pozsonyi* ev. lyceum könyvtárában, 2-r. XV. századi másolat.

= Heinrich von Muglen Magyarok Krónikája, a Kovachich által kiadott és kiadatlan Pozsonyi MSC. szövegei egybeolvasásának leltára. Összeolvasta és jegyezte br. Mednyánszky Dénes. 2-r. 41 lev. továbbá:

Heinrich von Muglen Magyarok Krónikája a Kovachich által kiadott és a kiadatlan Pozsonyi MSC. szövegei egybeolvasásánál mutatózó tárgytartalmi különbségek. Jegyezte br. Mednyánszky Dénes. 2-r. 8 lev. A Nemz. Muzeum könyvtárában, 1077. és 1078. Fol. Germ. E másolatot br. Mednyánszky D. 1847 végén, tanuló korában készítette Lichner Pál felügyelete alatt Pozsonyban. A wolffenbütteli szövegektől »a pozsonyi codex annyiféle eltéréseket mutat, hogy mint az összehasonlítás eredménye e krónikának külön új kiadása véte-tett szándékba. Ennek valósítása azonban a koresemények folyamában abba-maradt.«

= Muglen krónikája megvan még a *bécsi* udv. könyvtárban (No 2866 és 2919) a XV. századból; a *boroszlói* Elisabeth Bibliothekban, No. 281; a *heidelbergai* egyetem könyvtárában (Pal. Germ. No. 4), melyet Petrovics Fridrik (Tudománytár. 1835) és Karl Bartsch (Die altd. Handschriften der Universitäts-Bibl. in Heidelb. 1887.) ismertettek. Megvan végre a heidelbergai példányról vett másolatban a *M. Tud. Akademia* kézírattárában.

28.

»Petrus Crinitus, quonam modo consilium vastandae Romae Attila deseruit. — Ita negligenter Lengletus in Catal. des principaux Hist. T. XIV. p. 152 . . . hoc scriptum, nobis ignotum, carmen esse videtur poëtae Florentini celeberrimi saeculi XV.« Ld. Bibliotheca historica, instructa a B. G. Struvio, aucta a Chr. G. Budero, nunc vero a I. G. Meuselio . . . emendata. Lipsiae, 1790. Vol. V. P. I. p. 341.

29.

P. Callimachi experientis Attila liber de Attilae vita et moribus egregie descriptus, & ad hoc argumentum pertinens & propterea Turcicis rebus additus, excusus Aganoae per Joannem Lezerium (így? a nyomtatványon »Secerium« áll, ld. ezt, az 5. sz. alatt) an. 1531. 4-r.

* A *bécsi* cs. udvari könyvtárban, kézirat. Ld. De Montfauconnál. I. 570.

30.

1. ATTLA CALLIMACHI POETAE ET ORATORIS REGIS POLONIAE CLARISSIMI.

2. Cimbriaci poetae protrepticon in Attilā Callimachi.

3. Quintius Aemilianus Cimbriacus in Attilae Callimachi auscultationem ad Maximilianum D. Phederici Caes. F. Ro. Reg.

* A *modenai* Biblioteca Estense XV. századi diszesen illuminált hártycodex. 4-r. Nro CXV. A »Cenni Storici della R. Biblioteca Estense in Modena. Con appendice di Documenti Modena, 1873. p. 30. és 81.« az egész codex tartalmát így veszi fel: »Callimachi Attila. Quinti Aemiliani nonnulla in Attilam. Cicero: Epistolae aliquot. Cod. membr. in 4-o. Saec. XV.«

31.

1. 1^{ab}. Quintius Aemilianus Cimbriacus, Protrepticon in Attilam Callimachi. Incip.: »Et quid sic properas foras abire . . .« Expl.: »Subscriptore meo tibi hermolao.«

2. 1^b — 5^b. Idem, In Attilae Callimachi auscultationem ad Maximilianum Friderici Caesaris filium. Incip.: »Falsa est multorum querela Maximiliane . . .« Expl.: »Callimachus Cimbriaco longe politice audientus est.«

3. 5^b — 6^a. Idem, In Attilam Callimachi encomiasticum. Incip.: »Attila Callimachi regem uisure Quiritum . . .« Expl.: »Inter adorata (sic) pocula gratus ero.«

4. 6^a — 18^a. Philippus Callimachus Experiens, Attila. Incip.: »Gothos siue Agriagri (sic) inopia . . .« Expl.: »descriptum est supra interiisse.«

* A *bécsi* cs. udvari könyvtárban, XV. századi papircodex. Nro 3522. (Rec. 1030.) az egész, 337 lev. 4-rét. — Az itt idézett műveknek és szerzőjüknek a tudós Meuselius csak éppen hogy a híret hallotta, s a következő érdekes sorokban emlékezik azokról (Bibliotheca Historica. Lipsiae, 1790. Vol. V. pars I. p. 341) »Q. Aemilianus Cymbriacus, de gestis Attilae, contra Callimachum. — Ita negligenter admodum Lengletus in Catal. des principaux Hist. T. XIV. p. 152. Multum haec verba vaga nos cruciarunt; tandem indagavimus, auctorem se nuncupasse Quintum Aemilianum, Cimbricum, quia in Cimbria, Slesvicii, natus esset saeculo XV, eamque varia poemata Latina (v. Fabricii Bibl. Lat. med. et inf. aet. L. I. p. 69) in lucem edidisse: scriptum vero ipsum prorsus nos fugit; carmen itidem esse, verosimile videtur.

32.

»Nro. 15800. Bonfini; Cornelissonio Bockenbergio, curante. 239.^d (Van Hulthem). (Titre.) Ex Antonio Bonfinio de rebus Hungarorum collectis. — Cet ouvrage est une histoire d'Attila et de ses successeurs,

jusques à Mathias Corvin. — Inc.: Hic imperandi cupidissimè. — Latine. Autogr. dd. 1582.«

* A *brüsszeli* kir. könyvtárban. Catalogue des Manuscrits de la Bibliothèque Royale des Ducs de Bourgogne. Bruxelles et Leipzig, 1842. II. 424.

33.

(Nicolai Olahi) Athila seu Hungaria.

* A *bécsi* es. udvari könyvtárban. »Vgl. Belius in Appar. Decad. I. mon. 1, nach e. von Alaus (!) nicht corrigirten Exemplare, dieses ist corrigirt. Est prorsus diversum ab illo, Atila inscripto, in appendice Sambuci ad Bonfinium a p. 862. edit. Wechel. 1581.« Ld. Joseph Chmel: Die Handschriften der k. k. Hofbibliothek in Wien. Wien, 1840. I. 614.

34.

In Praefatione Athilae, siue (lehúзва: descriptionis) Hungariae: ad Lectorem Carmen. — Kezd.: Si nihil in nostro est lepidi gratue libello . . . Vége: Nam licitis docuit votis parere portentum Quae magni nobis ponderis instar erant. — Carmina R^{mi} Do: Nicolai Olahi, Archiepiscopi Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis. &c.

* A *budapesti* Egyetem könyvtárában (H. 46), hova a nagyszombati egyetem könyvtárából került. XVI. századi papirkézirat, 2-r. a 19. levélen a. b. (összesen 36 sor).

35.

Libri Attile flagellum Dei. Czímsorok: Liber primus Attile flagellum Dei translatus de cronica in lingua Franciae per Nicolaum, olim D. Johannis de Casola, de Bononia. Kezdeté:

Deu fils la Vergen, li souverain criator,

Jeshu Crist verais il nostro redemptor . . .

* A *modenai* Biblioteca Estense miniature rajzokkal ékes XIV. századi codexe. Két kötetben, 4. r. Paul Lacroix szerint (Notices et extraits des manuscrits concernant l'histoire de France et la littérature française, conservés dans les bibliothèques d'Italie. Paris, 1839. 8. r.) »Ce roman, qui paraît une traduction de l'histoire de Juvenus Coelius Calanus, est rempli de notes marginales écrites de la main de J. M. Barbieri, auteur d'un traité Della Origo della Poesia rimata, publié par Tiraboschi.«

36.

Breve trattato d'alcune cose sequite doppo la morte d'Attila a. 428.

* Az *upsalai* egyetem könyvtárában, XVI. századi papir-kézirat, Celsiana, Nro 61.

37.

ATILLA VI DUX HUNGARORUM et REX I. Gentilium.

Mausoleum Potentissimorum Ac Gloriosissimorum Regni Apostolici Regum & Primorum Militantis Ungariae Ducum Vindicatis è mortuali pulvere Reliquiis ad gratam apud posteros memoriam à IVsto et Vero patrīae DoLore ereCtVM. Az előszó alatt: Comes Franciscus de Nadasd.

* A *M. Nemz. Múzeum* kéziratárában, Oct. Lat. 59. I. 4 levél, a XVII. századból. — Voltakép a Nádasdy-féle, 1667-ben megjelent Mausoleum stb. másolata (ld. Nyomtatv. 42. sz. alatt ezt).

38.

Attila Hunnorum rex, quam ex historicis delineatum superiorum indultu in illustri Salana publicae doctorum censurae exponit M. Rudolphus Roht Ulmensis respondente Jo. Christiano Papa, Westhusio, Thuringio. Jenae apud Samuelem Krebs typographum 1671.

* A *budapesti* egyetem kéziratárában, G. 101. A kéziratok nyomtatott catalogusában (I. 172) »Satana« áll Salana (Saal-tól) helyett.

39.

ATTILAE primi regis Hunn. et uxoris ejus Heriche uitae Delineatio. Kezd.: Attila (a szövegben mindig így), Bendekuzi Principis Filius. Első fele a Trophaeum EstorAsianumból véve; másik része compilatio. Külön lapon: Jacobi Hoffmanni Profess. Basileens. Vita Attilae (mindig így írva). Kezd.: Attila Hungarorum rex, Scythia natione . . .

* A *M. Nemz. Múzeum* kéziratárában, a XVII. sz. végéről való papirkézirat. Miscellanea Historico-Hungarica. Tom. I. fr. 5. Oct. Lat. 59.

40.

f. 14. Famiglie Patrizie venute di Aquileja a Venezia; item dalla città di Concordia dopo la ruina di Attila.

Libri nel quale vi è descritta la Nobiltà Veneta con tutti li figlioli, Serenissimi Dogi dal primo creato sino al Regnante Rè, Cardinali Principi, Nepoti di Papa con la ballottatione di tutti quelli che si hanno aggregato alla detta nobiltà, fratti, preti, famiglie estinte sin hora, con altre curiosità.

* A *müncheni* királyi könyvtárban (Ital. 327), XVII. század végéről való 4-r. papirkézirat.

41.

f. 387. Oratio Attilae ad Milites post sui electionem in Regem continens gratiarum actionem. — f. 393. Oratio Attilae ante Pugnam Catalaunicam ad Milites habita strenue esse pugnandum. — f. 399. Oratio Aetii, qua dissuadet Trasimundo impetum in Hunnos. — f. 403. (—408.) Oratio Attilae, qua se purgat in Concione de Fratricidio.

* A *M. Nemz. Múzeum* kéziratárában: Collectanea Historica Variorum Tom. V. Fol. Lat. 400. XVIII. századi kézirat. — Legujabban angol fordításban »Speech of Attila« cím alatt kiadta Th. Hodgkin: Italy and her invaders 376—476. Oxford, 1880. II. 144—146.

42.

Dissertatio de nummis Atevlae regi Attilae male attributis, quam lectionibus historicis anni 1739. praemisit Christoph. Frid. Ayrmannus primarius philos. et hist. professor, bibliothecarius acad. et h. t. philosophorum ordinis iterum decanus. Giessae, typis Eberh. Henr. Lammers acad. typogr.

A *budapesti* egyetem kéziratárában, G. 101. I. Kézir. czimjegyzéke, I. 172.

43.

NOVELLA DEL NASCIMENTO D'ATTILA RE DEGLI UNGHERI
da Sebastiano Erizzo. Kezdeté: Trovasi nelle Istorie degli Vngheri scritto,
che Osdrubaldo Re di Vngheria ebbe una figliuola piena di singolare e
maravigliosa bellezza. Vége: mancando dell' una delle parti il naturale
appetito, mancherebbe la cura della propagazione perpetua.

* A *firenzei* Reale biblioteca nazionale centrale-ban, Palat. 615. — (27.
— E, 5, 6, 25). XVIII. századi kézirat, papirosn. Terjedelme 10 számozatlan
levél; az első levélen csak a cím, a 3 utolsó egészen tiszta.

44.

De Regia Atillae, in praedio Bánhalma praetensive quaesita. —
Hivatalos jelentés: E generali congregatione die 28^a Februarij 1792. in
Oppido Jász-Berény continuativè celebrata.

* A *M. Nemz. Múzeum* kéziratárában, hova Jankovich gyűjteményé-
vel került. Fol. Lat. 373. Egykorú kézirat, 2-r., 6 lap.

45.

Atilla flagellum Dei (ex Sigleri Cron. Cap. 1. p. 2.)

Titulus Atillae.

Atillae mors.

* A *sárospataki* ev. ref. főiskola könyvtárában, Szombathi János 1799-ki
jegyzetei közt, 8-r. 2. lap.

46.

Buda 's Átila (kitörölve: mint testvérölő). Tragoedia 5 (kitörölve: 4)
felvonásban. Írta Vajda Péter. (Történik Etellakon a Tisza s Maros között.
Történeti alapja a többek közt Fessler Átilájából.)

* Eredeti kézírata *gyűjteményemben*; mongol formatum, 40 számozatlan
levél. Vajda Péter egy töredéket kiadott belőle »Atila és Buda« cím alatt az
Athenaeum 1838. évfolyamában, ld. ezt. Egészen, a következő harmadik cím
alatt jelent meg: »Buda Halála.« Szomorujáték öt felvonásban Vajda Pétertől.
Közrebocsátá Zsilinszky Mihály. Pest, Kilián Gy., 1867. 8-r. 108 l.

47.

A Hun Király (dráma öt szakaszban) (Jelige:) Ibis in Urbem.
Toldy kezével: Drámai pályamunka 1843-ra. 8^d szám. Vettem martius 19.
1843. 1^b: »Személyzet. Atilla. Kádár, nemzet bírása. Etius. Buda, Upsár,
vezérek« stb. 8-r. 90 lap.

* A *M. Tud. Akadémia* kéziratárában. Magyar Irod. (színművészet) 4-r.
XX. k. 174.

48.

Etele és Buda. Rege Hat Énekben. Írta Baksai Dániel. Kezd.:

Ősi királyok fény-laka,
Messze hírű Budavár!
Tenger lenne a vérből, mely
Ormodat áztatta már.

Vége, hol Buda és Pesthez szól a szerző:

Uj kor virad, — viradjon más
Korszak reátok is már;
Legyetek egyek, — nevetek
Legyen együtt Etelvár.

* Eredeti kézírata *gyűjteményemben*; imperial 2-r. 6 lap. Kiadatlan; az 1840-es évekből való. A szerző sz. 1808, megh. 1862. életrajzát ld. Uj magyar Athenás. 10. l.

49.

Attila és Bléda, történeti szomorujáték öt felvonásban. (Jelige:)
Él magyar áll Buda még. 1855. Kivül Toldy írása: Vett. aug. 11. 1855.
4-r. 106 lap.

* A *M. Tud. Akademia* kéziratárában: Magyar Irod. (színművészet) 4-r.
l. 10 ^b.

50.

Etele. Szomorujáték öt felvonásban. (Jelige:) Was glänzt für den Augenblick geboren, — Das Ächte bleibt der Nachwelt unverloren! Goethe.«
8-r. 4 sztl n lev. + 157 lap. Kivül Toldy írása: A Teleki-jutalomra Tört. színmű. II. sz. Vett. dec. 20. 1856.

* A *M. Tud. Akademia* kéziratárában: Magy. Irod. (színm.) XXI. k. 183.

51.

Pályamű a Teleky jutalomra. Attila. Tragoedia 5 felvonásban. Jeligék: »E név: Attila az emberiség emlékezetében Nagy Sándor és Caesar neve mellett vivott magának helyet; ezek hiröket a csodálatnak köszönhetik, ő a rémületnek. — — — Attila balhíre azonban nem anynyira azon roszon alapszik, mit tett, mint mit tehetett s mi a világot megdöbbsentette.« Thierry Amadé. — Mit ér a hatalom, diadal, hír, minden? . . . A föld ura nem birt ur lenni egy szíven.« Kivül Toldy írása: Teleky jutalom 1858. V. sz. Vett. decz. 31. 1858. 4-r. 169 lap.

* A *M. Tud. Akademia* kéziratárában: M. Irod. (színm.) XXII. 193.

52.

Áttila Isten Ostora. Zsar és Vak-hit Rémjei. Történeti Dráma, öt felvonásban. írta Nemes-Népi Zakál György mk. ajándékul a Magyar Akademiának. — Andrásbidán Zala-Megyében 1860. 8-r. Czimlap és »Vezény-szó« 2 sztl n lev. + 176 lap. Az 1. lap élén: »(Kezdettem ezen Dráma szerkezetét 1859^d évi November Hónapba).« A 176. lapon az utolsó sor: (25^d Márt. 1861).

* A *M. Tud. Akademia* kéziratárában: M. Irod. (színművészet) 4-r. V. k. 44.

53.

Attila és Az utolsó görög hős. dráma a magyar őstörténelemből. 4 felvonásban. írta: — Arany J. jegyzete: »Jeligés levelén ez áll: »Régi dicsőségünk hol késsel (sic) az éji homályban.« Ide feljegyzte (!) Arany

János főtitkár. » A lap élén: Teleki pályamű. III. sz. Érk. 1872 dec. 27 (az 1873-ki pályázatra).

* A *M. Tud. Akadémia* kéziratárában: M. Irod. (színm.) XLVI. k. 404.

54.

Atila. Vigjáték öt felvonásban. Kivül: Érk. decz. 30. 1880. (a Teleki vigjáték-pályázatra).

* A *M. Tud. Akadémia* kéziratárában: M. Irod. (színm.) LXXIV. 684. Voltakép csak nevénél fogva tartozik ide, mert a darab főhőse nem hun király, hanem az erdélyi fejedelmek sarjadéka.

II.

NYOMTATVÁNYOK.

1472—1700.

1. (*Il libro di Atila 1472*).

La Hyftoria di Atila dicto flagellum Dei. Az első fejezet élén: INCOMENCIA IL LIBRO DI ATILA EL qual fu inzenerato da uno cane Et poi domentre la matre fe marido a uno barone Atila nalcete: Et come el deftruffe Altin e molte altre citta et in quel tempo fu principiata Venefia. — Végén: Finiffe la hyftoria di Atila dicto flael-lum dei translata de lingua francesca in latina de parola in parola de lanno de la incarnation del nostro signor iesu xpo. M. CCCC. XXI. + Rövid leírása annak, miként üldözte Atila a keresztyéneket. Colophon: Opera Impressa Per Maestro Gabriele De Piero: E Maestro Phylippo Svo Compagno IN VENECIA Adi. XX. Zenaro M. CCCC. LXXII.

* 4-r. kerek betűkkel, 48 sztl. levél. Szövege: 30 fejezet, prózában, velencei dialectusban. Igen ritka; én a mantovai könyvtárban akadtam egy példányára. V. ö. Maittaire, p. 321. — Crevenna V. 186. VI. 116. — De Bure: Bibliographie instructive. Paris, 1768. Histoire. II. 11. nro 5017. — Panzer: Annales Typogr. III. 92. nro 102. — Hain, nro 1910. — V. ö. Horvát István kézirati jegyzeteivel a M. Nemz. Muzeumban. — Brunet: Manuel. Paris, 1862. III. 1066.

= ISTORIA DI ATILA FLAGELLUM DEI. Lapfő, a₂: Incomencia il libro di Atila el qual fu ingenerato da uno cane. Et poi men- || tre la madre fe marito (sic) a uno barone Atila na- || fcete. Et come el deftruffe altin & molte altre citta. Et i quel tempo fu principiata venegia.

Colophon: Opera impressa per maefro (sic) Phi || lippo de Piero da Venetia: et diligentemente correcta per || Bartholomeo Theo Campano || da Pontecorbo. Idibus Octobris. || M. CCCC. LXXVII. Vale. ||

* Kis 4-r. Index 2 sztl. lev. + 49 lev. a₂–f.). — Igen ritka. Hain nem látta (nro 1911.) s Brunet-vel együtt (i. h. III. 1066) csonka leírását adja. Teljes példánya a British Muzeumban, hova Nagy István gyűjteményéből került. Két első levele híjával meg van még Bolognában, ld. Gli incunaboli della r. biblioteca universitaria di Bologna. Bologna, 1889. p. 45, 46.

= Czimlapon (fametszvény: Jézus a mint Júdás csókját fogadja E fölött): ATILA FLAGELLUM DEI UULGAR & NOUAMENTE HYSTORIAIDA.

A ij levélén: ¶ Incomincia il libro di Atila: el quale fu ñgenerato da vno cane. Et poi mētre la madre fe marito a vno barōe dal quale Atila nāfete. Et come destrufe Altin & molte altre citta. Et in quel tēpo fu principiata Uenetia. Fametszvény.

Az utolsó levél^a oldalán: ¶ Atila persecutore de la chriftiana fede. Primamente vene verfo aquilegia nel tēpo de papa Leone & de odopio imperatore de li chriftiani. Laqual cita infembre con molte altre cita castelli e forteze nela fertile & bella Italia destruffe. Li habitatori de li dicti luoghi fugiendo la sua canina rabia ad mō che nel presente tēpo cioe del fummo pontifice papa Innocētio: & di Federico imperatore & del Inclyto duce Augufto Barbadico in Uenetia imperante neli anni del signore del. M. CCCCLxxxix. se fuge la crudele & abhominabile perfecutione del perfido cane turcho ilq̃l come e ditto de sopra abādonando le lor dolce patrie perueneno a le prenominate ifole: nelequee fu edificata la potentiffima famofa & nobile cita de Uenetia laqual Idio per la sua pieta mantenga felice & prospera & victoriosa per mare & per terra longo tempo. FINIS. ¶ Impressum Uenetijs. — 4-r. 17 levél (a—d). A legutolsó oldalon rubricák.

* V. ö. Hain, 1912. — Brunet: Manuel, 1862. III. 1066.

= Il libro di Atila el quale fu inzenerato da uno cane. Et poi domentre la matre se marito a uno barone Atila nascete: Et come il destrusse Altin e molte altre citta et in quel tempo fu principiata Venesia. Impressum Venetiis (sine anno, circa 1490).

* 4-r. képekkel. V. ö. Hain, nro 1909. — Crevenna IV. 158. nro 6760. — Panzer: Ann. Typogr. III. 499. nro 2821.

= ATILA. FLAGELLVM DEI PER VULGARE. — Incomincia il Libro di Atila: el qual fu ingenerato da uno cane. 4-r. 24 lap. (L. bőv. Hain, nro 1912. a.; I. 592.)

= Atila Flagellum Dei Uulgar. — Incomincia il libro di Atila, elquale fu ingenerato da uno cane. — Impressum Venetiis per Joannem Baptistam Sessa M. CCC. lxxxvj. 8-r.

= Atila Flagellum Dei Uulgar.

Fametszvény; alatta nyomdász czímer szintén fametszvényben
+ I + B + S + betűkkel.

A ii levélén czímsor:

Incomincia Le Rvbriche Over Tabvla ¶ sopra le sequente opera chiamata Atila flagellum dei. Ghe (!) tã ¶ to adir Atila quāto e adir destructiōe & morte delli chriftiani: ¶ elquale comincia dal nascere del dicto Atila: & de la destructio ¶ ne chel fece ī Italia fin ala sua morte: & come fu morto p le ma ¶ ne del Re Jano re de Pataffia: & he molto delecteuele da leg ¶ ere a cīafchaduna perfona.

A iii levélen czímsor:

Incomincia il libro di Atila: elquale fu ingenerato da uno || cane. Et poi mentre la madre fe marito a uno barone dalquale || Atila nascete. Et come destruffe Altin & molte altre citta. Et in || quel tempo fu principiata Venetia. — 4-r. 24 sztl n lev. (A, czíml. — Fiiiij).

Végén: Impressum Venetiis per Joānem Baptistam Seffa. M. D. II. Die XIII. Mensis Septēbris.

= Atila. Flagellum Dei per vulgare. — Incomincia il libro di Atila stb. Impressum Venetiis per Melchior. Sessa M. D. XXI. (V. ö. Brunet: Manuel, 1862. III. 1066.).

= Incomincia il libro di Attila: il quale fu generato da uno cane. Et poi mentre la madre si maritò a uno barone, dal quale Attila nascete. Et come destrusse Altin, e molte altre città. Et in quel tempo fu principiato Venetia. — Évszám nélkül (Velenceze, XVI. század). 8-r. 31 levél.

2. (Heldenbuch. 1477 ?)

4^b — 5^b: »Von den helden vnd herren auß der Hünen land das yeczunt heiffet vnger land. Das was künig Eczels lant.« — HELDENBUCH. Hely és évszám nélkül; Martin: Heldenbuch. I. S. XXXIV. szerint Strassburgban, 1477-ben nyomtatott volna. Ugyanott említvék kézíratai és egyéb kiadásai.

3. (Chronicon Antonini. 1484.)

Attila rex hunorum. — Chronicon sive Opus historiarum domini Antonini archiepiscopi Florentini. Colophon (a III. kötet végén): In Nuremberga nominatissima civitate germanie. Anno incarnate deitatis. M. ccccxxxiiij. die vltima Julij per Antoniuꝝ koberger. P. II. fol. LII, LIII. §. i, iiij, iiij.

* Teljes leírása: Hain: 1159; teljes szép példánya Ráth György gyűjteményében.

4. (Túróczy. 1488.)

(Thurocci Chronicon Hungariae, ab Attila ad Coronationem usque regis Mathiae Corvini. Augustae Vindelicorum. M. CCCCLXXXII. s. ugyanez, kis 2-r. MCCCCLXXXIII.)

* Igy említik Czvittinger: Specimen Hungariae literatae, 1711. p. 392. — Maittaire IV. 438 és 449. — G. W. Zapf: Augsburgs Buchdruckergeschichte. Augsburg, 1786. I. 61 68. Azonban minden jel arra mutat, hogy e kiadás sohasem létezett. Itt is, a könyvészet terén igen gyakori leírás- vagy sajtóhiba forog fenn; t. i. a colophon évszámában (M. CCCC. lxxx viij) egy »v«, illetőleg egy »i« elkerülte Czvittingernek vagy correctorának figyelmét, s így lett 1488-ból 1482, illetőleg 1483.)

= De egressu hunorꝝ de scitia.

De ingressu hunorꝝ in pannoniam & de bello eorum
dem in campo Tarnokwelgh cõmisfo.

De bello ad locum qui kefmawr dñ cõmisfo.

De electione Atile in regem deqꝫ illius moribus
& armoz gestamibus quibus in hostem vtebaſ.

(Fametszvény: Atilla királyi díszben a trónuson, jobbjában egyenes pallos, baljában hadi lobogó).

Quomodo rex Atila Budam fratře suuz fui regni
effecit participem.

De memorabili & magno Atile regis bello in cam
pis cathalanicis commisso.

Quomodo atila rex flagellum dei se vocari iuffit &
de destructione remensis ciuitatis.

De paffione sanctaſ vndecim millium virginuz &
de Buda ꝑ atilam fratrem suum interfecto.

De expugnatiõe aquilegie ciuitatis.

De origine venetoſ

De optentu & de ditione ciuitatis Rauenne.

De aduentu Leonis pape ad Atilam regem.

De nouis tregis atile nupcijs & de morte ciufdem.

De bello poſt mortem Atile regis inter filios einf
dem gefe: & de reditu Chabe filij regis Atile in ſcitiam.

Capitulum de Siculis. (Végén: Finit prima pars chronice
huugaroſ) — — Végén:

Illuſtriſſimoſ hungarie regū chronica In
inclita terre Morauie ciuitate Brunſi lucu
bratiſſime impreſſa finit felicius. Anno fa-
lutis. M. CCCC. lxxxviii. die xx. Martij.

= (Az »Atiláról« szóló fejezetek mint főntebb; b^a — c^{vij} b) Végén:
Sereniſſimorū hungarie regū chronica be ꝑ ne reuifa ac fideli ſtudio emen-
data finit fe / ꝑ liciter Impreſſa erhardi ratdolt viri ſoler / ꝑ tiſſimi eximia
induſtria et mira imprimendi ꝑ arte: qua nuper venetijs nūc Auguſte ex / ꝑ
cellet nominatiſſimus. Impenſis ſiquidem Theobaldi feger conciuſ Budenſis
An / ꝑ no ſalutifere incarnatiōis milleſimo q̄drin / ꝑ gentefimo octogefimo-
octauo tertio nonas Junij. 4-r.

* Böven írja le Hain, 15518. Ujabb kiadásai Bongarsiusnál *Rerum Hungari-
carum Scriptorum Varii* (Francof. 1600) 1—198; Schwandtnernél *Script. rer. Hung.*
I. 39—291. (ed. nova I. 47.) Túróczi kiadásairól értekezett Toldy Ferencz a M.
Tud. Akadémiában, 1850. decz. 7.

5. (*Callimachus, cc. 1489.*)

PHILIPPÍ CALLIMACCHÍ Experientis Vita Attilae seu de gestis
Attilae. (S. I. et a. Tarvisii, circa 1489). 4-r.

* Igy emliti Struvius-Buderus-Meuselius. *Bibliotheca Historica*, 1790. Vol.
V. P. 1. p. 340. és Potthast: *Bibliotheca Historica Medii Aevi*. Berlin, 1862.
S. 180. K. Estreichernél (*Bibliografia Polska XV—XVI. Stólecia*. Kraków, 1875.
p. 2): »Attila seu De gestis Attilae. Tarvisii (1489—90).« Ellenben az igen
alapos Wierzbowski (*Bibl. Polonica. Varsoviae, 1891*) hasonló tárgyú művében,
hallgat róla. — »Da lui (t. i. Callimachustól) abbiamo la Vita d'Attila, per cui
il nome degli Ungari cominciò ad esser famoso.« Tiraboschi: *Lett. It.* 1836.
XVI. 212.

= CONRADI || VECERII REGII SECRE || tarii, de Seditiōibus Siciliæ Historia.

ITEM. Eiusdem, de rebus gestis Imperatoris || Henrici VII. Libellus.

ITEM. || P. Callimachi Experientis Attila.

Haganoæ per Ioan. Secerium || Anno M. D. XXXI.

4-r. A, (czíml.) — Lvi. — Hii lapfő: P. CALLIMA- || CHI EXPERIENTIS || Attila.

Az utolsó előtti lapig terjéd. Lvi. colophon: Haganoæ ex officina Ioannis Secerii, || Anno Salutis M. D. XXXI. || Mense Febuario.

= p. 279: CONRADI VECERII || stb. mint az előbbi.

ITEM. || EIVSDEM, stb.

ITEM. || P. CALLIMACHI EXPERIE- || tis Attila.

p. 330—358: P. CALLIMA- || CHI EXPERIENTIS || Attila. — Opvs || Historiarum || Nostro Secvlo Conve || nientissimū, in quo multa feitu & ad- || miratione digna, tum ueterum, tum recentiorū, circa || Vrbes, Arces, & Infulas habentur, quod nemo || non ob immensum thesaurum dictorum || & factorum, qui hic latet recon- || ditus, legere debet. || Autorum nomina proxima pagella exhibebit. || Cum indice diligentissimo. || Basileae. Anno. M. D. XLI.

= P. CALLIMACHI || EXPERIENTIS ATTILA.

(dd^a — dd^g^a — Antonii Bonfinii Rervm Vngaricarum Decades Tres, Nvnc Demvm Industria Martini Brenneri Bistriciensis Transsylvani in lucem aeditae, antehac nunquam excusae. Qvibus Acceservnt Chronologia Pannonum à Noah usque haec tempora, & Coronis Historiae Vngaricae diuersorum Auctorum. (Ezek közt Callimachus.) Basiliae Ex Roberti VVinter Officina, Anno MDXLIII. stb. stb. 2-r.

= P. CALLIMACHI EXPERIENTIS ATTILA. — Antonii Bonfinii Rervm Vngaricarvm Decades Qvatvor, Cvm Dimidia . . . Ioan. Sambvci opera ac studio stb. Basiliae, Ex Officina Oporiniana. 1568. 2-r. p 856—865.

= Callimachus. Historia spraw Atyle króla Węgierskiego, Cyprian Bazylik tłumaczył. Kraków, 1574. (l. Estreichernél i. h. 129. l.)

= P. CALLIMACHI EXPE- || RIENTIS ATTILA. — A. Bonfinii Rervm Vngaricarvm Decades . . . per Ioan. Sambvcvm. Francofvrti Apud Andream Wechelum, M. D. LXXXI. 2-r. p. 853—862.

= P. CALLIMACHI EXPE- || RIENTIS ATTILA. — A. Bonfinii Rervm Vngaricarvm Decades . . . His accessere Ioan. Sambvci Aliqvot Appendices . . . Tertivm Omnia Recognita, Emendata, & aucta per Ioann. Sambvcvm, . . . Hanoviae Typis Wechelianis, apud Claudium Marnium, & hæredes Ioannis Aubrii. M. DCVI. 2-r. p. 853—862.

= P. CALLIMACHI EXPE- || RIENTIS ATTILA. — Antonii Bonfinii Historia Pannonica: Sive Hungaricarum Rerum Decades IV. . . . Accedont Tractatvs Aliqvot . . . Auctore Joanne Sambuco. Editio Hæc

Postrema In Commodiores Paragraphos distincta, clarioribus & marginalibus illustrationibus utrobique locupletata, Coloniae Agrippinae, . . . Anno M. DC. LXXX. 2-r. p. 630—636.

* A lapok élén mindvégig: »P. Callimachi Atila.«

6. (*Schedel: Liber Chronicarum. 1493.*)

Athila rex flagel || lum dei. (Fametszetű mellkép: pánczéiba öltözött bozontos szakállú s nagy bajúsú, koronás férfi, jobbáiban lapos

gombú hosszú botot, baljában hoszsú, egyenes pallost szorít). Kzd.: AThila de Scythia hunoꝝ rex pꝛe genit⁹ mūdiꝛico. cui⁹ fuere germani ottar & rohas. — Végén: Finit hic feliciter liber Cronicaruz cum figuris & imaginib⁹ ab initio mūdi vsqꝫ nunc tēporis Impressum ac finituz in vigilia purificationis Marie in impiali vrbe Augu-

Athila rex flagel
lum dei.

Thila de Scythia
hunoꝝ rex pꝛe ge
nit⁹ mūdiꝛico. cui⁹
fuere germani ottar & ro
has. q̄ ante athilā regnū te
nuisse narrant. p⁹ q̄ obitū
cū bleda germāo. hunoꝝ
successit i regno. Erat vero
athila supbus incessu. huc
illucqꝫ circūferēs oculos. vt
elata potētia ip̄o q̄ in mo
tu corpis appareret. belloꝝ quidem amator.
sed ipe manu tꝛans. cōcilio validissim⁹. sup

sta a Johanne Schensperger. Anno ab incarnatiōe domini. M. cccc. xcvij.

* Hain csak ezt a kiadást nem látta; azért vettem föl épen ezt. Hain (14508—14512) még egy latin s 3 német kiadását említi a XV. századból, melyek mindenikét látta, s melyek közt legrégibb az 1493-ki nürnbergi, Koberger-féle editió.

7. (*Juvenius Caelius Calanus. 1502.*)

ATTILAE VITA PER IUVENCVM CELI || um Calanum Dalmatam edita. Kezdet: HVNNI QVI TE (!) AVARES: nūc stb. Vége: in fenatu acceptis uulneribus cōfessis interiit. — A CXLIII. ^b levéltől CXLVI. ^a (hibásan »V.«) levélig.

¶ Plutarchi Vitae q̄ diligen
tissime recognitæ: qbus tres
uironum illustriū Vitæ
aditæ fuerunt: & in
fine uoluminis
apofitæ.

2-r. CLI. ^b levélen colophon:

¶ Plutarchi uitæ accuratissime nuper Castigate: &
diligenti studio Impressæ. Venetiis per Doninum

Pinciū. Anno Domini. M. ccccii. Die XV. Februarii.
Imperāte inclito domino Leonardo Lauredano. Venetiarum duce Serenissimo.

= Juvenci Vita Attilae Hunnorum Ducis. Ingolstadii 1604. in 4.

* Vogt (Catalogus Librorvm Rariorvm. Hamb., 1738. p. 333, 334) így ír e Bél által kétségbevont kiadásról: »Liber admodum rarus, et tam ignotus, ut Principes eruditorum illum pro inedito habeant. Certe illustris Leibnitius non aliam hujus libri notitiam habuit quam ex Pigna, qui in Historia Estensi illum excitat; alii autem quos inter etiam est Joach. Fellerus, de Juvenci libro tanquam inedito loquuntur; v. Leibnitiana. p. 417. quod et facit Jo. Hallervordius de Historicis Latinis. p. 122. itemque illustris de Ludewig in praef. zur rechtlichen Erläuterung der Reichs-Historie p. 77... At vero falluntur qui Juvenum cum Clarissimo Belio habent pro inedito. Editionem Ingolstadiensem quam indicavimus extare patet ex Joh. Dav. Koeleri Historischen Münztbelustigungen. P. II. p. 320. ex Catalogo Bibliothecae Cordesianae, et ex Jo. Alb. Fabricii Biblioth. Mediae et infimae Latinitat. T. IV. p. 628. ss. Valentinielli is (Bibliogr. del Friuli. Venezia, 1861. p. 106) a létezők közé veszi fel.

= Iuenci Caelii Calani Dalmatae Historia de Attila Hunnorum Rege incipit feliciter, ex codice manuscripto monasterii Rebdorffensis. — Henrici Canisii Promptuarium Ecclesiasticum. Ingolstadii, typis Ederianis, apud Angermarium, anno 1608. Ellenben a mű végén ekkép van jelezve a kiadás: Ingolstadii, ex officina typographica Ederiana, apud Andraeam Angermarium Anno 1604. — Calanus műve e gyűjtemény függelékében van közzétéve, de csak néhány példányban, a legtöbb kiadásból ki van hagyva. Ld. Garelli Miklós levelét Bél Mátyáshoz: Adparatus ad historiam Hungariae. Dec. I. Mon. III. Calanus Attilája praefatiójában.

= IVVENCII COELII CALANI DALMATAE ATTILA, Post Vencitam & Ingoltadienfem editionem, Tertium recus, recognitus, et notis vberimis illustratus. Decadis I. Monvmentum. III. — Adparatus Ad Historiam Hvngariae, Sive Collectio Miscella, Monumentorum ineditorum partim, partim editorum, sed fugientium. Conquifuit, in Decades partitus est, & Praefationibus, atque Notis illustravit, MATTHIAS BEL. Cum Cenfura Ampliff. Senatus Pofoniens. Sumtu Philohiftorum Patriae. Pofonii, Typis Joannis Paulli Royer, A. MDCCXXXV. 2-r. 10 sztn lev. + 89—158 lap.

= Attilae historia Juvenciana denuo edita. — Nova Acta Eruditorum. Lipsiae, 1737. p. 151—158.

* Bél M. fentebbi kiadásáról nagy elismeréssel szóló ismertetés.

8. (Otto Phrisingensis. 1515.)

(Ívj—Kⁱ) De initio tyrannidis || Atilæ, morteqz Theodofij.

De tyranni- || de Attilæ (sajtóhiba Atila helyett, mert a szövegben mindig Atila), pugnaqz inter ipm, & Romanos, & Gothos.

De euerfione Aquileiæ, & processu ipsius usqz ad Ticinum, donec mo || nitu Leonis rediret.

De morte Aetij & Valentini Augufti, stb. || De Paulino episcopo, morteqz Atile, & Martiani imperatoris. (A. halálára e megjegyzést teszi:

»Iusto dei iudicio id factum arbitror, ut qui semp humanū sanguine
fittuerat, proprio quoqꝫ sanguine suffocatus interiret). — OTTONIS
PHRISINGEN || fis Episcopi, viri clarissimi, Rerum ab ori || gine mundi
ad ipsius vsqꝫ tempora || gestarum, Libri Octo, stb. Col.: Argentorati,
Ex Aedibvs Matthiæ Schvrerii, Mense Martio. An. M. D. XV. 2-r.
(ā Liber Quartvsban).

* Editio princeps Cuspinianustól, a bécsi skót-szerzetesek kéziratából.
mely azóta elveszett. Másod ízben Pet. Pithoeus (Basil. 1569. 2-r.), harmad
ízben Urstisius (Germ. hist. illustr. I. 9—194) adta ki.

9. (*König Etzels Hofhaltung. 1518.*)

= Von König Etzels Hofhaltung. Végén: In der heune weyß.
Gedruckt zu Erfurdt durch Matthes Maler Im M. ccccc. vnnnd. xvij. iar. |
(ez alatt, nyomdász-jegyen: Mathes Maler de Erffordia.)

* 4-r. 20 lev. (az utolsó tiszta). Csak 3 utolsó levele van meg e költe-
mény ezen egyetlen XVI. századi kiadásának. V. ö. Hagens Heldenbuch. I. S.
LXVIII. Szerzője Caspar von der Roen; l. Hagens Sammlung, 1812. I. 137.
Említi Weller: Repertorium typographicum. III. 135.

10. (*Eine schöne Cronik. Augspurg. 1522.*)

Wie der römisch gewalt sey in dyfe land kommen vnnnd || von
dem wyetrich Attila vnnnd wie er Sant Affra kirchen verprennet | auch ||
von Sant Bonifacio vnd was zu der zeyt geschechen ist | (Das
XXXIX Blat).

Wye Atila fant Vlricks kyrch verprant (Das XL Blat). —
Eine schöne Cronik oder Hystoria wye nach der Syndtfluß Noe. Die
Teutschen das streitpar volck jren anfang empfangen haben stb. (Meister-
lin Zsigmond Chronographiájának fordítása.) Végén: Volendung dysz
wercks in der Kayserlichen reichszftat Augspurg stb. Vnd Gedruckt durch
Melchior Raßinger Im jar M. D. XXII. 2-r. V. ö. Zapf: Augsburgs Buch-
druckergeschichte. II. 153.

11. (*Haugg: Der hungern Chronica. 1534.*)

Der hungern Chronica inhaltend wie sie anfengklich ins land kommen
sind | mit anzeygung aller irer König | vnd was sie namhaftigs gethon
haben. Angefangen von irem ersten König Athila | vñ volfüret biß auff
König Ludwig | so im 1526. jar bey Mohatz vom Türcken vmbkomen
ist. (Fametszvény.) Im druck yetz new außgangen. Anno 1534.

* Atillára vonatkozóan a szövegbe nyomott következő feliratú fametsz-
vények: aijj: Von erwelung Athila zu könig | auch von seinen sitten vñ waffen |
so er wider die feindt furet. Cap. 2. — a iijj: Von der grossen und namhaften
schlacht | so durch König Athilam wider die Römer vñ Hispanier | in den Catha-
lonischen feldern geschehen ist. Cap. 4. — b iijj^b: Von dem leiden der hailigen
eilff tausend juncfrauen | vnd von König Buda | so von seinem bruder Athila
erschlagen ward. Cap. 7. — Cijj: Von der zukunfft des Pabsts Leonis zu dem
König Athila. Cap. 10.

Végén, tiszta oldalon: Dises Buch der Vngarischen Chronicken | ist newlich verteutsch | vnd also zusammen gebracht worden durch herr Hansen Haugen zum Freystein | des aller Durchleuchtigsten Kōnig | Fürsten vnd Herrn | herrn Ferdinanden | Rōmischer auch zu Vngern | Behem Dalmacien | Croacien &c. Kōnig | Ertzhertzog zu Oesterreich | Hertzog zu Steir | Kernten &c. Rath vnd Diener. Vnd yetzund in druck verordnet auff kosten vñ darlegen Hansen Metzkers Bürger in Wien. Anno Domini 1534. 2-r. Czimlappal együtt 65 számozott levél.

* Turóczi kivonatolása.

= Der Hungern Chro-
nica | inhaltend wie fy anfang-
klich ins land kommen feind | mit anzaigung
aller jrer Kūnig | vnd was fy namhafftigs gethon
haben. Angefangen von jrem erften Kūnig
Athila | vnd volfüret biß auff Kūnig
Ludwig | so im M. D. xxvj. jar bey
Mohatz vom Türcken
vmbkömen ift. (Fametszv.)

Im truck yetz new außgegangē. Anno. M. D. xxxvj. 4-r. 84 sztl n lev. (az utolsó lev. tiszta.) A1—Xiiij.

A könyv végén:

Difes Buch der Hungerischen Chronicken | ift
Newlich verteütscht | vnd also zusammen gebracht worden
durch Herr Hannsen Haugen zū Freyftain | des aller Durch
leüchtigften Kūnig | Fürsten vñnd Herrn | Herrn
Ferdinanden | Rōmischer auch zu Vngern | Be-
hem | Dalmacien | Croacien | &c. Kūnig |
Ertzhertzog zu Osterreich | Her-
tzog zu Steyr | Kern-
ten &c. Rath vnd
Diener.

Getruckt in der Kaiferlicher statt Augspurg
durch Philipp Vlhart.
Anno 1536.

12. *Paulus Jovius: Elogia. 1551.*)

Sub effigie ATHILAE Hunnorum Regis. (Haec facies Athilae saevitiem spirat stb. neje Hildidesnek nevezve; A. története prózában.) Versek ugyan e themáról: Antonius Vlpilus Nouocomensis; és Adamus Fvmanus Veronensis-tól. — Pavli Jovii Novocomensis Episcopi Nverini virorum Elogia bellica virtute illustrium veris imaginibus supposita, quæ apud Musæum spectantur. Florentiæ In officina Laurentii Torrentini Dvcalis Typographi, M D L I.

= Attila. DER HVNNEN KONIG. (mellkép, fametszvényben. Kétszarvú, kecskeszakállú, kondorhajú ember, meztelen mellén félvállra kötve valami gúnya féle; bal vállán két sor szirony. — Ezután A. élete prózában) — Bildnisse / viler . . . berühmter Keyser / Könige / Fürften / Grauen vnd Edeln / in maffen dieselbige Paulus Jouius / vorweilen Bischoff von Nocera / . . . zusammen gebracht / . . . vnd jetz erltlich in offenen Truck verordnet: Durch Michaëlem Beuther von Carlstatt / der Rechten Doctorn . . . Getruckt zu Basel / bey Peter Perna M D LXXXII. 2-r. két vers: Antonius Vvlpus Nouocomensis; és Adamus Fvmanus Veronensis-től — Pavli Jovii Novocomensis Episcopi Nvcerini Elogia Virorum bellica virtute illustrium, Septem libris iam olim ab Authore comprehensa, Et nunc ex eivsdem Mvsæo ad viuum expressis Imaginibus exornata. Petri Pernæ Typographi Basil. Opera Ac Stvdio clō Io XCVI. 2-r. (T. III.) p. 10—12.

13. (Jo. Magnus Goth. Historia. 1554.)

Attila & Bleda Hunnorū Reges. — Gothorvm Sveonvmqve Historia Avtore Io. Magno Gotho Archiepiscopo Vpsalensi. (Impressvm Romae Apvd Ioannem Mariam De Viottis Parmensem In Aedibus S. Brigittæ anno à Christo nato M. D. LIIII. mense Ianuario.) 2-r. p. 305—313.

14. (Ranzanus. 1558.)

(f. XIII^b—XVII.) De Atila. — EPÍTOME RERVM Vngaricarvm velut per INDICES DESCRIPTA, AVTORE PETRO RANZANO, APVD MATHIAM REGem olim triennium Legato. Nunc primum edita, vnà cum appendice quadam, opera JOANNIS SAMBVCI, TIRNAVIE NSIS PAN: . . . VIENNAE AVSTRIAE excudebat Raphaël Hofhalter. ANNO M. D. LVIII. 2-r.

= G₈—H₆, lapfő: ATILA. Fejezetcímek: JNDEX QVIN- || TVS IN QVO OSTEN- || DÍTVR REGNV M ATILAE.

JNDEX SEXTUS || IN QVO VÍCTORIA || ATILAE NOTATVR.

JNDEX VII. IN || QVO APERÍTVR DÍ S- || CORDIA, FILIO- RVM || Atilæ. — Epitome Rervm Hvngaricarvm, Velvt Per Indices descripta, auctore Petro Ranzano, apud Mathiam Regem, olim Regis Neapolitani, triennium legato. Impressvm Ternaviae: Eliminatione Et Relectione, Lucæ Peechi Pannoný. — M. D. LXX IX. 8-r. (Gyűjteményekben).

= DE ATILA. P. Ranzani Epitome Rervm Hvngaricarvm.

Decretorvm Sev Articlorvm Aliqvot Priscorvm Vngariæ Regvm. Ad Contextvm Bonfinii Illvstrandum, forique Pannonici vsum necessari- orum, Liber, Nunc denuò typis proditus. Hanovix, Typis Wecheliani, apud Claud. Marnium & haeredes Ioannis Aubrii. M. DC. V. 2-r. p. 215—220.

= De Atila. — P. Ranzani Epitome stb. Annis ab hinc C. LXVII. impressa Studio & Opera Lucae Pecchi, Pannonii. Nunc demum ob eius elegantiam recusa. Budae, Typis Veroniceae Nottenfteinin, 1746. 4-r.

* Kiadva még Schwandtnernél (ed. Lips. I. 322; ed. Vindob. I. 405) és M. Florianusnál (Font. Dom.)

15. (Székely István. 1559.)

(115^a — 118^a) A' MAGIAROKNAC || HISTORIAIOC.

AZ VTAN (a. m. a latin Item) AZ ATILLAT (a szövegben mindenütt »Atila«) A BENDE- || guznac fiat teuec kirallia.

(f. 150) ATILANAC NEMZETI. — Chronica Ez Vilagnac Yeles Dolgairol. Szekel' Estvan Craccoba... M. D. LIX. 4-r.

16. (Godefridus Viterbiensis. 1559.)

De ATILA, & ejus origine. — Godfridus viterbiensis PANTEON, sive universitatis libri, qui chronici appellantur XX. jam primum in lucem editi (a Bas. J. Heroldo). Basileæ, Jac. Parcus, 1559. 2-r.

XII. századi író; csupán ezen kiadását veszem fel. Uj variánsokkal kiadta Struvius a Pistorius-féle Scriptores rerum Germanicarum II. kötetében. Az öt utolsó könyvet, javítva és bővítve közölte Muratorius: Scriptores rerum Italicarum. Mediolani, 1725. VII. 374.

17. (Attila, huomo crudelissimo. 1565.)

Attila flagellum Dei, il quale fu un huomo crudelissimo, con la destruttion di Altino et di molte altre città, et di qual tempo fosse principiata Venetia. Et di nuovo con somma diligentia corretta et ristampata.

Venetia, Dominico de' Franceschi, 1565. 8-r. 24 l.

18. (Abr. Bakschay. 1567.)

= ATHILA (primus Rex Hungariæ). — ABRAHAMÍ BAKSCHAY SHEMNÍCENSIS, PANNONIÍ, SECRETARIÍ ILLVSTRÍSSÍMÍ Domini, D: Alberti à Lasko Palatini Syradiensis. &c. Chronologia, de Regibus Hungaricis prius nunquam edita. CRACOVIAE, In Officina Matthæi Siebenreicheri. M. D. LXVII. 4-r. B. — Biij ívsz.

= Abrahami Bakschay Scemnicensis Pannonii, Secretarii Illvst.^{mi} Domini Palatini Syradiensis, Chronologia De Regibus Hungaricis. — Ingressus Hvnnorum In Pannoniam. — Athila primus rex Hungariæ. — Antonii Bonfinii Rerum Vngaricarum Decades Qvator, Cvm Dimidia (ed. Joa. Sambvci). Basileæ, 1568. 2-r. 901, 902. l.

= ABRAHAMÍ BAKSCHAY... Chronologia de Regibus Hungaricis. — ATHILA. — A. Bonfinii Rerum Vngaricarum Decades... per Ioan. Sambvcm. Francofvrti, M. D. LXXXI. 2-r. p. 915.

= Abrahami Bakschay Athila. — Bonfinii Rervm Vng. Decades . . . emendata, & aucta per Ioann. Sambucvm. Hanoviae, . . . M. DCVI. 2-r. p. 915.

= ABRAHAMI BAKSCHAY.... Chronologia.... — Ingressus Hvnnorvm In Pannoniam (Atila). — Bonfinii Historia Pannonica (ed. Jo. Sambucus). Coloniae Agr.,... M. DC. LXXX. 2-r. p. 681.

19. (La guerra d' Atila. 1568.)

(A genfi Bibliothèque Communaleban tett régi jegyzeteim közt találok »Tommaso d' Aquileia: La guerra d' Attila, flagello di Dio, volgarizzata. Ferrara, 1518.« Itt az 1518 valószínűleg 1568 helyett áll.)

LA GVERRA || D' ATILA || FLAGELLO DI DIO. || Tratta dallo Archiuo de i || Principi D'Efti.

Czímlappal együtt 127 levél. A 128-ik, számozatlan levélben csupán ennyi: IN FERRARA || Per Francesco de' Rosfi da Valenza. || M. D. LXVIII. + 129, 130. sztlén levél: Tavola Delle Cose Piv notabili, etc. és Errori scorsi nella stampa.

* Nicc. Franc. Haym szerint (Biblioteca Italiana. Edizione corretta. Milano, 1803. I. 66): »Si dice opera apocrifa, e finta da Gio. Battista Pigna, il qual trasse la maggior parte de' racconti dal Poema del Casola Bolognese intitolato il Foresto scritto in Versi Provenzali.« Brunet szerint eredetileg latinúl írta volna Tomaso d'Aquileja, aztán provençalra (mások szerint ó-francrediára) fordította a bolognai Casola Miklós; végre olaszra Joa. Marc. Barbieri (l. Index libr. de Lair. I. 418). — V. ö. R. H. Evans: Catalogue of a Portion of the Library of the Late Duke Di Cassano Serra. London, 1826. p. 22. nro 596. Nálunk két magán gyűjtő: gr. Apponyi Sándor és Ráth György könyvtárában van meg.

= LA GVERRA || D'ATILA || FLAGELLO DI DIO || Tratta dall' Archiuo de' Principi d' Efte. || DI NVOVO RISTAMPATA CON GLI ARGOMENTI inanzi à cialcun libro, & con la tauola delle cose più || notabili, poste parimente nel margine, aggiuntai || DA M. ALEMANIO FINO. CON LA DICHIARATIONE D' ALCVNE uoci ofcure, che nell' opera fi contengono || fattaui dall' ifteffo.

IN VINEGIA, Appreffo Domenico Farri. M D LXIX.

12-r. 103 lap címlappal együtt + Tavola Della Gverra D' Atila Flagello Di Dio 91 $\frac{1}{2}$ sztlén lev. + Dichiaratione D' Alevne Voci oscure che nell' opera sono sparse, aggiuntai da M. Alemanio Fino, per ordine d' Alfabeto. 3 sztlén lev.

= La guerra d' Attila flagello di Dio, volgarizzata. Nuova edizione da Giammaria Barbieri. Parma, 1843. 8-r.

= Egy olasz krónika a hunnokról, ifj. Szinnyei Józseftől. — Athenaeum. Szerkeszti Beöthy Zsolt. 1874. VIII. 2534—2540 és 2593—2596.

* A La Gverra D' Atila 1569. kiadásának kivonatos ismertetése, a József főherczeg könyvtárában lévő példány alapján.

20. (Jo. Sambucus. 1568.)

Reges Vngariae Ab Anno Christi CDI Ad MI^oLXVII. per Ioan. Sambucum uersibus descripti.

ATTILA.

Attila Pannonicos auget dum milite fines,
 Italiam uastat, Teutona regna tenet.
 Illyrium subigens: occiso fratre domandam,
 Collibus excelsam, te quoque Roma, putat:
 Pontificis sed mox uerbis submotus, & arte,
 Sanguinis ad pectus flumine liquit humum.

Antonii Bonfinii Rerum Vngaricarum Decades Quatuor, Cum Dimidia. Quarum Tres priores, ante annos XX, Martini Brenneri Bistriciensis industria editae, iamque diuersorum aliquot codicum manuscriptorum collatione multis in locis emendatiores: Quarta uero Decas, cum Quinta dimidia, nunquam antea excusae, Ioan. Sambuci Tirnauiensis, Caes. Maiest. Historici, etc. opera ac studio nunc demum in lucem proferuntur: Vna cum rerum ad nostra usque tempora gestarum Appendicibus aliquot, quorum seriem uersa Pagina indicabit.

Basileae, Ex Officina Oporiniana. 1568. 2-r. 891. l.

21. (Heltai. 1575.)

(f. 13^a — 20^b) Lapfő, végig: ATHÍLA HERTZEGNEC || HÍSTORÍÁIA.

Fejezetek: ATÍLA AZ ELSŐ HERTZEC || A MAGYAROK KÖZET.
 ATÍLA HERTZEC EL- || SŐ KÍ ÍNDVLASA.

ATÍLANAC MASODÍC KÍ- || menéfe, az Magyarokkal.

ATÍLANAC HARMA- || DÍC ÍNDVLASSA || a Magyarokkal.

AZ ATÍLA HERTZEG || NEC WY HAZASAGA- ||ról, és az ő haláláról.

AZ ATILA FIAINAC EGY- || BE VESÉSÉSÉRŐL: ÉS MINT CZABA, || az egyic fia, Vízfőz ment foci Magyar- ||okkal Scithiába.

A SZEKELLYEKRŐL, KÍC || ÉC ÍS MAGYAR NEMZETEC. — Chronica az Magyaroknak dolgairól: . . . Mellyet HELTAI GASPÁR Megírta Magyar nyeluen, . . . Colosvarot . . . 1. 5. 75. (L. bőv. Szabó K. I. 118.)

= ATHÍLA REX HVNNOR- || vm, Medorum. Doc- || orvm (!). Metus orbis, Flagellum DEÍ (a király egész alakja, a Nádasdy 1663-ki Mausoleumában közölt kép után külön levélre nyomott rézmetszvényben: »Binder sc. Budæ«). A szövegben: Átila az első Hertzeg a' Magyarok között. Átila Hertzeg' első ki-indulása stb. — Magyar Krónika. Írta Heltai Gáspár. Nyomtatott Kolosvárott. M. D. LXXIV. Most Pedig Újonnan Nagy-Győrben M. DCC. LXXXIX. Első Darab. Streibig József Betűivel. 8-r. 56 — 88. l.

22. (Walkay. 1576.)

Lapfő (A₂): AZ MAGIAROKNAC SCYTHIABOL EL- || fő ki-íőuéfekről, Az fő Hadnagyoknak, es az || nagy Atillának eredetiről, és külemb-külemb fe- || le hadakról. Mind Sz. Iftuán Királyig.

(C^b) CZABARÓL, ÉS ALADARIVSRÓL, AT- || tillának (bizonyosan csak a megszakítás miatt írva két t-vel, mert a szövegben ekkép, sajtóhibából, egyszer fordul elő, ellenben 12-szer mint »Atilla«) fiáról, és az Magyaroknak ma- || fod ki időefekekről.

Genealogia hiftorica. REGVM HVNGARIAE, AB ADAM PROTOPLASTA AD SERENÍSSÍMVM VSQVE Iohannem Secundum, Regem, &c. Az Az. Az Magyar Királyoknak eredetéről, és nemzetiségekről való ízép Hiftoria, ... Mellyet ... Magyar verfekbe ízerzet, WALKAY ANDRAS. COLOSVARAT (1. 5. 76.) 4-r.

23. (Theob. Müller. 1577.)

Effigies Atilae (metszv.). — Theobaldi Müller Eigentliche und Gedenckwürdige Contrafacturen. ... Weltberümpfter Kriegshelden, Basil., Anno 1577.

24. (Uncius. 1579.)

f. C—C_{vij}^a. ATILA. Hét levélre terjedő vers; kezd.:

ATILA qui Scythico fibi sanguine uendicat ortum

Inuicta geßit qui fera bella manu,

HVNOS Pannoniae primus deduxit in oras,

Hunno pui primum de Duce nomen habent.

f. C_{vij}^b—D_{iii}^b. CHABAS ET ALADA- || rius filij ATILAE. — POEMATVM LIBRÍ SEPTEM DE REBVS VNGARICIS LEONHARDO VNCIO TRANSYLVANO AVCTORE. Cum Gratia & Priuil. S. R. M. CRACOVIAE IN Officina Lazariana, Anno Dñi M. D. LXXIX. 12-r.

25. (Gosárvári. 1579.)

AZ REGI MA || gyaroknak elfő be iő || VÉSEKROL VALO HISTORIA, || Atillauál miképpen teleppetene || le Scambriaban, || És melly || nagy vérontással || férkeß- || tenec || be Pannoniaba. || Ad Notam: || Arpad vala fő az Capitanfágba. || NYOMTATOT COLOSVAROT || Heltaj Gafparne műhelyébe. 1.5. 79. || Eßtendőben. 4-r. 22 sztl n lev. Ar cízml. — Fij. A versfejekben: »*Mathias Gosarvari* Tricesimator Hvnadiensis fecit hanc historiam. Magnifico domino Stephanos Bathore dé Somlio iuniori cóméndat, cvomodo gessit bellvm Atila contra inimicos svos et mvltsos réges et dominos, rőgiones, civitates adegit potéstati sve, et sedem habitabilem fecit Scambriam, postrema morte rep.«

* Szabó Károly R. M. K. I. 154. sz. a cím 4-ik sorában hibásan írja, hogy »Atillauál«; mert ott Atillauál van. Az általa említett 4 példányon kívül még egy van, t. i. Ráth György birtokában.

= Gosárvári Mátyás. Az régi Magyaroknak első Bejövésekről való Historia: Atillával miképpen teleppetenek le Scambriában. És melly nagy vérontással érkeztenek be Pannoniában: es az után sok egyéb országokba. Ad notam: Arpad vala fő az Kapitányságba. Nyomtatot Syczbe Manlius János által. Anno 1592. 8-r.

* Szabó K. szerint (R. M. K. I. 265.) »megvolt Szathmári Pap Mihály ktárában, Bod Athenas 92. lapjához mellékelt jegyzete szerint. — Ma egy

példánya sem ismeretes. Az itt említett jegyzet *kézirati* lehet; mert Bod Athenása 92. lapjához a nyomtatott példányban csupán Greising Bálint művére van megjegyzés téve, a 350. lapon.

26. (Nic. Oláh. 1581.)

NICOLAI OLAHI, METROPOLITAE STRIGONIENSIS, PRIMATIS HVNGARIAE, LEGATI SVMMI ET SEcretarij & Cancellarij S. Caes. Regiae; M. ac Locumtenentis Regni, &c. viri doctissimi, ATILA.

(p. 862—890.) — Antonii Bonfinii Rervm Vngaricarvm Decades Qvator Cvm Dimidia. His accessere Joan. Sambvci Aliqvot Appendices, & alia: vnā cum priscorum Regum Vngariae Decretis, seu constitutionibus: quarum narrationes Bonfinij obiter meminere: & quae pagina 16 indicat. Omnia Nvnc Denovo Recognita, Emendata, & aucta per Joan. Sambvcvm Caes. Maiest. consiliarium & historicum. Cvm Indice Copiosiss. Francofvrti Apud Andream Wechelum, M. D. LXXXI. 2-r.

= Nicolai Olahi, Me- || Tropolitae Strigoniensis, Pri- || matis Hvn-
gariae, Legati Svmmi Et Secre- || tarii & Cancellarii S. Caes. Regiae; M.
ac Locum- || tenentis Regni. &c. viri doctissimi, ATILA.

A. Bonfinii Rervm Vngaricarvm Decades . . . emendata, & aucta
per Joann. Sambvcvm, . . . Hanoviae Typis Wechelianis, . . . M. DCVI.
2-r. p. 862—890.

NICOLAI OLAHI, Metropolitae Strigoniensis, Primatis Hungariae,
Legati Summi Et Secretarii & Cancellarii S. Caes. Regiaeque M. ac
Locumtenentis Regni, &c. Viri doctissimi. ATILA. — Ant. Bonfinii
Historia Pannonica (ed. Joa. Sambucus). Coloniae Agrippinae, . . .
M. DC. LXXXX. 2-r. p. 637—659.

= Nicolai Olahi Metropolitae Strigoniensis Hvgaria Et Atila Sive
De Originibvs Gentis, Regni Hvgariae Sitv, Habitv, Opportvnitatibvs Et
Rebvs Bello Paceqve Ab Atila Gestis Libri Dvo Nvnc Primvm Ex
Codice Caesaero Olahi Manv Emendato Conivnctim Editi.

Vindobonae, Typis Ioannis Thomae Trattner Caes. Reg. Avlae
Typogr. Et Bibliop. — MDCCLXIII.

8-r. Közbe igitva: Assertiones Ex Universa Philosophia, Quas
In . . . Universitate Tyrnaviensi, Anno . . . MDCC. LXIII. Mense
Augusto publice propugnandas suscepit Perill. ac Perdoctus Dominus
Benedictus Franciscus Török De Balaton Kájár. Ung. ex Comitatu Jauri-
nen, AA. LL. & Phil. Baccalaureus, . . . » stb. 8 sztlń lev. + Adamus
Franciscus Kollarius Pannonius Neosoliensis Lectori Hungaro S. P. D. » —
»Scribebam in Vindobonensi Bibliotheca Palatina ad d. XII. Kal. Maji,
anno a partu Virginis cłłłCCLXIII.« + Ad Lectorem Nicolaus Olahus.« —
»Bruxellis XVI. Maii Anno cłłłXXXVI.« Czimlappal együtt 6 sztlń
lev. + szöveg (melynek végén a 199. laptól: Nicolai De Rosenberg
Equitis Poloni De Situ, Moribus, Et Diuersitate Scythicarum Gentium.
Libellus Singularis) és index 258 lap.

= Nicolai Olahi De Hungaria Et Atila Libri Duo Auditoribus Oblati Dum Positiones Logico-Metaphysicas Amplissimo Honori Reverendissimi Domini Nicolai Turchich, Almæ Cathedralis Ecclesiæ Zagrabien-sis Canonici Archi-Diaconi Camarcensis Abbatis Infulati Mellei Fontis In Archi-Diœcesi Strigoniensi, Proto-Notarii Apostolici Patroni Gratosissimi. Dicatas Defenderent R. R. Titus Brezovachky, Rt (!) Matthæus Klessich, Ordinis Monachorum S. Pauli I. Eremitæ Provinciæ Croaticæ professi Philosophiæ auditores. Præsides R. P. Theophilo Genar, Ejusdem Ordinis & Provinciæ Philosophiæ Doctores ac Professores actuali. Lepoglavæ Die (hézag) Mense Sept. An. Dni 1774.

Varasdini, Tipis (!) Joannis Thomæ Nob. de Trattnern, Sac. Ces. (!) Reg. Apost. Maj. Typographi & Bibliopolæ.

8-r. 8 sztl n lev. + ugyanazon tartalom, mint a fõntebbiben 5. sztl n lev. + 258 lap.

27. (R. degli Ariminesi. 1583.)

ATTILA FLAGELLUM DEI, Tradotta dalla vera Cronica PER ROCCO DEGLI ARIMINESI Padovano, dove fi narra come detto Attila fu generato da un Cane, e di molte Guerre e Deftruzioni fatte da lui nell' Italia. IN VENETIA, per li heredi di Luigi Valvaffore e Giovan Dominico Micheli, al figno del Hippogriffo, 1583. K 8-r. 24 lap.

= Attila flagellum Dei, tradotta dalla vera cronica per Rocco degli Ariminesi padovano, stb. I. az elõbbi. In Trevigi (Venezia), presso Antonio Paluello (1583), 8-r. 24 lap.

= Attila Flagellum Dei Tradotto dalla vera Cronica, per Roco de gli Ariminesi Padovano. Dove si narra come detto Attila fù generato da un Cane, e die molte destruttioni fatte da lui nell' Italia.

In Trevigi, per Righettini, 1632. Con Licenza de Superiori. 2-r

= Attila flagellum Dei, stb. In Bologna per Antonio Pisani 12-r. (I. Valentinelli: Bibliogr. del Friuli. p. 106.)

= Attila flagellum Dei, stb. In Bologna 8-r. (I. Graesse: Trésor. I. 196. v. ö. Brunet: Manuel, 1860. I. 423.)

= ATTILA || FLAGELUM DEI || Tradotto dalla vera Cronica || PER ROCCO DEGLI ARMINESI || PADOVANO. || Ove fi narra come detto Attila fu generato || da un Cane, e molte deftruzioni || fatte da Lui nell' Italia. ||

Fametsvény e fölirattal: ATTILA FLAGE- || LUM DEI IN VENEZIA, Per Omobon Bettanino, || Con Licenza de' Superiori.

8-r. Czímlappal együtt 40 lap.

= Attila flagellum Dei, tradotto dalla vera Cronica per Roco de gli Ariminesi Padovano, dove si narra come detto Attila fu generato da un Cane, e di molte destruzioni fatte da lui nell' Italia.

Padova (senz' altro), 8-r. Sono tre Canti in ottava rima.

* Említi Haym: Biblioteca Italiana. Milano, 1803. II. 52.

= Attila flagellum Dei, tradotto della vera Cronica, dove si narra come il detto Attila fu generato da un cane, e di molti distruzioni fatte da lui nell'Italia. Padova ed in Trevigi per li Eredi Ciotti e Grazioli (s. a.) 12-r.

= Attila flagellum Dei. Tradotto della vera Cronica per Roco de gli Ariminesi Padovano. Dove stb. mint az előbbi. Bologna, 12-r.

ATTILA FLAGELLVUM DEI || Tradotto della vera Cronica per Rocco de gli || Arminefi Padouano. || Oue fi narra come detto Attila fu generato da vn Ca- || ne, & di molte destruttioni fatte da lui nell' Italia. || (Metszvény: ATTILA FLAGELLVUM DEI felirattal.) IN PADOVA, ET IN BASSANO,— || Per Go: (!) Antonio Remondin. Con Lic. de' Super. 12-r. 32 sztlan lev.

* Emich Gusztáv könyvtárában. Tartalmára nézve azonos ugyan azzal, a melyet e számban teszünk közzé, de a kiadás — mint a sorok beosztása, s nehány betűeltérés mutatja — mégis más. XVII. századi nyomtatvány.

= ATTILA || FLAGELLVUM DEI stb. IN PADOVA, ET IN BASSANO, Per Gio: Antonio Remondini. (E számban kezdem meg közzétételét; a mű czíme másolatban a 206. lapon.)

= ATTILA || FLAGELLUM DEI || Tradoto dalla vera Cronica || PER ROCCO DEGLI ARMINESI || Padovano. || Ove si narra come detto Attila fu generato || da un Cane, e di molte destruzioni fatte || da Lui nell' Italia. (Fametsvény: »Attila Flagellum Dei« felirattal.)

IN PADOVA, ED IN TREVIGI, || Per il Bergami. Con Lic. de' Superiori. 8-r. 48 lap.

= Attila Flagellum Dei Tradotto dalla vera Cronica per Rocco de gli Ariminesi Padovano. Ove si narra come detto Attila fu generato da un Cane, e di molti distruzioni fatte da lui nell' Italia.

In Lucca. 1763. 8-r.

= ATTILA FLAGELLUM DEI Ove si narra come fu generato da un cane, e di molte guerre, e distruzioni da lui fatte nell'Italia. Tradotto dalla vera Cronaca PER ROCCO DEGLI ARMINES (!) Padovano. (Fametsvény: »ATTILA FLAGELUM DEI« felirattal) Venezia, Tip. Cordella 1810. 12-r. 48 lap.

= ATTILA FLAGELLUM DEI OVE SI NARRA come fu generato da un Cane, e di molte Guerre, e distruzioni da lui fatte nell' Italia. Tradotto dalla vera Cronica PER ROCCO DEGLI ARMINESI PADOVANO. (Fametsvény: Attila Elagelum (!) »Dei« felirattal.)

IN VENEZIA PRESSO ANTONIO CORDELLA. Con Permissione. 12-r. 48 lap. (E század elejéről.)

= Attila flagellum Dei, stb.

Treviso (Udine) Paluello (Onofrio Turchetto), 1858. 8-r. 48 lap.

* Emliti Valentinelli i. h. p. 106.

28. (*Eugippius: Vita S. Severini. 1595.*)

HISTORIA || AB EVGIPIO || ANTE ANNOS || CIRCITER MC. || SCRIPTA.

Qua tempora quæ ATTILAE mortem consequuta sunt, occasione vitæ || S. Seuerini illustrantur.

Ex bibliotheca S. Emmerani Reginoburg. nunc primum edita, cum scholys.

Avgvstæ Vindelicorvm || ad insigne pinus. — || Anno MDXCV.

* 4-r. 6 sztl lev. + Vita S. Severini Ab Evgippio Abbate 1—51 l. + Scholia és Elenchus Chronicvs 13½ sztl lev.

Csonkán kiadták már Laur. Surius: Vitae Sanctorum; Cuspinianus: Descript. Austriae; Wolf. Lazius: Comment. Rer. Wiennensium.

Codexei: 1. ez a regensburgi; 2. bécsi, Lazius előtt kétszáz évvel írott tehát XIV. századi, hártván; 3. papír-kézirata a XVI. századból; e két utóbbit Lazius említi.

29. (*W. Dilich, 1606.*)

S. 73. Von Attila der Hunnen König (mellkép, fametszvényben).

S. 84. Von Attilae föhnen.

Vngarische Chronica Darinnen ordentliche / eigentliche / kurtze beschreibungen des Ober und Nieder Vngern / beneben feinem Landtaffeln / und vieler fürnemen Festungen / Stätte und Lageren verzeichnuß / wie auch dero trachten und Könige contrafacturen / so zuvor nicht in gemein publiciret: Item was sich denckwürdiges von anfang biß auff gegenwertige zeit in Vngern verlauffen vnd zugetragen:...

Aus alten und neuen schrifftten / auch der erfahrung selbstet (!) zusammen gezogen vnd verfertiget / auch nuhmer (!) auff's neu übersehen / corrigiret, mit mehrren contrafacturen und Hiftorien verbeffert und biß auff gegenwertige zeit continuiert Durch Wilhelm Schäfer / genandt Dilich. Gedruckt zu Caffel durch Wilhelm Wessel / Anno 1606. 4-r.

30. (*Virues. 1609.*)

ATILA FURIOSO. — Obras tragicas y liricas del capitan Christoval de Virues. Madrid, 1609. 8-r.

* E ritka füzetkében a következő öt szomorújáték van: La gran Semiramis; la cruel Casandra; Atila furioso; la infelice Marcela; Elisa Dido.

31. (*Heupoldus. 1613.*)

GRündliche vñnd aigentliche beschreybung der Gemähl an den dreyen Thürn | Innerhalb der löblichen Statt Augspurg | Teütsch vñd Lateinisch: Von Bernhardo Heupoldo | der dritten Claß bey S. Anna Praeceptore, Rheymenweyß: Vñnd dann von Georgio Fabro seinem Mitconsorten inn Lateinische Vers transferiert: Hoc est: Imaginvm Trivm Tvrrivm Intra Vrbem Avgvstam Celeberrimam, Germanico-Latina descriptio, à supra nominatis autoribus in hanc formam redacta. Typis Valentini Schoeniggii. — M. DC. XIII. 4-rét, 46 sztlñ lev. (A¹ czíml. — Mij).

Az L^b — M^a leveleken következő módon közli az Atilláról Augsburchban élő hagyományt (V. ö. Chr. Aug. I. és Callimachusall):

Parfusser Thurn.

Tvrris Minoritarvm.

ATTILAM. ANNO. CDLIV. FANATICA.

MVLIER. IN. LIC. TRANSITV. CONSTERNAT.

TER. HORRENDE. INCLAMANS: RETRÒ ATTILA.

Das haist auff teütsch fast vngefahr |
Vierhundert | fünfftzig vñd vier Jar
Nach Christi deß Herren Geburt |
Als damahlen gezehlet wurd.
Ein vnsinnig Weyb | böser art |
Den Attilam erschrecket hart.
Als er wolt vber den Lech setzen |
Bey Augspurg | sich seins leyds ergötzen.
Schry sie drey mal greulich alda :
Weich hindersich O Attila.
Die gantz Histori | wie du sichst |
Auff zwo Person gegründet ist
Den Attilam, vñd einem Weyb |
Daun ich jetzundt weyter schreyb.
Als auß dem Landt Italia,
Das letst mal zog der Attila
Nach Hauß | mit seinem gantzen Heer |
Ist jm damals ohn alls gefehr.
Begegnet auff eim stoltzen Roß |
Ein Rasend Weyb vnsinnig groß.
Die mit gar erschrocklicher stimm |
Drey mal die wort zugschryen jm.
O du mein lieber Attila,
Weich hindersich zu Ruck alda
Das hielt nun | nach laut der Gschicht |
Für ein böß Zeychen menigklich.
Als wann noch einem diser zeyt |
Ein Has laufft vber den wegscheyd.
Helt mans für ein praesagium,
Ja für ein böse weyssagung.
Wer Attila gewesen sey |
Das mus ich auch anzeygen frey.
Nit anders gros war sein Person |
Von Angesicht doch liecht vñd braun |
An Brüst vñd Schultern breyt formiert |
Der Kopf auch wol proportioniert.
Mit wenig Bart | eintruckter Nas |
In all seim thun sehr prächtig was.

Jambis meis haec sic sonant.
Anno quater centesimo,
Quartoq; quinquagesimo,
Partum sacrae post virginis
Audax, furensq; foemina,
Perterrefecit Attilam,
In transitu celeris Lici,
Vbi vires recolligit,
Ter clamat alto murmure
Fugam capesse ô Attila.
Res ut vides, haec integra
Hominum duorum nititur,
Nempe Attilae, atq; Foeminae
Vt nunc canam, fundamine.
Oenotrium postquam solum
Furens reliquit vltimò,
Ibat domum cum milite,
Praeterq; spem sic accidit
Occurrit illi percita
Oestro, caballo foemina,
Clamore rumpens sidera,
Magno terrore consonans,
Dilecte nobis Attila,
Fuga salutem quaerito.
Omnes abominabili
Hoc territi sunt omine.
Velut viatoris lepus
Transversa tentat limina,
Sibi viator autumat,
Instare casus pessimus.
Ad Attilam quòd attinet
Delineare perplacet.
Erat staturâ parvulâ,
Frons fusca, sed subluclida,
Erantq; lata pectora.
Caputq; rotundissimum,
Barbatulus, sed naribus
Torsis, tumens superbiâ,

Scharpff Augen hett er wie ein Falck!
 War doch darbey ein grosser Schaleck.
 Hochmütig | vnd sehr Ernstlich |
 Tyrannisch wie ein Wütterich.
 Nennt sich ein Gayssel Gottes gleich |
 Zerstöret auch das Römisch Reich.
 Schryb sich ein forcht vnd Rut der Welt |
 Ein Römischn Kayser auserwöhl.
 Sitzt auff dem Ros hie wol geziert |
 Ein Bogen in den Händen führt.
 Das Weyb auff einer magern Gurren |
 So jm entgegen kompt mit schnurrrn
 On Sattel | Zaum | schlecht kleydet war |
 Halb bloss | vnd mit fliegendem Haar.
 Mit ausgestreckt Armen | mager | Alt |
 Fast wie in einer Hexin gestalt.
 Ab disem sehr hesslichen Weyb—
 Entsetzet sich sein Hertz im Leyb.
 Wie auch die Ross vnd die Soldaten |
 So vmb den Attilam hertratten |
 Theten zum theyl das Angsicht wenden |
 Vnd kerten sich an ander Enden.
 Etlich geladne Camelthier |
 Gehn aus dem Wasser auch herfür |
 Darneben auch etlich Trosbuben |
 Die sich an der Ros schweiffe huben.
 Vnd also in eim grossen grimmen |
 In dem Wasser mit vberschwimmen.
 Was für ein endt der Attila
 Genommen hab meld ich auch da.
 Dann als er schlieff | schos jm das Blut
 Rückling aus seiner Nasen gut |
 Vnd endlich drinn ersticken thut.

Habens acuta lumina,
 Mirisq; nixus fraudibus,
 Severus, imperterritus
 Tyrannus atq; barbarus.
 Subinde flagellum Dei.
 Diciq; vult mundi tremor.
 Romana sceptrā destruens,
 Claves sed ipsas ambiens.
 Equo sat ornatus sedet,
 Arcum suā gerens manu.
 Occurrit illi sibilans
 Macro caballo foemina.
 Habenā, ephippio sine,
 Longis capillis, nudaq;
 Vetusta, pansis brachijs,
 Instar sagae turpissimae.
 Ob ista visa Daemonum
 Mens Attilae corrumpitur,
 Equi, simulq; milites,
 Circundabant qui principem,
 Solo tenebant lumina,
 Oculos ferebant & retrō.
 Graves cameli transnātant
 Exinde ripam fluminis.
 Hos persequuntur ad latus
 Ingens calorum copia.
 Furore sicq; turbido
 Altum per amnem connatant.
 Mortem Attilae simul canam,
 Nixus brevi compendio.
 Dormire postquam caeperat,
 Jacet supinus sanguinis
 Sic iste profluvio interit.

32. (Belmonte Cagnoli. 1625.)

Orazione di Leone ad Attila, composta dall' autore prima che cominciasse il poema. Stanze. — Di Aquileja distrutta, di Belmonte Cagnoli. Libri venti, alla ser. Repubb. di Venezia, con gli argomenti in ciascun libro, di Dionisio Dionigi. — Venezia, Francesco Baba, 1625. 8-r. 11 számozatlan lev. + 657 lap.

= Orazione di Leone ad Attila, composta dall' autore prima che cominciasse il poema. — Di Aquileja distrutta, di Belmonte Cagnoli. Con gli argomenti del Dionigi. In questa seconda impressione, corretta e migliorata in più di tremila luoghi, con aggiunte degli argomenti, in ottava rima. — Venezia, 1628, Francesco Baba. 8-r. 3 sztlm lev. + 272 lap.

33 (Zincgref. 1626.)

Attila | den die Teutschen Etzel nennen | der Gothen vnd Hunnen König. — Der Teutschen Scharpsinnige kluge Spruch | Durch Julium Wilhelm Zincgrefen | der Rechten Doctorn. Straszburg | Anno M. DC. XXVI. Bey Josiae Riheln Sel. Erben. p. 430, 431.

* 8-r. Ujabb kiadása: Teutsche Apophthegmen das ist der Teutschen

Scharpsinnige kluge Sprüche in 5 Theil. nebst einer Vorrede von Chr. Wensen. Leipzig, 1693. 12-r.

34. (Schödel, 1629.)

ATTILA REX feliratu (régí felsőítáliei hamis) érem. Ezen kívül állítólag ugyannak 3 érme (rézmetszv.)

Cum Deo. Disquisitio Historico-Politica, DE REGNO HUNGARIAE: Quam In Inclytâ Vniverſitate Argentoratenſi, Patrocinante Clarissimo Viro,

Dn. Matthia Berneggero, ... Publicæ Et Amicabili Censuræ subſcruit Auctor MARTINUS SCHÖDEL, Pofonio-Hungarus. Calend. Octob. in Auditorot Majori. — Sidon. Apollinar. Summas in affectu partes jure ſibi uſurpat terra, quæ genuit. ARGENTORATI Typis Johannis Reppĭ, Anno 1629. Impenſis Eberhardi Zetzneri Bibliop. 4-r.

* A ſzöveg legnagyobb része »Attiláról« ſzól.

= ATILA REX ſtb. mint az előbbi, melynek pusztán csak utánnyomata. ARGENTORATI Typis Johannis Reppĭ, Anno 1630. (Az utolsó ſor: »Impenſis« ſtb. kivételével, mint fentebb.)

* E munkát a ſzintén pozsonyi ſzületésű Behamb, ſzintén Straszburgban, I. Lipótnak ajánlva, azon mód (a képek kivételével) újra lenyomatta, mely lenyomatot Behamb neve alatt szoktuk idézni, holott csak a második, czimlap nélküli részt (»Observationes« ſtb. 1—232.) írta Behamb. A lenyomatnak ez a címe:

= Jo. FERDINANDI BEHAMB Jcti, & Profeſſoris Inclytorum STATUUM in Superiori Auftria NOTITIA HUNGARIAE ANTIQUO-MODERNAE BERNEGGERIANA Perpetuis Obſervationibus CONDECORATA Nec non INDICE TUM MARGINALI, TUM REALI illuſtrata, emendata,

ARGENTORATĪ, Sumptibus GEORGĪI ANDREAE DOLHOPFFĪ. M. DC. LXXVI. 8-r. 8 sztlm lev. + 252 lap + Index.

35. (Trippault. 1635.)

DISCOURS du siege d'ATTILA roy des Huns, dit le Fleau de DIEU, devant la ville d'ORLEANS en l'an quatre cent cinquante cinq. Par Emmanuel TRIPPAULT, sieur de LINIERES.

Orleans, chez René Fremont, M. DC. XXXV. 8-r. 21 lap.

= Discours du siege d'Attila roy des Huns stb. Nouvelle édition par M. G. Duplessis recteur de l'Académie de Douai. Chartres, imprimerie de Garnier fils, 1832. k. 8-r. 16 lap.

* Bibliophil kiadás mindössze 30 példányban »sur papier écu fin« és 6 péld. »sur pap. de Hollande.«

36. (Grangierius. 1641.)

Ioannis Grangierii Regii Professoris de loco, ubi victus Attila fuit olim, Dissertatio. Item, Josephi Justi Scaligeri Notitia Galliorum. Parisiis, ex typogr. Io Libert. 1641. 8-r. metszvényekkel.

* Igen ritka; megvan a párizsi Bibliothèque Nationaleban. »Libellus hic . . . inter ipsos Gallos inventu est difficillimus.« Vogt. Catalogvs hist.-criticvs libr. rar. Hamb., 1753. p. 58. Ismerteti Aug. Beyer: Memoriae historico-criticae librorum rariorum. Dresdae et Lips. 1734. p. 16.

= Ioannis Grangierii Reg. Prof. Paris. De Loco Vbi Victus Attila Fuit Olim Dissertatio. Ad Exemplar Parisiense Anni MDCXXXXI. Cvm Animadversionibvs Anonymi Itervm Edita.

Lipsiae, Ex Officina Langenhemia. MDCCXXXVI.

4-r. Armando De Richelieu Cardinali Patricio. Czimlappal együtt XXX. lap. Czimelőző levélen Atilla képe (Jovius- vagy Schödelből,) bodor kosszarvakkal.

37. (Des-Guerrois. 1643.)

Sancti Lupus et Memorius cum Attila rege, auctore M. Nic. Des-Guerrois, . . .

Trecis, E. Nicot, 1643. 8-r. 40. lev.

* A párizsi Bibliothèque Nationaleban; lehet hogy azonos a »SS. Lupus et Memorius cum Attila rege. Trecis, Nicol (sic!), 1648. pet. in-12.« czimű munkával, melyet Brunet említ (Manuel du libraire, 1861. II. 625.)

38. (Zrinyi Miklós. 1651.)

ATILLA. Epigrammata (2 versszak). Utána: »Buda« 1 versszak. — ADRIAÍ TENGERNÉK SYRENAIA, GROFF ZRINI MIKLOS. Nyomtatta Béchben . . . Kofmerovi Máte . . . ANNO M. DC. LI. 4-r. (a függelékben Qq ivsz.)

39. (*Listi László. 1653.*)

ATTILA (hat versszak). Kezd.:

ATilla Fejedelem Bendegucznak fia,
Ama nagy Nemroknak kedves Onokája stb.

(Listius László) Magyar Márs avagy Mohách mezején történt veszedelemnek emlékezte. Nyomattatott Bécbén . . . 1653. a »Reges Hungariæ ab Anno Chrifiti CDI. ad Annum MDCLII. Ungaricis Rhythmis defripti« cz. függelék 1. 2. lapján. 2-r.

= ATTILLA. (A szövegben »Atilla« helyett sajtóhibából: »Atilla.«)
— Köpcsényi és Jánosházai Bárá Listi László Költői Munkái. Ürményi József által. (Ujabb Nemzeti Könyvtár. II. folyam.) Pest, 1853. 212. l. 4-r.

40. (*Pethő Gergely. 1660.*)

(A₄—C) ATILANAK HADAI.

AZ ATÍLANAK TITVLVSSA.

ATILÁ HALÁLA VTÁN PANNONIANAK || Fejedelmi ezek voltak.

ATILÁ KIRÁLYNAK || Genelógiája. (!) — Rövid Magyar Cronica . . . Irattatott Petthő Gergelytől (!) . . . Nyomattatott Bécsben . . . 1660. Elztendőben. 4-r.

* A szövegben legtöbbször »Atilá«, néhányszor »Atila«, egy helyt »Atila avvagy Ethele.«

= ATILÁNAK HADAI stb. Az Magyar Kronikának Veleie, és Summáia . . . Bécsben . . . 1702. (Utánnomata az előbbinek.)

= *Atilának Hadai.* — *Az Atilának Titulvssa.* — *Atilá Halála Vtán Pannonianak* Fejedelmi . . . — *Atila Királynak* Genelógiája (!). — Rövid Magyar Kronika . . . Irattatott Petthő Gergelytől . . . Cassán, . . . M. DCC. XXIX. 4-r. (Utánnomata az előbbinek.)

= ATÍLA HADAÍ. — AZ ATÍLANAK TITULUSSA. — ATÍLA HALÁLA UTÁN PAN- || noniának Fejedelmi ezek voltak. — ATÍLA KIRÁLNAK. Gyenealógiája. — A' Magyar Krónikának Rövideden le-rajzolt Sómmája, Mellynek Az első Réfze Pethő Gergely munkájából fzedegettetett, . . . Ez uj formában ki-bocsáttatott, a' mintis 1742. Esztendőkgig foltat(tat)ott M. Kovács János által. Posonyban Nyomattatott Spaizer Domonkos Ferencz költségével. 4-r.

= *Atilának Hadai* (stb. szolgai utánnomata az 1729-ki krónikának.) Kassán, . . . 1753. Elztend.

41. (*Comes Franc. de Nadasd. 1663.*)

p. 27: ATILA, König der Hungarn. (Ez alatt nagy és gyönyörű rézmetszet, mely másolatai révén legismertebb képe lett Atillának: bajuszos, szakállas, férfias szép arcz. Fején korona. Az egész alak magyar díszruhá-

ban. Karvéddel ellátott jobb kezében egyenes kardot, baljában lobogót tart, melyen koronás sas. Oldalán íj és tegeztartó. Damaszt »atilla«, magyar nadrág és bő csizma egészíti ki öltözetét. A háttérben lovasság vágat sűrű sorokban, lobogó, fecskefarkú kopjakkal.)

A metszvény alatt:

ATHILA REX HVNNORVM, ME- || dorum, Dacorum, Metus Orbis, Flagellum DEI. — Ez után egy latin és egy német vers.

p. 28. ATILA, VI. Dux Et I. Rex Gentilium Ungarorum. p. 36. ATILA, Sechfter Herzog und Erfter König der Hungarn. — (Comes Franciscus de Nadasd.) Mausoleum Potentissimorum ac Gloriosissimorum Regni Apostolici Regum & Primorum Militantis Ungariae Ducum Vindicatis è mortuali pulvere Reliquiis ad gratam apud posteros memoriam à **PIO ET IVSTO PATRIAE DOLORE ERECTVM.** (= 1663.) Cum versione Operis Germanicâ Norimbergae Apud Michaëlem & Joannem Fridericum Endteros. 2-r. p. 27—42.

= p. 12—19. ATILA, VI DVX I. REX GENTILIVM VNGARORVM. — Mausoleum stb. mint fönt, à IVfto & Vero patrIae DoLore ereCtVM. (= 1667.) Apud HIERONYMUM VERDUSSEN. 8-r. (Képek nélkül.)

42. (Corneille. 1668.)

ATTILA || ROY || DES HVNS, || TRAGEDIE. || PAR P. CORNEILLE. || A PARIS, || Chez Guillaume De Luyne, Libraire Juré, || au Palais, dans la Salle des Merciers, sous || la montée de la Cour des Aydes, || à la Justice. || — M. DC. LXVIII. || Avec Privilège du Roy. ||

12-r. Czimlappal együtt 4 sztlm lev. Au lecteur (Atila rövid jellemzése) + 78 lap; az utolsó oldalon »Extrait du privilège«, mely — a Bibliothèque Nationale példányán, — ekkép végződik: »Achevé d'imprimer pour la première fois le vingtième novembre 1667.« (Bibl. Nat. Y. 5569. + I. A. Réserve.)

* E tragoediát 1667 márcz. 4-én adta elő első ízben Molière társasága. Boileau szigorú és laconicus bírálata: »Après Attila, Holà!« daczára még ebben az évben 25-ször adták elő Párizsban, s kétszer egymásután a király előtt Versaillesban. Az első előadáskor ekkép vezették be a színházi kasszakönyvbe (Registre de La Grange. 4-r. p. 86.): »Piece nou^{ve}lle de M. de Corneille l'ainé pour laquelle on luy donna 2000 (livres), prix fait. — Vendredy 4me (mars). — Attila . . . 1027 (livres).« (bevétel).

= Attila, stb. — Le Theatre De P. Corneille. Reveu (!) & corrigé par l'Autheur. IV. Partie. A Paris, Chez Guillaume de Luyne, Libraire Juré, stb. — M. DC. LXXXII. Avec Privilege Du Roy.

»Cette bonne édition mérite d'être recherchée, car c'est la dernière revue par Corneille, et on y trouve le texte définitivement adopté depuis. On rencontre rarement des exemplaires bien complets des frontispices.« I. Jules Le Petit: Bibliographie des principales éditions originales d'écrivains français. Paris, 1888. 4-r. p. 203.

= Attila, Roi des Huns Tragédie. 1668. — Le Théâtre de Corneille. Nouvelle édition. Paris, chez la Veuve Gaudouin, M. DCC. XLVII. Tome VI. 8-r.

* Corneille-nek erre vonatkozó mentegetődzését l. T. I. p. lj. Avertissement.

= Attila, Tragédie. — Théâtre de P. Corneille, Avec Des Commentaires, et autres morceaux intéressans. Nouvelle Edition, augmentée. Geneve, M. DCC. LXXIV. 4-r. Tome VI. p. 229—314.

= Attila, Roi Des Huns, Tragédie. 1667 (!). — Oeuvres de P. Corneille. Avec les notes de tous les commentateurs. A Paris, chez Lefèvre. libr. MDCCCXXIV. 8-r. Tome VIII. p. 323—410.

43. (Roht. 1671.)

I. N. J. C. Attila Hunnorum Rex. Quem ex historicis delineatum Superiorum Indultu in Illustri Salana publicæ Doctorum censuræ exponit Præses, M. Rudolphus Roht / Ulmensis. Respondente Christiano Papa, Westhusio-Thuringo. a. d. (hézag) Maji.

Két érem; az egyiken: Attila * * Rex — és Aquileia *; a másikon Attila. Rex. Flagellum. Dei, — hátlapján: oroszlán hátán ülő meztelen férfi; jobbáiban korbácsot és egyenes kardot tartva.

Jenæ, Apud Samuelem Krebs / Typographum. A. O. R. cło lóc LXXI. 4-r. 24 sztlm lev. (A₁—F₄).

= I. N. J. C. Attila Hunnorum Rex quem ex historicis delineatum M. Rudolphus Roht stb.

(S. 1.) Auctior edita Sumtibus Christ. Enochii Buchtæ, A. O. R. cło lóc (!) LXXIX. (=1679.) 4-r. 28 sztlm lev. (A.—G₄.)

44. (Bautschner. 1674.)

Inscripti Heroum Nomina Flores In TROPHAEO Illustrißimæ Familiæ ESTERHASIANAE A Regia ATILAE Hunnorum Nec non Majorum ejus Scythiæ Regum radice, continuâ, rectâq; serie in hæc usq; tempora feliciter germinantes Hoc est: HEROES Nobilißimi, Antiquißimi, Bene-meritißimi ESTERHASIORUM Nominis Properanti calamo descripti, & in primæ Laureæ Philosophicæ applausum Illustrißimo Domino Comiti NICOLAO ESTERHASI De Galantha, Perpetuo de Frakno, &c. Rectori Suo Mariano Cum in Antiquißima ac Celeberrima Vniversitate Viennensi Per R. P. MARCELLINUM BAUTSCHNER è Soc. Jesu AA. LL. & Philosophiæ Doctorem, ejusdemque Professorem ordinarium eadem primâ Philosophiæ Laureâ ornaretur DICATI A Venerabili Sodalitate B. M. V. sub titulo gloriosè in cælos Assumptæ in Cæsareo & Acad. Soc: Jesu Collegio ex IV. Facultatibus congregata Viennæ Austriæ Anno M. DC. LXXIV die VIII. Maji. Typis Leopoldi Voigt, Universitatis Viennensis Typographi.

4-r. 28 sztlm lev. (A₁ ciml.—G₄.) Az első versezetnél lapfő: Paulvs Longævus, Nominis, ac Familiæ Esterhásianæ primus Auctor: Evrsi Ducis ex Attila per quintam Generationem virilis lineæ descendentis,

Filius. Primùm dictus Estoras, deinde cum Geiza Hungariæ Duce Cognato Suo sacro fonte expiatus circa Annum Domini 969. Pauli nomen accepit, Estoras in posteros suos, futurum Familiæ proprium, transmisit. Vixit annis 117.

45. (Pittoni. 1685.)

HISTORIA || DELLA || VITA, ET ATTIONI || D'ATTILA, || COGNOMINATO || FLAGELLVM DEL. || Con la Dichiaratione delle fiere Battaglie, || Incendij, Distruttioni, Ruine, e Danni, || che apportò all' Italia. || RACCOLTA || DA D. GIO: BATTISTA PINITTO. || — CONSECRATA All' Illuftrifs. e Reuerendifs. Monfign. || DANIELE DELFINO || Vescouo di Filadelfia, e Patriarca || eletto d'Aquileia.

IN VENETIA M. DC. LXXXV. || Per Leonardo Pittoni. || Si vende in Merzeria al Ponte de' Baretteri sotto || il Portico, all' Infegna della Speranza. + Con Licenza de' Superiori, e Priuileggio.

12-r. 72 lap. Az előszó »di Venetia li 20. Ottobre 1685« keltezve.

= Historia della vita, azioni e guerre crudelissime del fiero re Attila, fatte nell'Italia, e specialmente nella Lombardia, cavate de originali manoscritti antichissimi, da D. Gio. Battista Pittoni. Con due figure in rame. Seconda impressione ad istanza de' curiosi.

In Venezia, (1702.) Per Leonardo Pittoni. 12-r.

= Historia Delle Azzioni D' Attila Cognominato Flagello Di Dio. Con la Dichiarazione delle fiere Battaglie, Incendij, Distruzioni, Ruine, e Danni, che apportò all' Italia. Raccolta Da D. Gio. Battista Pittoni Sacerdote Veneto. Terza Edizione.

Fametsvény: Non Nisi Nyven Apollo felirattal, s L. P. jellel.

In Venezia, MDCCXVI. Preffo Leonardo Pittoni. Con Licenza De' Superiori.

12-r. A címelőző lap, rézmetsvény; aláírása: Attila Re' Degl' Unni Cognominato Il Flagello Di Dio. Leonardo Pittoni. Suor Isabella P. F. — 68 lap + Libri Curiosi Moderni 2 sztlm lev. — Az előszóban e műve különböző kiadásairól így ír a szerző: »a pena havevo terminato il terzo lustro della mia Età, quando mi diedi alla qual si sia composizione di questo mio Libretto, e nell' Anno 1685. consegnatolo ai Torchi, lo consecrai à Monsignor Daniele Delfino (che Iddio habbia in gloria) Vescovo all' hora di Filadelfia, e Patriarca eletto d'aquileia, . . .

Volevo poi con l'occasione della seconda Ristampa Seguita nell' Anno 1700. & indi in questa terza occorsa nel presente 1716. modernare lo stile; mà finalmente hò risolto di lasciarlo nel primiero suo essere, per non far questa ingiuria alle Primitie della mia Penna.«

46. (Rabener 1688.)

Justi Gothofredi Rabeneri Programma de Attila. Freybergae, 1688. 4-r.

* Nem láttam. Idézi Struvius-Buderus-Meuselius (Bibl. Hist. 1790. Vol. V. P. I. p. 343), ezzel a megjegyzéssel: »Hic primus fere, qui Attilam crudelitalis, superbiae ac libidinis crimine, cuius a plerisque insimulatur, vindicavit.«

47. (*Albertus et Stridbeckius. 1690.*)

Porisma VI. Mulier quae Attilam à finibus Augustae retraxit, Amazonum similis, non saga videtur fuisse. — Val. Alberti et Chr. Stridbeckii Dissertatio Academica de Sagis. Lipsiae, 1690. 4-r.

* »Cum nuper in Patria dulcissima Evangelicae veritatis scatebra, ut D. Schupp. in Apolog. p. m. 205. audit, per aliquod tempus essem, etiam antiquitatem illam celebratissimam, ac in turri Minoritarum egregie ad iconis adjunctae modum depictam, de muliere scil. illa audace Attilam in fugam conjiciente, contuitus sum oculis, quam Sagam vulgo credunt fuisse. Videtur enim multis hoc certum, ex actione illa haud vulgari. qua ter repetita, voce horrenda *Retro*, Attilam totius id temporis orbis fere hostem, atque devastatorem pessimum, nec non flagellum Dei gravissimum, à finibus Lyci feliciter repressit. Copiam inscriptionis fecit mihi Amicus Symmysta Augustanus M. G. Spizelius, ex referatissima Parentis Bibliotheca, qua adscripta tota historia clarius sese habebit. Pictura & inscriptio in turri hoc modo se habet: (rézmetszvény, alatta :)

ATTILAM. ANNO. CDLV. FANATICA. MULIER. IN. LICI. TRANSITU. CONSTERNANTER. HORRENDE. INCLAMANS: RETRO ATTILA.

48. (*La sepoltura del gran Attila. 1690.*)

RELATIONE || DELLA SEPOLTVRA || DEL GRAN || ATTILA || RE DEGLÌ HVNNI || Ritrouata dall'Armi Cefaree vicino à Lippa. || Col Ragguaglio dell'immenfo Tesoro, che v'era || nascosto.

In Torino, Bologna, in Verona, per Antonio Roffi, — Et in Vicenza, per Giouanni Berno, Con Licenza de' Superiori 1690. 4-r. 2 számozatlan lev.

49. (*Lisznyai K. Pál. 1692.*)

(1—190. l.) Atyllának Nemzetségének előőámlálása, stb. — Magyarok Cronica'ja . . . Mellyet . . . Tsinalt, Es Ki-Bocsatott Lisznyai K. Pal Debreczeni Schóla Mester. Debreczenben. Nyomtatott Kassai Pal által, M. DC. XCII. Elftendőben. 12-r.

* E krónikának több mint fele voltakép »Atylla« története, kit mindig így ír, csak a 10. lapon: »ATYLLA ATHILA, kit magyarul Ethellenek hívnak.*

50. (*Otrokocsi Fóris F. 1693.*)

ORIGINES HUNGARICAE; SEV, LIBER, Quô Vera NATIONIS HVNGARICAE ORIGO & ANTIQUITAS, è Veterum MONUMENTIS & LINGUIS præcipuis, panduntur: Indicató hunc in finem fonte, tum vulgarium aliquot Vocum Hungaricarum, tum aliorum multorum Nominum, in quibus sunt: *Scythia, Hunnus, Hungarus, Magyar, Jáfz, Athila, Hercules, Ifter, Amazon.* &c. Opus hactenus desideratum Labore & Studio FRANCISCI FORIS OTROKOCSI, Minimi Servi Jefu Chrifiti, nunc in filentii solitudine se exercentis. PARS PRIMA. FRANEQUERAE, ex Officinâ LEONARDI STRIK, Bibliopolæ. MDCXCIII.

ORIGINUM HUNGARICARUM PARS SECUNDA. In qua, VARIORUM NOMINUM, ORIGINIBUS HUNGARICIS exornandis intervientium, EXPOSITIO PHILOLOGICA, continuatur. Quorum in numero sunt: *Pannonia, Dacia, Erdély, Athila, Deucalion, Prometheus, Orion, Tyndareus, Helena, Hercules, Argos, Ister, Maeotis, Tanais, Parthus, Caucasus, Ararat, Araxes*, cum multis aliis, quæ claudit celebre illud *Amazon*. Labore FRANCISCI FORIS OTROKOCSI, stb. FRANEQVERAE, stb. MDCXCIII.

* 8-r. I. kötet: Czl. s. dedicatio 7 sztl. lev. + Praefatio XXXVIII lap. + Index Capitum 1 sztl. lev. + Szöveg 468 l. + Index 12 sztl. lev. — II. kötet: Czl. s. ded. 4 sztl. lev. + Szöveg 327 l. + Index 8½ sztl. lev. A czimelőző lap *Athila* feliratú rézmetszvényén a hun király, táborában, lóháton van ábrázolva. Úgy a király (kinek fején prémes u. n. csákós süveg) mint egész tábora Thököly kuruczai ismeretes öltözetében s fegyvereivel.

51. (*Trophæum Estorasanum. 1700.*)

1. Atila rézbe metszett képe. Egész alak; a Nádasdy Mausoleumában közöltnek másolata. Két oldalt: Atila Hunnorum, Gottorum, Medorum, Dacorum Rex, Metus Orbis, Flagellum Dei. &c. Annorū. 124. Mortu 9 Anno Domini 457. Közül czimerpaizs, melynek felső jobb szögletében nyilvessző és görbe kard keresztbe egymáson; alsó jobb szögletéből a felső bal felé kivágó üstökös. A kép felirata: Per tela per ignes

ATILA (próza, lapidaris stylusban)

2. Herice, Honory Imperatoris Romanor: Filia, Atilæ Regis Hunnorum Coniunx. (Herczegi koronás czimerpaizson a kétfejű sas, jobbájában egyenes kard, baljában jogar.) Damaszt díszruhás nő; jobbján kesztyű, baljára épen felhúzza a kesztyűt. Felirata: Fatis Volentibus.

HERICHE (próza, lapidaris stylusban.)

Trophæum Nobilissimæ Ac Antiquissimæ Domus Estorasanæ In Tres Divisum Partes: Quarum I. Exhibet pervetustam Illustrissimæ hujus Familiæ Genealogiam, Imagines Personarum ad eandem pertinentium, cum adjecto ad quamlibet rerum ab iisdem præclarè gestarum Elogio. II. Continet Commentarium partis prioris. III. Complectitur Donationes, stb. Viennæ Austriæ, Typis Leopoldi Voigt, Universitatis Viennensis Typographi, M. DCC. 2-r. (Pars II. 3—6.)

BALLAGI ALADAR.

SZATSVAY SÁNDOR APHORISMÁI.

Egy hatalmas köztársaságban nincs irtóztatóbb rossz, mint a privilegiált tudatlanság.

*

A mely köztársaságban sok egymástól megkülönböztetett státusok vannak, ott kevés az ember.

*

Egy alvó vagy halgató tanult ember: egy fel nem húzott jó óra; ennél több egy hasznavehető veress hagyma.

*

A király tisztséget adhat, de érdemet nem.

*

Hogy a kissebbek töllem féljenek, s a nagyobbaktól megvettessem, nem akarom. Azt mondotta Fülep király Sándornak.

*

Ha a királyi kötelességet tudnák a királyok, senki király nem lenne.

*

Más embernek több mesterséget is lehet tudni, de a királynak csak egyet kell, t. i. kormányozni.

*

A ki sokaknak ura, sokaknak szolgálja. A korona arany békó.

*

Egy olyan király, a ki örömet büntet, és a ki előtt a büntetés soha nem kemény, nevelő nélkül szűkölkedik.

*

A ki magát fegyver által uralkodóvá tette, annak a fegyver örökké kezében légyen.

*

Ez olyan mint a spongia, mindent magába vészen s úgy ad ki valamit, ha nyomják.

*

Egy nagy úr a legnagyobb szolgálatat is könnyen elfelejti, de a legkisebb megsértődést is sohasem!

*

A nagy urakkal se ne perelj, se ne játszodj örömet.

*

Szükség, hogy több ember tartsa az ekeszarvát, mint a puskát és pennát.

*

A kik legjobban tudnak kódúlni, azok a méltatlanabbak az alalmazására. *Epictétus*.

*

Egy gazembernek köszönettel tartozni, nagy szerencsétlenség.

*

A bölcs se nem ijeszt, se mástól nem ijed meg.

*

A rosszszoknak barátságát, a jóknak gyűlöletét kerüld el.

*

A Kristus a templomokat tisztította ki előbb, azután kezdte a vallást jobbitani.

A M. Tud. Akadémia kéziratárából

B. A.

UJ KÖNYVEK.¹

Vajda Péter élete és művei. Irta Széchy Károly. Budapest, 1892, az Eggenberger-féle könyvkereskedés kiadása. 343 lap.

A dunántúli ág. hitv. evang. egyház 1598-iki törvénykönyve. Ismerteti Mokos Gyula. Budapest, Hornyánszky Viktor könyvnyomdája. 142 lap.

Kazinczy Ferencz levelezése. A M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottsága megbízásából közzéteszi Dr. Váczy János. Második kötet, 1790—1802. Bp., a M. Tud. Akadémia kiadása, 626 lap, ára 6 frt.

Szeged népe. Szeged vidéke népköltése. Gyűjtötte Kálmány Lajos. III. kötet. Szeged, Bába S. könyvny. 324 lap.

Aradvármegye és Arad szabad királyi város története. Irta Márki Sándor. Első rész. Arad, kiadja a monographia-bizottság. 564 lap. (»Közműveltség« czíme alatt egy egész fejezetben emlékezik tisztán csak irodalomtörténeti dolgokról.)

A protestáns pátens és a sajtó. Irta Ballagi Géza. Budapest, Hornyánszky-nál, 106 lap, ára 80 kr.

¹ Ezek közül bármelyiknek birálatát szakemberektől köszönettel veszi a szerk.

Szerémi György és emlékirata. Történelmi forrástanulmány. Irta Erdélyi László, a pannonhalmi sz. Benedek-rend tagja. Budapest, 136 lap.

Immensee. Von Theodor Storm. Kritisch beleuchtet von Prof. Árpád von Török. Budapest, 48 l. ára 60 kr.

A reformáció Kassán. Oklevéltárral. Irta ifj. Kemény Lajos. Kassa, 110 lap.

Kazinczy Ferencz levelezése. Tanulmány. Irta Széchy Károly. Különnyomat az erdélyi muzeum-egylet bölcsélet-, nyelv és történettudományi szakosztálya kiadványainak VIII. kötetéből. Kolozsvár, 40 lap.

A magyar nyelv és szellem királyaink udvarában. Emléklapok a koronázás huszonötödik évfordulójára. Irta Dr. Berkeszi István állami főreáliskolai tanár. Temesvár, 79 lap.

Szellemi haladásunk törvénye. Irta Bodnár Zsigmond. Budapest, Singer és Wolfner kiadása. 79 lap, ára 70 kr.

Történeti tanulmányok. Irta Keményfy Dániel. Székesfejervár, 352 lap.

A leoninus. Tanulmány az irodalom és verstan történetéből. Irta Lehr Vilmos. Budapest, 82 lap.

A természet ekonomiaja. Ismerteti Benő János. Kazinczy Ferencznek fogságban írt s eddig ismeretlen kézírata. (A kisujszállási hat osztályú ev. ref. gymnasium értesítője, 1891/92.)

Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Összeállította Dr. Schrauf Károly, cs. és kir. udvari levéltárnok. Budapest, a M. Tud. Akadémia kiadványa, 265 lap.

A magyar műballada kezdete. Doktori értekezés. Irta Esztegar László. Budapest, 71 lap.

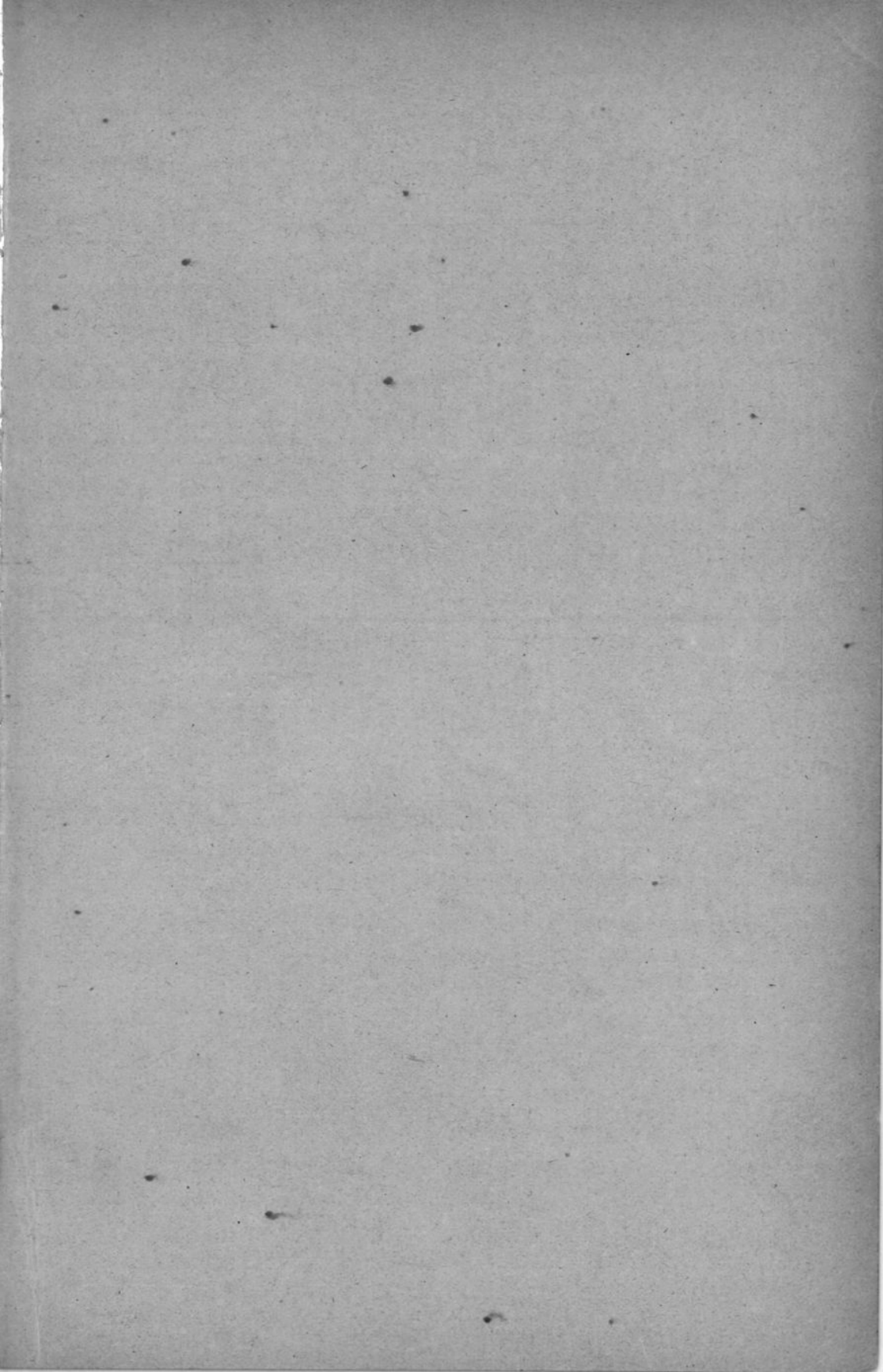
Latin elemek a magyar nyelvben. Irta Kovács Gyula. Budapest, Pallas, 69 lap.

Széchy Mária a drámai költészetben. Bölcsészettudori értekezés. Irta Viszota Gyula. Budapest, 32 lap.

Miscellen. Von Professor Árpád v. Török. I. Heft. Budapest, 32 lap, ára 40 kr.

Személykettőzések és látomások története. Hiteles adatok időszaki sorozatban. Függelékül: Tulvilági szellemjelenések. Közli Mátyás Flórián. Pécs, 281 lap.

Szerkesztői üzenetek. *R. K.* a cikk egészen ki van szedve; a jövő számban megjelenik. — *K. Á.* köszönöm; a jövő számban. — *K. Gy.* (Tompai). *Sz. S.*; *R. Gy.*; *I. J.*; *M. Gy.* legközelebb. — Nem közölhetők: Eö reg.; Grad. kérd.; Gyöngy. J.

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

AZ

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

MÁSODIK ÉVFOLYAMÁRA.

Szerkeszti

BALLAGI ALADÁR.

E negyedévenként nyolcz ives füzetekben megjelenő folyóirat felülről az egész magyar és idegen nyelvű hazai irodalom történetét, a tárgy történelmi oldalára fektetve a fősúlyt. Ily alapon nyernek benne helyet a hazai irodalomtörténet és segédtudományai körébe vágó feldolgozott értekezések és kritikák, valamint jegyzetekkel kísért irodalomtörténeti kisebb eredeti emlékek.

Előfizetési ára egész évre 5 frt, egyes füzet ára 1 frt 50 kr. A pénz-utalványok, reclamatiók a Magy. Tud. Akadémia kiadóhivatalának (M. Tud. Akadémia palotája), a folyóirat szellemi részét illető küldemények **Ballagi Aladár** egyetemi tanárhoz (IX. Kinizsi-utca 29.) czimzendők.

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

AZ

„ATHENAEUM“

— ELSŐ ÉVFOLYAMÁRA. —

Szerkeszti

PAUER IMRE

osztály-titkár.

A Magy. Tud. Akadémia II. osztálya a f. év elején a fentebbi czimen, **philosophiai és államtudományi** folyóiratot indított, hogy e tudományok irodalmi fejlesztését ezzel is előmozdítsa. A folyóirat megjelenik nagy nyolczad-rét alakban, évnegyedenként nyolcz-tíz ives füzetekben és egész évi folyamára harminczkét ivre terjed. — **Előfizetési ára 5 frt. Egyes füzeté 1 frt 50 kr.**

A pénzutalványok, reclamatiók a Magyar Tud. Akadémia könyvkiadó hivatalának (Magy. tud. Akadémia palotája), a folyóirat szellemi részét illető küldemények **Pauer Imre** osztálytitkárnak (Magyar Tud. Akadémia palotája) czimzendők.

A M. Tud. Akademia kiadásában megjelent:

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNELMI FÖLDRAJZA

A HUNYADIAK KORÁBAN.

A M. TUD. AKADEMIA TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

Irta

Dr. CSÁNKI DEZSŐ.

I. kötet. — Ára 7 forint.